

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

В. ЛАС.

ПІД ЧУЖІ ЗОРІ

EX LIBRIS

Дарія Ярославська
ПІД ЧУЖІ ЗОРІ

DARIA YAROSLAVSKA

**TOWARDS DIFFERENT
STARS**

A NOVEL

UKRAINIAN PUBLISHING HOUSE "DOBRA KNYZKA" — 196

Toronto

1971

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

ПІД ЧУЖІ ЗОРІ

РОМАН

ТРИЛОГІЯ: „ПОВІНЬ”

Третя частина

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО “ДОБРА КНИЖКА”

196 випуск

Торонто

Р. Б. 1971

Авторські права застережені.

Хоч табори Ді-Пі справді існували в Німеччині після другої світової війни, проте люди та їх дії в цьому романі є виключно твором моєї уяви.

Авторка

ТІЄІ Ж АВТОРКИ ВИЙШЛИ КНИЖКАМИ:

"ПОЛИН ПІД НОГАМИ" — повість, два видання.

"ПОМІЖ БЕРЕГАМИ" — повість.

"В ОБИЙМАХ МЕЛЬОПОМЕНИ" — роман.

"ІІ НЬЮ ЙОРК" — скорочена повість.

"ПОВІНЬ" — роман — трилогія:

 "НА КРУТІЙ ДОРОЗІ" — перша частина.

 "ОСТРІВ ДІ-ПІ" — друга частина.

Готуються до друку:

"ПРАПОР" — збірка новель та етюдів.

Обкладинка роботи мистця Володимира Ласовського

З ДРУКАРНІ ОО. ВАСИЛІЯН

Торонто 3, Онтаріо — вул. Лісгар ч. 286

Д.К. 196 — 1 000 — 1971

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

1

Доки о. Гавота ходив ще поміж ними, доки його чорна постать з обличчям, що мимохіть притягало жіночі очі, проходила вуличками, стояла в ризах перед престолом з піднесеними руками і головою поверненою до служебника — доти ніхто забагато ним не займався. Чекали на його відправи в неділі й свята, як на щось самозрозуміле, на лежне їм, незмінне. Тут і там хтось обговорював зміст його проповідей, або методу його науки релігії в школі, його слова в розмові з кимсь. Навіть згадували його виступ підчас прийняття ексцеленції та американських старшин, що переводили були перевірку в таборі, хоч від тої пори чимало води переплило Остаром. Згадували його поведінку взагалі кожен на свій лад, залежно від свого світосприймання й наставлення, від вдачі, освіти, химер і — свого словника! І якщо б людську мову можна було перетворити у тканину, то о. Гавота ходив би в якійсь дивній шаті, барвистій з одного боку та блідій з другого, із тут чи там понакиданими заялосеними латками.

Але тепер, коли ніхто більше не бачив його на вуличках табору, ніхто не міг вияснити щб з ним сталося, ніякі допити та розшуки не дали бажаного висліді — його шати змінювали барву та взір, брудні латки зникали і нагло це була майже біла постать, над якою от-от міг появитися ореол! Слова, речення, цілі проповіді оживали в людській пам'яті, видіставалися назверх і набирали якогось особливого значення, символіки, пророцтва.

Ніби гірський сніг, що потрапить сипнути навіть серед літа, так припорошило журбою зникнення о. Гавоти. Щось невідоме і страшне крилося за тим. Що сталося? Нещасли-

вий випадок? Справді згинув у горах тієї ночі, коли святкували ювілей директора гімназії Бориса Карловича Бохнацького? Чи пірвання? Як же так людина зникла?

Спершу справа не видавалася такою поважною, не здавалася грізною взагалі. О. Гавота мав свої самостійні рішення, свої звички винесені ще з монастиря та приноровлені вже до вимог таборового життя, мав виїздити за океан — мало куди він міг податися! Але як проминали дні і ніхто ні бачив його ані чув про нього, політики сипнули здогадами, члени церковних братств і сестрицтв жертвували в його наміренні свої молитви та Св. Причастя, а начальник поліції, людина реальна і дуже практична, повідомив рятівничу дружину Обергайму з докладним виясненням справи. Такого-то і такого дня десь біля півночі, коли гості верталися з прийняття в честь директора гімназії, почувся з гір крик "поможіть!" Почувши його, о. Гавота поспішив із духовною допомогою. І хоч тоді врятовано двоє молодих людей (першу медичну допомогу вони одержали в таборівій лікарні, де директором є д-р Ничай — не забув він додати), то ніхто в таборі не бачив більше колишнього ченця. Чи не лежить він сам десь на дні провалля?...

Тасмниця омотувала їх, мов густа мряка дерева у вологі дні. Родився страх і за власне життя. Немає його? — питали себе кожного дня — не повернувся? Хіба справді виїхав до Америки, не попрощавшись з о. Деркачем та іншими священиками, з вірними у капличці лікарні, з командантом табору др. Паньковом? То ж необхідно — і вже давно пора! — поглянути до його кімнати і зробити лад із тим, що там знайдуть! Може саме там знайдеться якесь вияснення...?

**
*

Тиша тісного вузького простору, з якого невідомо куди зникла людина, заповнювалася інколи голосами із в'їзду стайні, дитячим вигуком за дверима, дзенькотом ланца до жолоба під ним, де були припняті Кубанчині й Гуцулчинні коні. На горбі за шляхом природа, немов примхливий маляр сипнула багатством барв по кущах і деревах. Плюскіт Остару, діловий і бадьорий, що доходив крізь

відчинене вікно кімнатки, з'єднувався з шелестінням паперу в руках двох священників. На польовому ліжку — на якому саме примістився сивоволосий священник о. Бігун — не було коца. На стіні закопчена відбитка знятого хреста. У кутку за дверима малі пачки з книжками. На цвяшку чорніла рясa, на спинку крісла з блакитною мидницею кинено принищену сорочку. Біля ліжка пара таких же принищених черевиків. Здавалося, що власник їх от-от увійде в кімнату та переловить їх на розгрібанні його власности.

— Яка ваша гадка, отче совітнику? — о. Деркач за малим столиком під стіною (а тісно-тісно, що одному важко перейти!) повів поглядом по всьому і зупинився на рясі, що висіла на цвяху. Із безладно звисаючими контурами рук, здавалося забута і нікому непотрібна. — Бо я наразі нічого не можу сказати. І не можу зрозуміти, що ані Кубанці, ані Гуцули не можуть нагадати собі, чи отець Ярослав повернувся був тоді вночі з гір, чи ні! Як це можливо?

— Та чому? — рушив раменами о. Бігун. — Вони за ним не слідкували! Для мене ясно, що отець Ярослав пропав серед гір. Нагадайте собі, що саме тоді приїхав був представник Апостольської Візитатури перевіряти діяльність нашого ченця. Щось мусіло бути. Донос, чи що. Самі дуже добре знаєте, отче парох, що до тої зустрічі не дійшло, бо отця Гавоти не було!

— Так, але я не післав був свого Зенка досвіта просити отця Ярослава прийти до Парохіяльного Уряду! А вміжчасі він міг поїхати кудись! Єдиний поїзд із догідним полуценням відходить о п'ятій годині вранці.

О. Бігун обстоював свою думку.

— Погодьтеся зі мною, що до Америки не виїхав. Залишив книжки і рясу? Ті черевики і сорочку міг не брати, але те?! Поїхав, кажете? Був би вже повернувся. А про якусь катастрофу, що могла б затримати його якимось не було чутки. Та хіба не втік! — сказав і замовк багатозначно. По невиразній усмішці можна було догадуватися, що нова і не зовсім неможлива думка полонила його увагу. Представник Апостольської Візитатури, який не мав нагоди стрінутися з ченцем, залишені книжки, рясa, записки до проповідей на столі — чи не треба б це з'єднати разом? Неприхильне, навіть відштовхуюче почуття муляло від

деякого часу о. Бігуна, як тільки зупиняв думку на о. Гавоті. Потім подумався одного дня вбрати все в слова:

"Ходить з учнями середніх шкіл над Остаром, ніби Ісус Христос з апостолами понад Генезаретським озером. Проповіді не починає традиційно цитатою зі Святого Письма церковно-слов'янською мовою, тільки відразу впадає в сучасність, у бруд далекий від Бога. Заходив до тої самотньої молодички Наверської. А як вона працювала ще в лікарні, то тоді бачили його там за часто..."

— А може і справді зірвав із теперішнім життям?! — не зчувся, як висловив голосно свій здогад.

— Отець Ярослав?? — душпастир табору аж похилився ніщо на світі не діється без волі Божої...

О. Бігун розвів руки, підніс очі вгору.

— Неймовірні речі діються в наших часах, — сказав і зложив навхрест долоні, — О, я не суджу, я не суджу, бо нічого на світі не діється без волі Божої...

— Без сумніву, — погодився о. Деркач, сховавши перед старим священником свою гадку. Його не навчили бунтуватися проти старших. Проте він знав, що з його поколінням прийшли на світ трохи інші погляди на деякі справи. Спихати всі події, добрі чи злі, на Божу волю було для нього втечею перед відповідальністю. Так чого доброго і злочинець міг би unikнути кари! Але він не накидував нікому своєї гадки. Вживаючи трохи хитрощів (він називав це дипломатією), а трохи суворости, він завжди вмів перевести те, що бажав у своїй парохії. Невгнуто ступав по своїй життєвій дорозі, що їй іще змалку його батьки дали назву "Бог і Батьківщина". І священство і стремління були в них обидвох ніби однакові, все ж таки це були дві окремі дороги. Давня і новіша.

— Чи спишемо протокол тепер, чи...

О. Бігун не дав йому докінчити.

— Спершу погляньмо до тих записок, — запропонував, — Бо думаю, що це записки до проповідей.

Зашаруділи кусні паперів у їх руках. Недбало, нашвидкоруч, здоганяючи очевидно думку, тягнулися на них чорні, блакитні, сталеві рядки. Видно було, що записані були прихатцем кожний відступ іншого дня, чи години. Ані о. Деркач, ані о. Бігун не догадувалися навіть, що сюди

попали цікаві для ченця думки зачуті від німецького пароха Обергайму, від поета Симона Петровича Мурашка, від великого числа своїх, чи чужих сповідальників. Підкреслення, знаки запиту, оклики в дужках доказували, що о. Гавота провів над ними чимало часу і готовився оформити їх у проповіді.

Над своєю пайкою аркушів о. Бігун відчув, як кров набігає йому до голови, а неохота до ченця міцніше й побільшується. Своєю формою чорні рядки, здавалося, говорили особисто до нього.

"Забагато недозволеної гордості та амбіції продирається у ваші думки. Хіба ви всеціло вступаєте в сліди Христа? Вам надали право простити розкаяному грішникові навіть найбільшу провину супроти Найвищого Єства! А ви не вмієте простити тому, хто виступає проти вас особисто і робите з того Боже діло! Вимагаєте до себе пошани вірян тільки тому, що колись ви приймали свячення, а не робите нічого, щоби поведінкою і працею здобути її в людей, які чейже є Божим твором..."

"У красі всесвіту, в першій чудовій величі без шуму, гуку та навантажень пізніших віків, залишені самі чоловік та жінка. Самі...! З ними прийшло на світ право розмноження і . . . сила смерті! Гріх? Через нього прийшло і духове життя поколінь..."

"Обидвоє вони, чоловік і жінка, мандрівники на землі. Двома дорогами, ніби колеса воза йдуть до спільної мети — зникнення. В обидвоїх жевріє від народин бажання вічності".

"Тільки безсмертна душа є Божим твором", — було виписано навскіс, що могло б свідчити, що було власною думкою ченця.

"Самота чоловіка. Самота жінки. Чи вони однакові?"

"Самота чоловіка заповнена його творчим стремлінням, працею, власною волею.

"Самота жінки...? Чи не наближена вона до самоти світського священника? Обмежена серед покус життя...?"

"Жінка твір сатани? Вона постачальник спокус і упадку чоловіка? Але в такому разі, чому не вважати й чоловіка твором сатани? Такі ж, як не гірші у наслідках покуси приходять до жінок від чоловіків..!"

І знову навскіс було додано: "Як угорі!"

До душпастиря промовляли інші рядки.

"Як легко Українця розжалобити до сліз! Яке це йому притаманне, потрібне! Який стає він тоді добрий, ладний допомогти потребуючому!"

Навскіс додаток доповнював:

"Доброту і жертвенність треба проявляти без зворушень викликаних чужими словами, бо тільки тоді вона має вартість!"

"Перша людино! Ти не могла походити від мавпи! Котрий мавп'ячий рід був такий розвинений і щасливий, що його тіло переіменило будову, що мозок почав працювати і він створив мову? Адже мавп'ячий рід існує і далі!"

"Людина вершок творіння живих істот!"

"У душі кожної людини існує автомат, що з незмінною точністю нотує всі вчинки людини".

Потім кілька перекреслених рядків і нарешті щось, що цілком полонило увагу о. Деркача.

"Розпали в мені іскру проповідника, яку Ти дав Синові Своєму.

Дай, щоб слово моє несло духову поживу людові моему на віки вічні, бо воно Твоє.

Воскреси мій нарід, як Ти воскресив Сина Свого до пізнання себе через Тебе.

Дай провід життя в Його власні руки.

Амінь".

— Втік! — ніби камінь ударив о. Деркача різкий голос старого священика. — Пішов за спокусами життя! Згадаєте моє слово, що ще одружитья! — і він зневажливо кинув на ліжку записки. Зараз же захопився, хотів забрати їх і подерти, але вони були вже в руках душпастиря. Дбайливо зложивши їх, він всунув записки до внутрішньої кишені блюзи.

— Я зараз це все зберу, отче совітнику, — сказав. — Отець Ярослав не повернеться до нас, — і він з великою увагою почав підбирати залишені речі, ніби не бажав продовжувати розмову на тему ченця. — Стрілка йому вказала інший напрям.

— Що інший то правда, — підтвердив о. Бігун, усміхнувшись.

Ще заки стало відомим зникнення ченця, багато шуму наробила справа родини Сокорів. Їх єдиний син Аскольд лежав у лікарні. Мгр. Сорока не вірив ще в повагу хвороби сина, але його дружина відразу збагнула всю небезпеку. Аскольдові тільки сімнадцять років, це вік у якому чіпляються всі хвороби. Тепер, коли поет Мурашка виїхав уже з табору — подумати, як легко і без турбот переїхав до Америки! — можна було забути про цілу неприємну подію. Хто ж, нарешті, може носити "вічно" в пам'яті всі вчинки й задуми молоді та карати їх за те?! Чи ж не забагато і так вимагається від них, наклавши цілу гору обов'язків і принципів, немов тягарі на верблюда, не врахувавши їх молодечий розгін життя і необзнайомлення зі світом, у якому опинилися? Що таке життя? Що це світ? Старшому важко на те відповісти, а вони понакладали плотиків і загород та заганняють туди свою молодь, немов отару з непохитною вірою, що так і треба!

Мама забула про "злочин" свого сина. І знала тепер з цілою певністю, що не той злощасний нарис був причиною Аскольдової хвороби. Тепер вийшло на верх те, що колись Васька Гриценко зрадив був своїй мамі. Ну, доручили були написати Аскольдові нарис на ювілейний концерт у честь дир. Бохнацького, — розповідав Васька мамі, — а в хлопця він не виходив. Лежав годинами в лісі на траві, суха вона була чи мокра, і ломав свою бідну голову, як скласти той нарис, щоб заімпонувати ним Оресті Паньків! Не Бохнацькому, не директорові навчальної установи, для якого треба було його написати, тільки дівчині, що ходила з ним до школи!

Панькові! Соко́ра вибухла з неприхованою люття́. Що за кара Бо́жа, що на кожному кроці мусить терпіти її чоловік, або син через тих осоружних Панькових?! Дівчатисько,

такий поганющий окулярник, закрутило голову її дитині, невинному хлопцеві й через неї він попав у хворобу, з якої невідомо, як вийде! Але вийти мусить, мусить, інакше вона перестане вірити в те, що їй досі було святе! Щоб тільки вона була знала, що так не клеївся був йому той нарис, що аж звернувся за допомогою до поета Марушка! Коби була знала..! Правда, помічала його хвилювання, але думала: нервується перед таким незвичайним виступом. І що ж таке велике, що хлопець подав це за своє? Для нього ж було воно написане! Пишуть шкільні задачі для учнів цілком чужі люди! А втім хіба він сказав, тобто оголосив зі сцени, що це його? Справді? Ні, такого вона не пригадує! То ж чого Методій учепився так до нього? Методій... Виходить жінка заміж і тільки після шлюбу дізнається, що одружилася з диким конем! Доти добрий, доки стоїть у загороді, а випусти його з неї і немає вже стриму! Так бити дитину! Хіба він терпів через нього? Хіба він його виношував? Чим вона була для чоловіка? Міністром пропаганди його ідей! Вірила в усе, що говорив, робила, як хотів! А тепер за те він її життя нищить, бо як би так, не дай того, доле...

Думка не хотіла добігти до кінця. Розігнавшись у своїм жалю й люті на чоловіка, вона накинулася на нього:

— Ну, і що тобі з того, що виграєш ту судову розправу? Ти знищиш Панькових, а Панькові знищили твою дитину! А ти ще й допоміг!

— Що ти говориш, Іно?!

— Те, що чуєш! Я тобі кажу: Аскольда треба негайно віддати до лікарні в Обергаймі. Якщо в тебе залишився ще якийсь клаптик батьківського почуття, то забирай нас відсіля геть!

— Куди? Чи ти не знаєш, які часи? Мешкань немає і харчі все ще на картки...

— Твоя голова в тому! Можуть мешкати там інші, можемо й ми! Що ми тут зазнали? Наклепи і турботи! Від чужих такого не мали, як тут від своїх! Що тобі так залежить на тій громаді? Втікаймо від тих "своїх", ще й полу від них утинаймо!

Порівняла його до дикого коня, але сама перемінилася

у левцю, якій зранили маля. Шептала до пожовклого сумного обличчя, що спочивало на подушчині таборової лікарні (тої самої палатки, в якій була колись Ореста!):

— Аскольдику...! Ми тебе заберемо до Обергаймю, а як треба буде, то й до Мюнхену. І все буде добре, все буде добре, сину...

Сумне обличчя, від якого поважнів вираз очей д-ра Ничая, скільки разів залишав палатку, звернулося до неї слабим голосом:

— Мамо, чому ніхто з моєї класи не прийде до мене...?

Тоді вже сотні колючок закололи її серце і люті стріли спрямувалися на Ничая. Він заборонив молоді входити до палатки Аскольда!

— Прийдуть, сину, напевно прийдуть, але тепер у них іспити...

Тепер уже все кричало в її душі великим криком розпуки й жалю. Геть! Геть відсіля, щоб не думав, щоб не допитувався, щоб не знав! Рятувати його!

Нерви не витримали, очі не могли знести тих мурів і тих людей, що стояли гуртами, що йшли на прогулянку в гори, що засідали до карт у білий день від безділля, або ніби-то робили якусь дуже важливу суспільну роботу, якісь з'їзди і конференції, наслідків яких вона ніяк не вміла помітити, і цілі в тому не бачила. Настрій, ніби кінчився світ, для всіх, безповоротно охоплював її чимраз більше і частіше і вона боролася з тим з усією силою своєї молодості ще енергії. Геть відсіля! Ідіоти! Дурні! Нероби! Лікарі не вміють лікувати, такий Ничай уже одною ногою в Америці, то що його обходить щб тут діється, хіба ще та його любка Наверська! Другі такі самі, як він, дбають тільки про себе і про своє майбутнє, щб їм чиясь дитина, нехай і їх провідника! Лікарня, подумаєш! Ні одної професійної медсестри немає!

Раптом та "від термометра і клізми", як із погордою називала колись Ірину Наверську, видалася їй над усе потрібна, але саме її в лікарні не було.

І одного дня Петро Вовчук, новоспечений батько і дуже вирозумілий для батьківських почувань інших, відвіз не тільки Аскольда до Обергаймської лікарні, але і скриню та дві валізи Сокорів до малого домику на краю гірської

оселі. "Відтяли полу" від своєї громади дотого, що навіть така голосна й нікому непотрібна судова розправа, що розтягалася в надмірну довжину, несподівано для всіх урвалася. Перед дружиною Сокора почувався малим і винним, але перед своїми однодумцями і ворогами виявляв повну опанованість і самопевність.

— Я дуже щасливий, що залишаю це шершеневе гніздо. Буду вести більш продуктивне життя і взагалі почуватися людиною!

Йому влаштували прийняття, прощали промовами, просили хоч із віддалі служити порадами. І найбільш краснорічivu промову, підсичену боєвими словами виголосив полковник Жучко.

"Паньківці" тріумфували. Позбулися з табору "ворога". Не враховували хвороби його сина, того, що життя хлопця зависло у якійсь тонесенькій сітці. Тільки Паньків, який стояв в осередку усіх подій, морщив незадоволено брови і не виявляв ніякого задоволення.

— Меценасе, баба з воза...

Здивував своїх однодумців несподіваною постановою:

— Розписати нові вибори!

Його не розуміли, з ним не хотіли погодитися.

— Тепер? Чому? Навіщо?

— Чи ж так мало розумієте? Мені кинено прилюдний закид. Поганий закид. Я хочу його так само прилюдно відкинути, або прийняти. Тільки вибори можуть показати кому громада повірила: Сокорі, чи мені.

Слово за словом, суперечки і наради, та пішли в рух статті і промови, таборова газетка, яку редагував колишній директор кооперативи Ларчак, була повна закликів, похвал і переконувань на користь Панькова і його партії, якщо вони виграють вибори. Навіть християнська газетка, головним редактором якої став о. Деркач, а пані Оля у вільних хвилинах, як діти вже спали, переписувала чоловікові статті на друкарській машинці — навіть і душпастир зайняв своє становище до виборів, на невдоволення як паньківців так і сокорівців. Знову поплили славослов'я ворожі для одних та прихильні для інших. Сокорівці, стративши провідника, одержали несподівану підмогу в особі полковника Жучка.

Готувалися листи і все здавалося було дуже важливе, по-важне і гідне державного життя. Не обійшлося без обурення, що "ця", чи "той" опинилися серед паньківців, чи сокорівців. Ну, знаєте, як можна! Та я б туди нізащо...

Хоч Сокора не брав уже ніякої участі в діях табору, то створена ним партія й надалі мала назву від його прізвища. Обидві партії відтворювали тепер не особовість своїх провідників, тільки ідею, яку заступали. "Паньківці" для одних означали людей сильного творчого духа, палких патріотів, очайдухів, які ні на одну хвилину не переривали своєї боротьби за край, за нарід — скрізь, завжди. Для ворогів вони мали інше окреслення: Урвиголови, невідповідальні, голота без пошани до досягнень цілих сторіч, політично неграмотні... І сокорівці мали подвійне значення: Перші повстанці після століть неволі, борці за волю, мученики по ворожих тюрмах і засланнях, аристократи духа. Противники не щадили їм непідхлібних назв: Заскорузлівці, титуломани, що підвищують свої чини, не маючи війська, зарозумільці, що не признають пересічної малограмотної людини, а рідна земля і право людини для всіх же однаково! Безвідповідальні критики, які самі нічого не роблять!..

Велика частина громади тільки здвигала раменами. Між ними був і голова Таборової Ради радник Лебідь. Не дивлячись на явний уже тепер виступ полковника Жучка, який очолив сокорівців проти Управи, все ще відбувалися довгі словні двобої між цими дивними приятелями-ворогами. Бурхливі розмови йшли здебільша на гірській доріжці, коли то вони зупинялися в ході, завзято доказували щось одному та йшли далі, знову говорили і, нарешті, розходилися кожен в інший бік з похнюпленими обличчями.

— Два осли на кладці, — висловив про них свою думку начальник таборової поліції Володимир Билевич. Ранка від кусня розбитої шиби підчас "бабського бунту" залишила на його обличчі невеликий, але доволі видний слід.

Знайшлися оборонці.

— А паньківці та сокорівці не осли на кладці? — питали. Билевич мав своє пояснення:

— Ті хоч молоді, а тож два старі осли!

— Е-е ви хіба не бачите, що через тих "молодих" ми терпимо!

Хто б там якої гадки не був, та молоді залишилися при своїх поглядах ладні до насмішки над старими (власна старість здавалася їм цілком неймовірна!), а старі, забувши про почуття й учинки молодости, ніяк не мали для них зрозуміння. Ясно, що бурхливі розмови між радником та полковником не мали ніякого корисного висліду для загалу. Вони тільки підбадьорювали їх самих, підсилювали власну вартість, закликали ще, хоч і до спізненої, але боротьби за свою правду.

Непомітною подією для ширшого загалу перейшла така важлива вістка для пари людей, як папери на виїзд до Америки Ілька й Настки Матвійчуків. Навіть зацікавлення коханням Наверської з Ничаєм наче б то зменшилося.

Ірина зводила боротьбу із своєю совістю. Її настрої, немов гойдалка, то підкидав її понад вершечки альпейських смерік, то знову скочував до тої скелястої чужої землі. Нишком совість нагадувала: У тебе ж була гадка закинути все з його виїздом, скінчити, як казку... Ірина не церемонилася: Замовчи, будь ласка. Я ще молода. Розумієш? Молода. Я відчуваю, бажаю, кохаю. Я жінка! Кість і кров! Ти ж, совісте моя, щось неспіймане з обличчям немовляти і колючками їжака. Тобі легко тільки докоряти. Чому мучиш мене? Я нікого не кривджу. Отже мовчи. Мене скривджено — чула? І я все ж таки стремітиму до з'єднання з ним. Заспокойся. Законними дорогами.

У секретаріяті лікарні з'явилася з самопевним холодним виразом обличчя. Тим разом совість мовчала. Потрібні ж були гроші! Хлопець росте, як так бути без сотика, коли можна заробити?! А втім таки тягнуло її до того світу, який сама вибрала для себе. Залишила була лікарню, рятуючись перед почуттям до Ніка. А допомгло? Вибухло, немов джерело серед гір!

У секретарки Зонки спитала, чи може бачити др. Ничая. Оглянули її холодні очі. Сказали без слів: Яка офіційність! Думаєш не знаємо про ваш роман? Бліді ж уста відповіли:

— Пана доктора немає. Якщо хочете чекати... — решту доповів погляд: — Роби як хочеш, але ліпше гони відсіля!

— Я почекаю, — відповіла Ірина. За кілька хвилин могла впевнитися, що лютий вираз Зончиного обличчя це неабияка розвага. Своєму обличчю наказала втримати нерухому маску, коли на порозі появився Ничай. Близько його очей (і зацікавлений Зончин погляд, що кинувся від нього до неї, не гаючи ні мінути) відразу змінився в офіційність і він минув її, ніби навіть не помітив. Ми смішні, — сказала собі Ірина, — ми смішні зі своєю "таємницею", яку напевно

знає "дід, баба і ціла громада"! Але якщо ми визначили собі такі ролі, то граймо їх до кінця! Кінця? Якого кінця?

Зонка зникла в канцелярії Ничая, зачинивши за собою двері. Ірина погрозила їй у думках: Як ти смієш?! Всі жалі висипала на невидиму, а за все відповідальну свою долю. Чому мусить критися, бути нещира? Чому заборонено їй те, що таке людське і доступне іншим навіть у їх обставинах?

— Можете йти, — сказала Зонка якимось великодушно і повела за нею незичливим похнюпленим поглядом. Ірина всміхнулася, ніби вколола шпильочкою.

— Дякую. — Опинившись перед таким знаним письмовим столом, її усміх розцвів почуттям, але уста вимовили офіційно: — Добрийдень, пане докторе.

— Добрийдень, пані, — відповів він їй ніби офіційно, але уста розтягнулися усміхом, а погляд казав: Дай обняти і пригорнути тебе, ти кохання мое... — Прошу сідати...

— Дякую. Я на хвилинку, — і не дивилася тепер на нього. — Я тільки хотіла б знати, чи можу одержати працю медсестри...

— Працю? — він справді здивувався і з-поза письмового стола дивився на неї. — Так, очевидно, але не головної. Пані Леськів у нас головною...

— О, я розумію, це нічого!

— Якщо на це погоджується, то можете починати навіть сьогодні.

— Завтра, — сказала вона. Тепер говорили тільки їх погляди. Нехай надивлюся на тебе, — казали його. За тиждень-два виїдеш до Америки, хочу бути ще з тобою, говорили її. — Дякую. До побачення, — перервала німу розмову. За дверима Зонка певно відгадувала, чому стало тихо!

**
*

Кілька днів пані Леськів була дуже офіційною головною медсестрою. Тамара Левченко виявляла більшу самопевність і обізнання з працею медсестри. Ірину прийняла, як рівну собі у праці. На кожному кроці підкреслювала: ..."бо пані Леськів не хоче так, ... бо пані Леськів розпорядила

так". За кілька днів мати секретаря Таборової Ради заговорила:

— Ну, добре, добре, пані Ірино, пані професійна медсестро. Ви повернулися до праці, то забирайте своє місце. Чому я маю постійно думати, що ви мене критикуєте?

— Хто? — Ірина здивувалася. Сховала свою карточку з пацієнтами до кишені фартуха, підійшла ближче, — Хто критикує? Я?

— А хто ж тут професійний? Ви!

— Я вас подивляю, не критикую.

— Могло б обійтися без іронії...

— Ви думаєте, що це іронія? В такому разі ви не вмієте вичути правди. Беру газу, — докинула, витягнувши паке-тик із шухляди, — у нас усю журили! Добре, що аптикар їде завтра до Мюнхену, — подалася до дверей, але ще повернулася від порога. — Я дуже добре зробила, що залишила була працю. Ви зробили великий поступ, це мушу признати!

— Щиро? — від миднички, в якій варилися катетри, піднісся на Ірину недовірливий погляд.

— Чи маю присягати? — спитала жартома.

— Ні! — прийшло ще не зовсім впевнене, а все ж більш добродушне у відповідь.

— Кого я бачу? Ви повернулися? Та невже? — почулося за Іриною в німецькій мові. "Вічна" пацієнтка лікарні висока, тонка, з жовтим відтінком шкіри на обличчі, що на неї ніхто інакше не казав тільки "Воскова Свічка", простягнула їй зичливо руку. — Вітаю!

Потиснула їй руку. Ірина спитала:

— Як справи? Вираз ваших очей повеселішав, значить усе на добрій дорозі, правда? Виїздите вже до Швейцарії до чоловіка?

— Вкоротці, — Воскова Свічка усміхнулася. — Тільки-що почала привикати до своєї долі бездомного непотріба, а тут уже й зміна підходить! Не думаєте, що це одне з правил життя? — пішла з Іриною до дверей чоловічого відділу, знову взяла її за руку. — Так я зраділа, побачивши вас! Тужила, повірите? Яюсь так, із душі, тільки з вами можна поговорити!

Не могла заперечити, що було їй це приємно. Проте

щось таки домагалася в її душі заступитися за своїми.

— О, з іншими також можна, тільки знаєте, німецька мова... вона нам чужа... не кожен уміє висловити те, що бажає...

— І справді! Навіть не подумала. Не кажу ж, що з вами можна душу розвеселити? Тепер я розумію. А то я думала, що вони ненавидять мене, чужинку, що їм тут забирає місце. Я одержала нові платівки зі Швейцарії. Прийдіть в обідню пору, заграю вам. Знаєте ж: доктор Ничай не дозволяє в іншій порі...

— Прибіжу! Обов'язково! — "Ничай" — розплилося якимсь гордим радісним почуттям у її душі.

— Знаєте, мені подобалося, що ви погодилися прийти на підрядну працю після того, як ви були тут головною медсестрою. Хіба, що ви переберете від пані Леськів?

— О, ні! Але мені це щось нагадало! Пробачте! — повернула назад до сестерської.

— Не забудьте прийти вполудне!

— Прибіжу!

Пацієнтки — оті, що проходжуються нога за ногою довгим коридором, пристають утомлено, дивляться сумним поглядом на тих, що приходять їх відвідувати — усміхалися до неї. Виглядали, ніби інститутки, яких зобов'язує однострій. Усі мали блакитні ранкові одяги лікарні — дар ІРО, міжнародньої організації, що давненько вже перебрала від УНРРА-и опіку над ними. Віддала усміх, заговорила. Від порога сестерської кинулася до Леськової зайнятої своїми катетрами.

— Пані Леськів, я хочу, щоб ви знали, що я цілком не збираюся відбирати вам становище головної! Мені цього не треба!

— Справді? — Леськова повернула до неї голову, понад окулярами поглянула на Ірину.

— Певно! Важне, що я тут!

— Ой, пані Ірино! За тим щось криється... — і секретарева мати значливо прижмурила очі.

Ірина кинула увагу сама собі: "Ти стаєш прозорою, як скло, Ірко! І, здається, не пануєш уже тепер над своїм язиком, а твої очі зрадники! Ану, на старі рейки, Ірко!" —

і вона живо змінила вираз своїх очей, немов накинута на них заслону.

— Чому криється? — спитала якось згорда, визивно. — Все, що я роблю, явне... — і залишила сестерську з виразом обличчя "що мені зробиш".

**
*

Це був Бетговен. Прийшов до таборової лікарні зі своєю "Пасіонатою", як приходив до концертних заль, до дам у довгих сукнях і чоловіків у смоках; де диригент у фракку з батугою в руках кланявся, усміхаючись до слухачів, і рухом рамени підводив із місць членів оркестри. Великі багаті канделябри звисали там із високої стелі, поблискуючи кольорами кристалів під світло. Ряди фотеликів були криті плюшем, м'які стіни, вкриті кольором пригожим до нічних імпрез, а обслуга стояла біля дверей в одностроях. Притишений гамір голосів заповнював фоае, насичене запахом добірних перфум. Але незмінений і все великий прийшов Бетговен до того приміщення для відпочинку, зробленого на прохання головного лікаря др. Ничая у великому заглибленні коридору, де можна було виздоровцям посидіти, почитати, поготорити. Панькова зі своїми членками Жіночої Організації, жінки з Марійської Дружини накинута на два столики вишивані скатертини, причепили на стіну вишитий на мішку килимик, приносили лісні квіти, коли це було весною чи влітку. Пацієнтки в дарованих блакитних халатиках стягалися туди, приносили зі собою свої терпіння і запах ліків та ще тугу за чимсь, що колись любили, потребували того. Були такі, що розуміли музику і такі, що хотіли бути в гурті і, як тільки перші звуки заповнювали простір, зраджували непереможну охоту до розмови, несвідомі, що перешкоджають тим, які хотіли тільки впиватися твором композитора.

Воскова Свічка, головний оператор біля патефону, відізналася з трохи хитруватою усмішкою:

— Стишую, як можу, бо інакше доктор Ничай викине мене за двері лікарні! Я ж шаную його волю, бо тим важко хворим того не треба, тільки спокою.

Дружина радника Висоцького, що тількищо викарабка-

лася з важкого запалення суглобів, усміхнулася втомлено, але й щасливо.

— Це моє життя, — сказала, — колись сама вчила дітей музики...

Громадянка, яка своїм зовнішнім виглядом не зраджувала ніякого поважного захворювання, відізвалася:

— Я от сиджу тут під патефоном, а майже нічого не чую. То як Ничай уже поїде до Америки, пустите музику на цілий регулятор?

— Ні, — відповіла Воскова Свічка, — він мені вияснив, чому ми не повинні грати голосно, і я розумію. Є доктор Ничай тут, чи його нема, ріжниця не робить. А от і ви, пані Наверська, чому спізналися?

Ірина встигла вже побігти до своєї кімнати, подивитися, що робить Ігор, перекинути куснів-два рибної консерви, залишити їдження для Ігоря і з'явитися на концерт із запасом п'ятнадцяти хвилин вільного від праці часу!

— Я медсестра, я мама, я господиня і... я також буваю голодна! — потім уже притулилася до стіни біля дверей і слухала.

Двері відчинилися. Ніхто не ввійшов. Почула тільки голос. Ничай. Дивилася на чисто вимиті плитки підлоги, щоб не зрадити, не виявити приявним роз'ясненого погляду. А очі всіх, як на наказ, від дверей, посунули до неї, ніби торкнулися її.

— Концерт? — спитав цей такий дорогий голос. Воскова Свічка похилена над патефоном, повернулася до нього:

— Тихо-тихенько, пане докторе...!

Висоцька висловила свою думку:

— То так, як фізична терапія, пане докторе!

— Як для кого. Що добре для одних, може бути шкідливе для інших. До того ж не всі люди прихильники одного роду музики.

Прихильниця гри "на цілий регулятор" відразу погодилася:

— О, то мені слово! Дай вам, Боже, здоров'я пане, докторе! Мені давай коломийку!

Бетговен не чув своїх творів. Глухота неповторно і назавжди відгородила від нього світ звуків. Та в цій хвилині вони, здається, завмерли для всіх і для Ірини між ними,

хоч ще уносилися до стелі білої, дбайливо вигладженої, до вікна чисто вимитого, до дощаної вибіленої стіни, що відгороджувала відпочивальню від загального коридору.

— Тільки тихо і до першої години, — сказав лікар. Ірина думала: Чи не причуваєш ти, мій любий, що я тут прилипла до стіни?.. І в тій хвилині, може помітивши погляди слухачок, що стрибали в її бік, голова Ничая заглянула за двері.

— О, — промовив і його брови стягнулися грізно.

— Ще п'ять хвилин належить до мене! — сказала Ірина.

— Вірю! Але тим разом мусите своїх п'ять хвилин жертвувати потребуючому.

— Наглий випадок? Хто?

— Ходіть зі мною на чоловічий відділ...

Дивилися там за ними, чи ні, було їй байдуже. Думала котрому пацієнтові так погіршилося. В її вільний час заступає інша медсестра. Як минули всі двері палаток і др. Ничай завернув до сходів, поглянула на нього. Збігав униз мовчки, із серйозним виразом обличчя. Сходи, долішній коридор, секретаріат — Зонки не було, але в цій хвилині Ірині було байдуже чи її "приятелька" може впиватися новим спостереженням, чи ні — і за ними зачинені двері його канцелярії. .

— Сідай, Іро, мушу з тобою поговорити, — майже наказуючим тоном.

За своєю звичкою випрямлена, опанована присіла на крайчику крісла. Чекала без слова. Тільки як опинився за своїм письмовим столом, усміхнувся до неї.

— Іро! Я мусів тобі першій сказати. За тиждень виїжджаю...

— Вже...?!...! — вирвалося, як птах, що його непотрібно тримали в клітці.

— Так. Послухай, щб тобі скажу. Я хочу, щоб ти поїхала зі мною — зараз, зараз, не переч — щоб ти поїхала зі мною. Висядеш на Пасінгу і підеш до Апостольської Візитатури. Я мушу бути певний, що ти почала свої заходи на звільнення від свого першого подружжя. Прошу, без слів, я не приймаю ніяких заперечень!

Рейки, ніби макарони з гречаного борошна покидані на столі. Наближались до себе, з'єднувалися, розходилися. Чистенькі будиночки передмість заховані у садках і парках. Поцерблені мури зруйнованого війною Мюнхену, тут і там розібрані, вирівняні, залатані. Сонце відбивалося на обличчі Ничая, воно гріло вже тепер, бо зранку в Обергаймі воно тільки починало світити. Сидів напроти Ірини, як тоді, коли стрінулися вперше, тільки тепер не було з нею Ігоря. Він залишився на опікою Панькової. Але самоти з Ніком таки не було. Вона стала привілеєм недоступним для них. Поїзд, не тільки один переділ, був повен знайомих і незнайомих людей з Обергаймського табору.

— Іро, — він похилився до неї. Колеса стукотіли, люди підводилися, щоб висісти на зупинці. — Іро! За цією зупинкою вже буде Пасінг. Пам'ятаєш, що я тобі казав? Підеш прямісенько вуличкою, що називається, здається, Плянегер. Не збочуй нікуди. Дім Візитатури буде праворуч...

— Як ти все це знаєш...! — сказала спокійно, а нерви ставали ніби струни скрипки, які підкручують перед концертом.

— Провідав. Треба все знати, що цікавить. Чого б ти там не почувала, я хочу те знати...

Слухала. Було щось деспотичного, диктаторського в його мові, він вимагав, немов лікар у лікарні, і його треба було слухати. Хтось був, що думав про неї і про Ігоря, тож тільки всміхнулася на його деспотичний тон і слухала.

— ...я мушу про те знати і тоді будемо думати, що робити далі.

Далі і далі, стукіт коліс глушив мову, рейки збігалися і розбігалися, за вікном були вже сади Пасінгу.

— ...і після цього приїдеш до мене на Фрайман...

Чи допомогло, що сказала, що не знає, де Фрайман? Мав

готовий вирисований плян і сам зложив його до її торбинки. Поцілував її в руку, не дивлячись на подорожніх, що сиділи на лавках, поглянув в очі, сказав: "Чекаю, Іро."

— Добре, Ніку.

Стояли напроти себе, він трохи вищий за неї, виразний у світлі вчасного ранку, з глибоким, палким почуттям у своїх темних очах. Хотілося пригорнутися до нього, поцілувати, відчувати його губи на своїх устах. Але було тільки "Добре, Ніку".

**
*

За широким крамничним вікном жіноча рука скроплювала багату зелень у різної величини вазонках. Від клапятих філодендронів і стріпахатих пальм, від туго листих фігусів і шпичастих олеандрів до квітучих азалій, гортенсій та альпейських фіялок — було там усе, що вирощують різні підсоння і плекають теплярні в якій завгодно порі року. Ірина не могла відійти від них. Квіти! Ось знову квіти, прикраса мешкань, вияв безтурботности! У час війни не думали про них. Турбувалися хлібом, опалом, одягом. Збереженням життя. Але руїни міст уже розбирають і люди знову цікавляться квітами. Яка краса! Хотіла б мати у своєму помешканні оцю пальму. Може Ніко не любить квітів? А що сказав би на цю чудову альпейську фіялку? А олеандер? Це таки український квіт, дарма, що він з полудня! Кожна хата мала його. Який чудовий квіт і його запах...

За квітами прийшла крамниця з дитячими іграшками. Возики, літаки, авта, залізничка, що минала тунелі і зупинялася перед мініятюрною залізничною станцією. Ах, подумати тільки, яка це була б радість для Ігоря, якщо б йому привезла її! Але він цього не бачив, то ж не буде шкодувати, коли не привезе. Гроші! Все гроші! Вони будують і вони руйнують, приятелі людини і її вороги. Шукала за ціною на малих речах, наприклад оцей літак, що його треба самому скласти.

Вийшла з крамнички з малою пачкою. Думка відірвалася від Ніка (вже доїхав до головного двірця, певно саме тепер всідає до трамваю, щоб їхати на Фрайман) і примі-

стилася біля Ігоря. Зрадіє? Напевно зрадіє тим літаком, такої ж іграшки він ніколи не бачив! Але вміру того, як усе більше віддалювалася від трамваєвої зупинки, що ключкою об'їздила вулицю і поверталася назад до Мюнхену, тим більше мінявся її настрій, зникали ті, яких любила і була тільки сама з собою, зі своєю справою. Спокою вузької вулиці не каламутив ніякий звук, крамниці тільки відчиняли. Йшла без поспіху. Урядові години певно ще не почалися. Перевіряла числа. Великий будинок школи, малі дімки серед дерев, у глибині бічної вулиці костел. Жовтий будинок із потрібним числом сховався за квітучі кущі. Перевірила годину і помалу, з розхитаним нагло серцем, пішла плитками хідника до вхідних дверей. Братчик поніс повний баняк картоплі, перейшла черниця. Життя вже тут почалося. Відваги! Тін! Все Тін! Скільки це вже років тому йшла так до прокурора питати, що сталося з ним, де він. Вийшла відтіля нічого не дізнавшись, розпучливо ховаючи свій біль, не підбадьорена, тільки ще більше пригноблена, покарана за якусь провину, до якої не почувалася. Через ту уявну провину урвалося її подружнє життя, яке тільки лиш устигло початися, через неї дитина, на яку щойно чекала, була без батька! Через цього Тіна, через її нашвидкоруч заключений шлюб, ішла тепер цими плитками, взяла клямку дверей і збирала думки. Йшла, щоб обтрясти з себе давню подію, що перемінилася в порошок і більше не грала ніякої чинної ролі в її житті.

Двері обабіч широких сіней були зачинені. Ніде не чулося ні звуку. Не знала в котрі саме стукати, в котрі ввійти. Не бачила ніде напису. Повторяла в думках обдумані речення: Прошу, ексцеленції, я прийшла полагодити свою особисту справу. Я не знаю, чи ви пригадуєте собі мене (напевно ні!) з Обергайму, коли то наш табір гостив вас і американських старшин на Йордан... Що це? Протекції шукає? Не треба цього нагадувати! Прошу, ексцеленції, я бажаю вдруге одружитися і хочу мати звільнення від першого подружжя... Яка ідіотична ситуація! Хто б сподівався такого яких вісім років тому, коли подали собі з Тіном руки! Немає його більше. Немає в дійсності, немає в думках, а якоюсь містичною силою тримає її при собі!

— Прошу! — відповів їй чоловічий голос, коли посту-

кала в одні з дверей. Саме туди ввійшов перед хвилиною якийсь світський чоловік і за дверима чулася розмова.

Священик з білою головою відчиняв саме шафу. Не глянув у її бік. Стіни ліворуч були заложені шафами. Збоку праворуч, зараз біля входу стояла лавка. Низька перегорода відгороджувала два зісунені разом письмові столи від решти кімнати. Світський вішав саме на вішаку капелюха, потім перейшов поза нею до письмових столів за перегородою. Намістившись за одним із них, притягнув до себе календар і заговорив до білоголового священика. Зайнявся календарем, щось записав і тоді глянув на неї.

— Прощу? — спитав і вже не відривав від неї очей.

— Прощу ласкаво зголосити мене ексцеленції, — попросила.

Священик повернув до неї голову і дивився.

— Не можемо, — сказав ніто поважно ніто жартома і знову зайнявся чимсь у шафі.

— Ні? Чому?

— Ексцеленція виїхав до Риму.

— До Ри-му... — повторила і ніби відразу задеревіла. Як приємно! От початок! Але ж хіба це початок? Справжній початок був ув Обергаймї, в кімнатці о. Гавоти і він не був ліпший! Як завжди, так і тут наростають перед нею пороги за порогами! Але бажання добитися таки свого не піддавалося так легко. — А коли повернеться? — спитала.

— Не знаємо. Напевно не скоро. Заступає апостольський...

— Дякую, ні. Я хотіла полагодити свою справу з ексцеленцією.

— Як собі бажаєте, — білоголовий священик витягнув грубу книгу і повернувся з нею до стола. Його очі були надмірно ясні, здавалися білими плямами серед відмороженого обличчя. — Є справи, які ми також полагоджуємо, — сказав.

— Можливо. Я думаю, що так. — Раптом здавалося цілком неможливим відійти, не рушивши хоч би з місця свою справу. Про заступника ексцеленції забула.

— Прощу, говоріть, — захопив священик і відклав грубу книгу. Світський, який заважав їй немилосердно — хотілося чомусь самоти зі священиком, немов на сповіді

— натягнув на ніс окуляри і зайнявся якимись паперами. Не виглядало, щоб скупив на них усю свою увагу. Його очі знову покосили на Ірину. Видно його більш цікавило те, що може почути, чим справи у паперах.

— Я хочу одружитися! — сказала Ірина голосно і відважно.

— А це полагодите зі своїм отцем парохом, — прийшла відповідь.

— Я хочу вдруге одружитися.

— Якщо маєте метрику смерти свого першого чоловіка, то й тоді немає ніяких труднощів.

— Я не маю метрики, — сказала і кликала собі на поміч увесь досвід медсестри: спокійно!

— Не маєте?

— Ні.

— То тоді не можете одружитися, — промовив рішуче літній священник і дві білі плями очей спинилися холодно на Ірининім обличчі. Їй вдалося, що хтось невидимий посунув усі речі, що були в кімнаті кудись униз і знову підняв їх на давнє місце.

— Не можу?

— Очевидно, що ні, — різко, нетерпеливо відповів священник. — Що це на еміграції сталося жінкам, що міняли б своїх чоловіків? — обурливо звернувся до світського.

— Я не бажаю міняти чоловіка, — сказала випрямлена, немов ялиця в Осмолоді. — Ви не спитали мене, отче, і не дали нагоди сказати мені, чому я не маю потрібної метрики. Мій чоловік пропав у перших роках війни, окупації, хочу сказати...

— Чи маєте доказ на його смерть?

— Не маю ніякого доказу. — (Пощо я це говорю, пощо, пощо? Чого я ще тут? Це ж те саме, що сказав чернець, тільки висловлене більш "вирозуміло".) — Все, що я знаю, це те, що його взяли і слід по ньому пропав!

— Це ще мало. Він може жити на засланні.

— Так, — ледве відхилила уста. Не дивилася на них, проте знала, що світський не зводить з неї погляду. Так, так, все було ясне, справедливе, оправдане, зрозуміле — в паперах. Воно було цілком інакше, як те, що було в її думках, в її почутті. — Можливо. Я не бажаю йому смерти.

Священик похвалив її, немов малу дівчинку.

— Це гарно. Я думаю, що тепер розумієте, чому вам не можливо одружитися вдруге. Ваш чоловік напевно думає про вас, чекає з'єднання з вами, йому там гірко, його кріпить тільки думка про вас!

— Любов... — почала вона. Він не дав їй докінчити речення. Говорив, бо не знав нічого про її безсонні ночі, повні роздумувань, невідомо було йому, що замучувала себе сумнівами й викидами, думав, що гладко перескакує з одних обіймів у другі, без найменшої уваги до того, що пропав. І що найважливіше, він, здавалося не розумів і не вірив, що до людей приходять непрошене, небажане, а однак яке ж сильне, глибоке справжнє почуття!

— Я не говорю про любов. Я говорю про подружню вірність. Ваш чоловік може повернутися до вас кожної хвилини і ваш обов'язок є чекати на нього.

— Куди? Де?

— До вас!

— Ми відтяти від краю, — сказала. Тепер була вже лиха на себе саму, що все ще стоїть перед перегородою, а не вийде відсіля. — Ми люди, що живемо на острові Ді-Пі і не знаємо, що діється на суші!

— Але завтра може бути вістка. І чи те, що ми на острові, звільнює нас від законів, які дав нам Бог? Вони повинні бути в наших душах, байдуже, де ми живемо!

— Бог, чи люди? — спитала. Здавалося їй, що вони обидва такі щасливі і спокійні, бо стоять поза межами сучасного життєвого бруду, а вона для них жінка сумнівної вартості. — І який вихід для таких жінок, як я? — у її голосі тепер явно пробивалася самотійність. Не було в думках ані Тіна, ані Ніка, ані навіть Ігоря. Тільки її особисте Я товклося бунтом, немов спіямана тварина. Чи нікому не приходять у голову поцікавитись жінками з її долею? Вона не одна в такому положенні! Чи не їх це обов'язок думати про мораль і про майбутні покоління? Мораль по новому зрозумілу, без конвенційних плащиків? Війна створила тут один із своїх страшних злочинів і замість карати винувників, обкладається суворими законами в нічому невинних жертв — жінок! Невже ж це справді воля Божа?

Сама собі дивувалася, що висказала це в словах. Не шкодувала.

— Чекати! — прийшло з-поза перегороди.

— На що? І як довго? Аж промине молодість?

— Церква не може так легко міняти своїх законів, — промовив він повчально. — Якби це виглядало, якби вона змінювала одного дня те, що затвердила попереднього? В тому її сила. Пам'ятаймо, що після першої світової війни не один вояк "воскрес", тому треба бути дуже обережним. Уявіть собі, яка була б розпука, якщо б він, повернувшись знайшов вас удруге одруженою?! Ви мусіли б і так повернутися до нього, але це була б одна більше рана для нього!

Душа його не зазнала ніякого струсу, — подумала Ірина. — Доля, тобто воєнна заверюха змінила тільки його канцелярію. І все тільки думає про Тіна, ні трохи про мене, про мою дитину. Чи чоловікові неможливо зрозуміти, що і як відчуває жінка і тому всі рішення виносить із свого самолюбного почуття?

— Мій дах над головою це касарня на одному з островів Ді-Пі. Для мене і для моєї дитини. І цей дах можу стратити кожної хвилини. Я без права на нормальне існування, на виїзд. З якої речі я і сотні таких, як я маємо платити за щось, чого ми не поповнили?

— Церква ніколи не погодиться вінчати вас з іншим, доки не зможете дати доказу смерти свого чоловіка.

**
*

На спокійній вузькій вулиці залишився і жовтий будинок і малі дімки і невеличкі крамниці, що вже відчиняли свої двері, життя оживало чуже їй і незнане. Перед нею на чисто позамітаних плитках пішеходу підстрибувало невтомне: Що далі, сіра людино? Колись читала, безнадійну своїм змістом, книжку під таким наголовком. Була тоді хвора, читала в ліжку і зміст її пригнобив її більше, як її хвороба. Тепер той наголовок був, ніби її візиткою. Що далі? Куди, як і до чого? Йшла, немов вступила в порожнечу, випомповану від повітря, від чого нестало віддиху і каламутилися думки. Ноги несли її чимраз далі від жовтого дому, але думки були ще там, думки люті і повні бунту.

"Я бажала б, щоб ви всі, що сидите за столиками і пишете закони (ви ж їх пишете!), пішли в життя і зазнали всіх його почуттів! Пониження, погорди, болю, туги, любови, ненависти, пристрасти! Нужди, голоду, безпросвітних буднів без виглядів на майбутнє, без ніякого права на нього! Я бажала б, щоб ви зробили якийсь злочин! Щоб ви всі, такі певні своїй досконалості, чесноті і праву на небо, теж допустилися якогось гріха, багато гріхів, щоб це навчило вас думати, відчувати й розуміти інших людей. Щоб ви знали, що мала проминаюча людина (а до того ж сіра людина!) це живе життя, а не параграфи! Пустили людське русло одним річищем і вимагають, щоб воно плило так віками, хоч повинь корчує дерева, зриває береги, нищить прибережні кущі, заливає поля! Чому ви всі, що сидите так безпечно за столиками, не оглянетесь довкола і не поцікавитесь скільки зла зробленого людьми і війною могли б направити саме ви! Чому накладаєте на інших закони, які на вас самих ні трохи не тяжать?! Ненавиджу всіх і вся, ненавиджу цілий світ, ненавиджу Тіна, що не дав мені ні одної ясної щасливої хвилини, ненавиджу Ніка, що появився на моїй дорозі з усім своїм чаром! Треба було сидіти в тому Гайдельберзі...

В усьому морі бунту й ненависти, що бушував у її грудях, тільки один острів залишився неторканий, а на ньому мама-тато. "Не йди за першим імпульсом, Ірисю, в подружжі. Тобі здається, що світ кінчиться і в ньому пропаде твоя молодість. А тимчасом так не є. І нічого в житті Тін не зможе тобі дати. Підпільники не можуть. Вони живуть для загалу, не для себе".

Вона перемінилася в якогось своєрідного новітнього духа. Їй дозволено затримати фізичну поволоку, віддихати, журитися, нести відповідальність за життя дитини, мати почуття обов'язку. Все інше заборонено. Скреслено.

Блакитний трамвай саме обкрутився довкруги вулички і пігнав назад до Мюнхену. Ще могла бачити голови людей над сидіннями, задню стінку, число вгорі. Може там поїхала якась жінка, що в неї такі ж самі турботи? Як добре було б поговорити з кимсь, хто думає так, як вона, що не вміє зрікатися життя, навпаки хоче боротися за нього! Для тисячі-тисячі людей на світі її велика проблема

напевно не грає найменшої ролі. Для іншої тисячки вона певне смішна, бо вони бачать не одну дорогу, що веде до мети. Що ж, кожне з них продукт іншого виховання!

На маленькій станції підмиській поїзд саме висипав гурму урядовців, робітників, шкільну молодь. У кількох хвилинах оті чужі люди з течками, торбами, наплечниками позникали десь за станційним будинком. Усе довкола гонило кудись до малих і великих справ, творило щось на своїй землі, жило. Було ще цілком рано, аж здивувалася, що вона встигла вже "полагодити" свою справу! Сіла на лавці на пероні, стряслася від холоду. Сонце освітлювало тільки ріжок перону, решта була в тіні. Якось несподівано ненависть спопеліла. Тін виповз знов із забуття, але викидів не збудив. Провина супроти Ніка видавалася тепер набагато більшою, як супроти Тіна. Тін — жертва віри в свою ідею, в їх бажання, що посвятив своє життя в ім'я мільйонів інших і вона тут ніпричому. Ніко — людина, яка несе допомогу іншим. Він вільний, із повним правом до життя. З повнісіньким правом на некрадене, не обдурюване щастя, з вимогою мати дружину, до якої не може зголоситися чоловік! "Ви мусіли б і так повернутися до нього..." вискочило із закутка пам'яті. Подружжя Ніка не сміє викликати ніяких підозрілих шепотів, недоговорень, замовчувань, коли він появиться з нею в товаристві, та багатомовних поглядів, а головню тремтіння і немов клейма злочину!

Рахувала рейки, що простелялися кудись у глибину. Не знала, що це робить. Що кілька хвилин голосно вистукували колеса, поїзд проїздив у напрямі головного двірця Мюнхену, або саме виїхав відтіля і спішив у йому тільки відомому напрямі. Небагато років тому шумів-кричав, піднісши вгору руки відмолоджений "фюрером" Мюнхен. "Зіг-гайль! Зіг-гайль!" Затих тепер, залатував руїну після "Дранг нах Остен". Не здобув нічого, тільки стратив, проте голови не схилив! І вона не схилить, ні! Треба сказати все Нікові. Поїзд до Обергайму відходить аж перед шостою годиною ввечері. Не буде ж тут сидіти і плакати над собою!

**
*

Так от, як виглядає ця оаза, з якої ведуть дороги до різних частин світу! Вже перед останньою зупинкою трам-

ваю відчувається наближення до цього чуда, що відчиняє людям двері в майбутнє. Люди говорять різними мовами Європи, вони якісь інші, як по таборах, обтрушують зі себе діпівську печатку, вже немає боротьби Паньків-Соко́ра, усе це здається тут без глузду й значення, хоч таки грало велику ролю в їх життю впродовж років! Розгорнула крила своєї уяви, нехай їй здається, що вона належить до тих, що від зупинки йдуть дорогою до зачинених воріт, щоб там переходити ціле оформлення перед виїздом.

Зблизька переселенський центр ані трохи не схожий на ніяке чудо, от простір обведений муром і кільчастим дротом, ще й парканом із дощок. Інше видання Обергайму, може трохи більше, якісь будівельні праці йдуть ліворуч, чого немає там в Альпах. На воротах поліцисти перевіряють папери, як і в Обергаймі, це вже не Олекса Знайденко і не Савка Чирко, це якісь Серби чи Хорвати, вона не може розрізнити їх мови. Побачити когось, хто приїхав ранковим транспортом? — питають її, — це важко...

— Не транспортом, він виїжджає до брата, індивідуально, але тут таки мусить перейти всі формальності в американського консула...

— Зайдіть праворуч до канцелярії, — порадили їй і віддали папері ще й з додатком, перепусткою.

"Праворуч" не дізналася нічого. Мають два транспорти на руках, обидва з польського табору, йдуть на роботи до Англії. Якщо індивідуально, спитайте там...

Знов інше віконце. Черга людей покрутилася по кімнаті, не зраджують бажання розмови, латинський священник біля них, підходить до них, щось говорить. Біля кожної жінки діти, одне, двоє, троє. Стільки чоловіків позникало? — подумала. І які документи в них, що кудись йдуть...? Гм... Це вона мусить провідати! Захотілося сказати якусь видумку молодій дівчині у віконечку, щось цілком неймовірне! Вона дружина Нічая і хоче бачити його! Дружина? Ніхто в те не повірить. Наречена?... менше більше... Сестра? В те можна би повірити, обидвоє ж вони чорноволосі!

— Я винна йому гроші і хочу віддати! — промовила вголос до тих, що питали її, що дивилися підзорливо. Ніко був тут, він чекав на неї, це відчувала, немов дотик. Швидше б, швидше до нього!

Ішов їй назустріч, даремне розпитувала, де його знайти. Хотіла відкрити в ньому щось таке, що разило б її, не подобалося, відштовхувало, коли бачила, як ішов їй назустріч усміхнений, із завжди однаково захопленим виразом очей. Тоді було б їй легше сказати йому те, що принесла йому в думках, аж із Пасінгу. Але нічого такого не було, навпаки все було так, як колись мріяла про "княжича з казки".

— Не чекав так скоро! Це тим більш радісно! Ходім, сядемо собі тут за столиком у тіні дерев. Напевно радо нап'єшся соди, або чогось такого...

— Існує тут щось таке??

— О, певно, що ж ти собі уявляєш?! Тут уже чистилище за нами, вступаємо в рай!

Взяв її під рамя. Був свобідний, веселий, без найменшої уваги до довкілля. З'єднання двох світів у її душі не дозволяло сприймати безпосередньо та щиро його увагу, почуття виявлене в його погляді.

— Що полагодила? — спитав. Приніс дві пляшки соди, дві склянки. Побулькотіла прозора рідина з тонкої темної шийки.

— Нічого, — і від склянки її погляд з увагою піднявся на нього.

— О, то багато! Чому?

— Екселенції не було.

— Ага! Коли буде?

— Не знаю коли. Виїхав до Риму!

— Мав коли! Так, як би не прочував, що мені спішно...!

Був заступник?

— Так, але я чомусь не пішла до нього...

— Іро! Я готов зробити для тебе все, що завгодно! Але існують справи, які ти сама повинна полагоджувати. Перше: я не можу сісти за тебе перед фотографічним апаратом, щоб зробити твою світлину! Друге: справа твого звільнення від першого подружжя...

— Ніку, дозволь тобі щось сказати: я вже говорила про свою справу. Ще, як був у нас отець Гавота. А сьогодні з тим священиком, що там був...

— З того, що ти нічого не сказала мені про твою розмову з ченцем, і з того, що розтягаєш про сьогоднішню

розмову можу догадуватися, що... нічого потішаючого ти не почула.

— Точнісінько так! Ніку, справа, власне кажучи, безнадійна, то...

— Доки є життя, доти є надія, ти знаєш цей зворот? — підняв склянку зі содою вгору. — За нашу "безнадійну справу", яка мусить мати бажане закінчення!

— У твоїй приявності я перестаю здорово думати! Це недобре!

— Так має бути!

— Але ж це недобре!

— Можу спитати чому?

— Бо ти їдеш і до мене повернеться "здорове думання"... — було вже в її думках, але висловилися вони інакше, — Бо подружні справи треба полагоджувати хіба цілком... тверезо...

— А ти справді віриш, що хтось їх так полагоджує? Молоді діють під враженням почуття, переживань і не думаю, що знають, про що говорить присяга. Тому я є за тим, щоб її змінити. "Тверезе" думання, як кажеш, було можливе тільки в наших селян, коли то батьки обговорювали, які кусні поля було б добре з'єднати зі собою. І в колишньому Китаю був такий звичай. І в старих жидівських родах були такі "фактори", які вишукували молоду для сина, чи молодого для доні з таким-то і таким бажаним майном. О там була тверезість! А молоді..?! Вони або плакали з розпуки, коли це було силуване подружжя, або не знали, що діялося з ними, якщо все йшло за їх волею. А що ми належимо до тих зі свобідною волею, отже чому нам трохи не шаліти?!

— Ніку! Скільки нам років?

— Яка ріжниця? Важливе те, як ми відчуваємося! У твоїй приявності я просто школяр закоханий уперше! І уяви собі, як чудово тут, коли нема ані Зонки, ані нікого з тих, що так багато своєї уваги присвячували нам! Я повинен бути вдячним за стільки уваги... — він якось невинно-хитро всміхнувся і докінчив, — але справді краще без неї...!

— Не викликуй вовка з ліса, — порадила вона, — зараз хтось надійде, ще й спитає дозволу присісти і почне розгортати минулорічну політику табору!

— Маю ідею! — сказав він, — Ходім до парку. До своєї кімнати не можу тебе запросити, бо це не кімната тільки кут. Скрізь люди. Дорослі і діти. За людьми я затужу тільки після яких десяти років подружнього життя з тобою!

— Чи ми не можемо зійти на поважний тон? — спитала трохи безрадно, вдячна, що він вибірує тягарці людських слів, що назбиралися з її душі.

— А пощо? Я вирішив, що ти маєш бути моєю дружиною. Крапка. Наша народня філософія каже: хто хоче пса вдарити, той бука знайде. Тому, що я є великий приятель усякого рода тварин, я дозволю собі трохи змінити це. Послухай, правда, що тобі подобається? Хто хоче кохану поцілувати, той нагоду знайде?

— Я вже давно вирішила, що ти є неможливий!

— А я, здається, вже давно прийняв це з вдякою! Але тому, що твоя воля для мене свята, я на одну хвилину споважнію.

Вкинув пляшки до дротяного коша, що стояв недалеко, віддав склянки до будки, поміг їй підвестися, зійти на дорогу, все із суворо поважним виразом обличчя. Ані слова, тільки стук-стук їх кроки на асфальті. Збочили з головної дороги, пройшли повз нові будівлі, завернули на занедбаний, зарослий травою клаптик землі закінчений парканом. Не йшла далі. Поглянула на нього.

— Ну? — спитала.

У відповідь відразу усміх.

— Правда, як нудно, коли я споважнію?

— Страшенно! Вже краще шалій!

— О! Саме це хотів почути! Я впевнений, що ти не схочеш такого нудного чоловіка!

— Ніку, перш усього треба, щоб дійшло до того...

— Знаю, знаю. У сні можу повторити! Тому ще одну хвилину поважно: мусиш бачитися з ексцеленцією. Тільки, Іро, не зволікай, я не можу довго чекати! Що ти собі уявляєш! Іду в чужий світ такий бідний сам...

— Добре, добре! Тепер нехай той "бідний сам" скаже мені, чи це саме є той "парк"? Якщо так, то...

— Ох, теж підозріння! Це тільки вихід!

— Чи я маю перелазити паркан для підсилення пригоничького настрою? В такому разі я волю вийти ворітьми...

— Серце, ти можеш, але мене не пустять, тож май виrozumіння для мене! Бачиш я вже віддав, тимчасово, свою фізичну подобу емігрантському урядові. Мене вже обов'язують закони. Я пан своєї волі тільки після третьої години.

— Розумію. Тебе можуть покликати. В такому разі...

— Але не покличуть. Не турбуйся. Я не дам собі видерти тих кілька годин з тобою! Уяви собі: кілька годин наших! Яке щастя!

— Як багато, — доповнила в тон йому — кілька годин...!

Підняв одну дошку, що трималася тільки на горішній перекладині.

— Прошу! Виходи! Схили головку...

За парканом чулися голоси, хтось надходив.

— Це хто? — мимохить стишила голос.

— Певно якісь невірники повертаються на базу!

Двох чоловіків почекало аж переступить поперечку. і Ніко за нею. Всміхалися при тому виrozumіло та прихильно.

— Виходьте! Виходьте на волю! — заохочували.

На широкому зарінку паслися вівці. Старий бородатий пастух сидів на камені, поклавши костур біля себе, сумно і мрійно насвистував, хто зна, чи не мелодію своєї юности. Повів за ними поглядом із-під широкого прищипеного дощами капелюха, втишив чорного собаку, що помітивши їх задиркувато забурчав. Кількоро овець спішно налякано втекло перед ними.

Ничай всунув руку під Іринине рам'я.

— Скажи, ти потрапиш так "надутися" на цілі години, або й дні, як це багато жінок уміє, якщо чоловік зробить щось не так, якби вони бажали? Іро, прошу, скажи "ні"!

— Я не знаю. Я не маю говірливої вдачі, то мою задуму можна б чого доброго прийняти за "надуття"! А ти?

— Як займуся своєю працею, тоді також можна думати, що я "надувся". Мусиш це заздалегідь знати. Знаєш що? Візьми ти мене під рам'я!

— Чому? Не все одно?

— Ні! Бо я хочу покласти долоню на твою руку! Так... Бачиш як добре? Ні, ти не говірлива, це правда. З тобою якось так невимушено, страшенно по-рідному. Мені з тобою не нудно навіть, як ти мовчиш. Погляне отими своїми тем-

ними очима і вже повно-повно змісту! Мені так цікаво знати, що ти думаєш, що скажеш, як... поцілуєш...

— Ні-ку! Ти, здається, забув відквіля я прийшла і з якою новиною!

— То й що? Думаєш, що це вже кінець? Смішно! Навіть суд має три інстанції! Що ти вимагаєш від мене? Щоб я сидів тихенько, як трусик і зрікся тебе? Треба боротись! Домагатися свого! Знаєш світ належить тільки до тих, що вміють уперто стриміти до своєї мети! І я мав би виректись тебе?? З тобою говориться прекрасно, з тобою мовчиться чудово, з тобою... ну, так, — і мовчанка в супроводі багатомовного погляду.

— Мовчиться, мовчиться, Нічку!

— “Нічку”! Чудово! Я не маю нічого проти цього!

— О, ні? Як приємно! Дивися, щоб не каюся колись, що познайомився зі мною, що покохав мене...

— Каятись? Як ти будеш моєю, то я світ переверну!

— А без мене...?

Зупинився, рвучко повернувся до неї і його долоня була перед її устами.

— Так заборонено говорити! І взагалі таких слів мій слух не приймає!

Вже голосилися з дороги дзвінки трамваїв, шум авт, людські голоси.

— Котра година? — спитала нараз затурбовано. — Там за дорогою це вже парк? Як довго відсіля треба їхати на двірець у Мюнхені? Ти знаєш, що я не смію стратити потягу!

— Знаю і зараз усе обрахую. Підемо парком аж до Принцрегентен-штрассе. Там є малий ставок. Не турбуйся, встигнемо навіть посидіти і поговорити. А тепер бігцем через дорогу. Як бачиш сигнального світла в цьому місці немає. Якщо переходила б отара овець, то всі засоби льокомотії зупиняться як укопані. Але перед парою людей ніхто не зупиниться. Чи не куріоз? Побігли?

— Побігли!

Перший лист Ніка мав "мотто".

"Якщо віриш, що Церковний Князь зможе відчинити двері Твого щастя — відчини Його двері якнайскорше!"

Никифор Ничай

Слідом за тим наступали розділи переплітани, знаним уже їй його гумором. Туга за нею. Опис подорожі. Перше враження з Нової Землі. Зустріч зі свояком і його родиною. На кінці була дописка, що, власне кажучи, була окремим листом.

"ПС. Ще про ті жінки з дітьми, про які Ти згадувала мені на Фраймані. Тебе цікавило, як вони одержали документ на виїзд тоді, коли Тобі це неможливо досягнути. Я мав "розмову" з одною з них, коли помагав лікареві-Мадярові щепити дітей. Жінка приблизно в Твоєму віці (можливо хіба, щоб існувало щось таке, як "Твій вік"? Ти ж понад часом і понад віком!). Занедбана. Люта. Дітей троє. Вийшло з розмови, що вона одна з тих заблуканих овець. Українка, яка попала в чужий табір. Була на примусових роботах у Німеччині. Війт видав її та ще кілька п'яниць і непотребів (останнє мій здогад!), коли Німці вимагали від села контингенту робочої сили. Одружена ніколи не була, як і всі ті жінки, яких ти бачила з дітьми. Запропонувала мені: "Беріть собі, пане, мого найстаршого хлопчика за свого". Я їй сказав, що дітей не роздають так, як котенят. Особливо мама не повинна цього робити. Наговорила мені багато, надулася і вийшла дуже люта. Наступного дня з'явилася, хоч її діти були вже нащеплені. Сказала: "До вас, пане. Хотіла сказати вам, що й мене серце болить. Що він не котеня для мене. Але щб йому дам? А у вас може вийшов би в люди, якщо не вдався в свого ледачого батька.

А котрий то вже й не знаю. Кожна дитина іншого батька. На кожного надію поклала, бо ж присягався, що буде женитися. А пішов від мене і про присягу забув. А тепер котрого буду чіплятися, як уже їх троє по світі бігає? Дякую вам, що не взяли від мене дитини та ще й повчили...."

"Правда, яка чудова тема листа до Коханої? Що ж! Ми двоє дорослих людей. "Медичних" людей! Не розумію, чому б нам не поглянути на все отверто і щиро?! Я порівнював Твою справу з її. Різні, що? Жертви війни, системи, політики, стремлінь і... дурноти. А кому поспішили з допомогою? Таким, як Ти? Ні! Таким, як вони!

"Гідне усміху, але кривого. Моральна наука з того, Іро? Треба пробиватися самому і то якнайскорше. Шкода літ!..."

**
*

Якщо хтось не погоджується з тим, то може заперечити. Для неї це правдиве. Шкода літ! Пливуть у сірій мряці. Тільки, що саме так, вона досі не ставила справи. Вона була і те буття не здавалося короткотривале. Ніко відкрив їй правду.

Його слова з'єдналися в думках зі словами священника на Пасінгу, і раптом вона стала, мов турист, що неочікувано побачив деталь знаного краєвиду. "...не один "воскрес" після першої світової війни..." Люди добрі, почекайте! Значить ця проблема не нова. Вона додаток до війни, як рани, втеча, голод, хвороби, евакуація. А якщо вона широкого виміру, а не відірваний епізод, то чому вона не може бути полагоджена на широкій, навіть міжнародній площині? Не справа Ірини Наверської, а загально: справа офіційно не розірваного подружжя! Після стільки-то і стільки років законом даємо вам волю, а ви робіть, як знаєте і відчуваєте. Ваше життя, жінки, ваше почуття й обов'язки ви найліпше знаєте, і тому керуйтеся своїми мотивами!

У котрому то році горів віденський театр і маси глядачів пропали під згарищами? А ті, які погинули від бомб, поховані під звалищами? Як тут із метриками смерти? А може хтось пішов кудись, утік, а ближні думали, що був у будинку? А може хтось був, а ті, що знали його, були певні, що пішов деінде?

Готуючись до війни, держава думає про зброю, запаси їжі, готує ліки, а приміщенням на лазарети дуже легко стає шкільний будинок. І десь між тими всіми приготуваннями повинні б задалегідь подумати: щб зробимо зі сиротами, які будуть завдяки нашому рішенню? Як бути жінкам, яких чоловіків знищить, як не явно то тайно, ворог?

Чи потрапить так висловитися перед ексцеленцією? Тільки якже тут дізнатися, чи їх церковний достойник повернувся вже з Риму? Про те з голосників не чути, священики не проголосять від престолу, як оповіді, радіо не заповідає — а втім вона його й не має! — часописи не пишуть. Залишається тільки о. Деркач, може якось окружними дорогами дізнається про те, може трапиться нагода спитати.

За зеленими дверима кімнати колишньої німецької касарні чекали настрої Осмолоди, Підлютого, Львова. Був він у шутці заткнений за святий образочок над ліжками дітей, у вишитому рушнику накиненому на образ Гошівської Богоматері, темне обличчя з блакитними очима, темні руки і темне Дитя-Христос із закутаною білим головкою і короною закінченою хрестом над нею. Традиція поглядала від столика біля ліжка, де стояла у плящині Йорданська свячена вода, де сріблом і золотом вишита скатертинка нагадувала про старі часи на Буковині. Побожний настрої, ніби ступила в передсіння церкви, огорнув Ірину відразу за порогом, хоч діти розповідали собі щось сміючись, а пані Оля ліпила вареники. О. Деркача не було.

— Що чувати? Сідайте, пані Ірино.

У мові — церква. Служби Божі, сповідь, проби хору, сходи Марійської Дружини, вечірні...

— Діти! Зберіться і підіть до церковці...

Не церква. Церковця. Не величня будова, від якої віє холодом, тільки мала дерев'яна церковця, вибудована ще тоді, коли село мало не більше, як десять "номерів", церковця на підгір'ї, де був парохом о. Деркач. Скок від Нікових слів у листі до думок пані Олі був такий далекий, що Ірині навіть важко було гладко і складно провадити розмову.

— Ви певно чули про отця Гавоту?

— Ні. Повернувся??

— Не чули? — пані Оля боком поглянула на неї. Такого не чути! — Та ж люди, які стрічаються з магістром Сокурою принесли вістку, що його дружина бачила крізь вікно їх помешкання нашого ченця! Вони живуть на краю оселі, там де вихід на австрійську сторону, до Тиролю. Каже пані Сокура, що не хотіла вірити, бо мав наплечник із коцом, їдунку, ціпок у руці, ну, чистий турист, що вибрався на шпиль! Але приглянулася, ні, таки отець Гавота!

— Але куди ж так пішов? І чому і досі не повернувся? А тут уже і речі забрали...

— І не повернеться. Так мій чоловік каже, — вона обнизила голос до шепоту. — Мій чоловік вірить, що отець Гавота подався на рідні землі!

— Дійсно..?

— Так. Так вирішив на підставі того, що знайшов у кімнатці ченця. Але не явно, тільки якимись шляхами знаними упівцям. Маємо ж їх тепер у таборі. Він говорив часто з ними.

— Подумати! Цікаво, чому таке нагле рішення? Та ж усі знаємо, що їхав до Америки...

— Чому... Може думав, що священника місце там саме, де треба терпіти за віру. Я не знаю. Але подивляю його. Мій чоловік також. Ми, — докинула, мов у глибині душі мучили її якісь неясні викиди, — ми маємо діти, ми мусимо думати про них, а отець Гавота був сам...

— Це мусіло статися зараз після того, як пішов у гори тоді опівночі. Бо ж представник із Пасінгу не бачився з ним...

— Так. Зараз же наступного дня. Перевірили час, коли пані Сокура бачила його і дорахувалися, що саме того ранку, коли представник хотів говорити з ним. Така вже несподіванка для всіх! Ні словом нікому не натякнув ніколи, що хотів би повернутись додому. Хоч я тепер нагадую собі, що одного разу згадав був, що він не повинен тут бути. А я думала, що це такий собі жарт, ніхто ж із нас не повниен тут бути! Кожний думає про поворот додому. Але і кожний хоче жити згідно зі своїм переконанням і хоче мати свободну віру в Бога, а якже інакше те зробити, як за слабий на боротьбу?! Кривити душею? Краще ні, якщо є нагода до того.

— Так, краще не кривити душею, — признала задумано Ірина. Спитати про ексцеленцію так і не довелось.

**
*

З побожного настрою родини о. Деркача, Ірина попала у світ розбурханих політичних пристрастей команданта Панькова. Струї двох течій — паньківців і сороківців — перепліталися зі собою не тільки в канцелярії Управи Табору, але й у їх кімнаті. Вибори, списки кандидатів, зустрічі, обговорення, віча. Престиж команданта, престиж цілої його партії був важливою справою. Її не можна було легковажити. Каригідним було переочити, недоглянути, чи щось занедбати. Звичайно, чутка про о. Гавоту дійшла і до них. Дивувалися, не знали: вірити чи ні. А потім таки поверталися до передвиборчих справ. Паньківці несподівано дістали підмогу. У таборі появився Костянтин Ярський — у паперах Василь Бойко.

Про судову розправу Панькова зі Соколою, про всі закиди зроблені командантові через нього і тих, що ховалися разом із ним у горах, по втечі з полону, він, звичайно, нічого не знав. Приїхав до своїх колишніх вояків провідати, чи вони ще в обергаймському таборі, що роблять, які їх вигляди на майбутнє, а потім зачепився за упівців, двох із яких прийняли до табору і пішли в рух "військові вечори", які так були припали до серця Ількові Матвійчукові, розмови, поради. Ніхто не пізнав би тепер поручника Ярського — Василя Бойка, — що втікши з полону з Ріміні, ховався в гірській колибі й печері. Відсвіжений, відмолоджений, з молодечим блиском в очах, самопевно і явно вже постукав одного дня в двері кімнати Панькових. "Цікаво, чи той смотрик буде дома?" — не ховав перед собою зацікавлення дівчиною, яку бачив колись дитиною. Не забув, що підчас своїх нічних відвідин у Панькових, коли то ховався в горах, він бачив світлину фільмового актора Івана Годяка на столу біля її ліжка.

— Прошу! — прийшло молодече з-поза дерей.

Він мимохіть випрямився, рука поправила краватку, пригладила волосся, що було блискуче-чисте, поломане у вигини. Натиснув клямку і трохи не набив гудза на чолі.

Двері були зачинені на ключ, чи засувку. Тихі кроки підійшли до них, рука відхилила їх і показалося одне око. Його уява миготливо відтворила інший вечір, коли крадьки, ховаючись, зайшов сюди з гір. Так само щілиною відхилилися двері і показалося було одне око. Тільки тепер воно було молодше, каре, подовгасте. Вона, Ореста! Його усмішка була приманлива, але на каштанове око вона видно не зробила ніякого враження.

— Чого бажаєте? — спитала його не дуже по-приятельськи.

— Чи можна зайти до панства? — всміхнувся прихильно. Він бачив, що вона ногою тримає двері, щоб він силою не вдерся в кімнату і, ніби не знаючи того, присунувся до них ближче. Ну, й часи! Ну, й обставини!

За дверима не капітулювали так швидко.

— Татко в канцелярії, прошу йти туди, — порадили повчально.

— Коли ж я вибрався в гостину до панства! Мамця і татко мене знають, прошу не боятися! — сказав і не думав завертати.

Каштанове око все ще з недовірям дивилося на нього. За секунду показалося друге і двері перед ним були відчинені.

— Я відчинила, щоб ви не думали, що я вас боюся!

Не міг стримати сміху. Окинув її постать одним поглядом. Куди подівся той дівчак, мала пухкенька дівчинка, що її бачив кілька років тому? Не дарма ж тримає на столику біля свого ліжка світлину актора! Молоде, струнке дівча середнє на зріст, якому вже певно сняться перші дівочі мрії про "нього"! Увійшов трохи, як на сцену до маленького простору, що його створили дві стіни, шафа і коц, раптом повен очікування і якоїсь нез'ясованої ще надії. Ореста зачинила за ним двері і з надумою дивилася на засувку, мовляв: засунути її, чи не личить, коли у хату увійшов молодий чоловік? Костянтин легко схилився перед нею.

— Ми не знайомі. Дозвольте, що відрекомендую себе. Я називаюся... Бойко. Я був тут одної осінньої ночі, але ви були в кіні в Обергаймі в якомусь поважному товаристві, як пригадую...

— То мусіло бути давно, — сказали йому, — Ми тепер маємо кіно тут.

— Чудово!

— Прошу сідати, — самопевним рухом вказали йому крісло біля стола в кімнаті.

— Прошу! — простягнув і він руку до протилежного крісла. — Отже татко в канцелярії. А де мамця?

— Мама виправляє сиріт до Америки. Ви також їдете до Америки?

— Я? О, ні! Принаймні не зараз! А ви?

— Я не знаю. Це татко і мамця думають про такі справи. Я тим не цікавлюся.

— А чим ви цікавитесь?

— Я?.. — і раптом якась замріяна, далека усмішка, — Я цікавлюся музикою.

— Справді? Вчитеся? На чому ж ви граєте? Заложуся, що на нервах хлопців!

Короткий погляд на нього і легенький-легенький усміх.

— Я граю на фортепіяні. Тут є музична школа. Маємо дуже добрих учителів! — сказала авторитетним тоном.

— Якщо б тут був фортепіян, я попросив би, щоб ви заграли! Тоді я сів би собі і зачаровано слухав... — пірнув у зворушливий тон.

— А відкіля ви знаєте, що я заграла б?

— Ви б відмовили? Мені? Не вірю? Тьму, хто знав вас маленькою, можна заграти!

— Це ще не дає ніякого права. Я сказала, що я цікавлюся музикою, але я не казала, що я добре граю!

— Ага! Туди дорога! Хто цікавиться музикою, той мусить і добре грати!

Був певний, що за хвилину-дві ввійде Паньків, або його дружина і стало чомусь шкода, що це дивне самотнє сидіння з дівчиною, яку тількищо побачив, відразу урветься.

— Ви знаєте, коли я тут був вперше, то на цьому столу стояла світлина...

Недоговоренням, вриваним тоном хотів чомусь зробити на ній враження. Давно не зазнав такого наївно-невинного тону розмови з дівчиною. Для нього, старого вояки воно було смішне і — принажде.

— Яка світлина? — здивувалася.

— То ви мені скажете, хіба, що це таємниця! Напевно якийсь ваш вибраний...

— О, я вже знаю! То був наш актор з Голівуду, Іван Годяк!

— Ви захоплюєтеся ним?

— Я??

— Здивувалися? А чому ж його світлина була тут, як ви ним не захоплюєтеся...

— Бо...

— А-га!

— Бо він Українець і нам було приємно, що він вибився!

— Он як! Можна спитати, хто це "ми"?

— Ми. Кляса. Ми навіть писали до нього, щоби прислав нам світлину...

— І прислав, а ви вважали, що тут на столику його місце...

— І зовсім ні. Це інша світлина. Цю я собі купила.

— Отже вам не відповів...?..!

— Відповів. Не скоро. І не відписав він сам, тільки його секретар, чи там хто. Казав нам, що Годяк накручує фільм в Італії і не може нам відповісти.

— І світлини з підписом не було?... Бачите, як то з акторами..! Краще вже військові люди...

Ореста злегковажила останню увагу.

— Світлина була, — сказала, — І з підписом. Кляса, хочу сказати, дівчата в клясі дуріли з радості!

— А між ними ви...

— Ні. Я ні.

— Чому? Ви ж самі зверталися до нього!

— Так. Це навіть була моя ідея. Але то було... дитинство. Я виросла вже з того...

— Чудово! Тепер вас будуть захоплювати інші... наприклад... військові...

— Якщо б я знала особисто хоч одного героя, то може...

— Так...? — підхопив надійно.

— То я написала б доповідь для нашого історичного гуртка в школі.

Відгадував, відхилившись на спинку крісла: несвідома ще гри слів між статтями, чи навпаки? Зі збудженою жіно-

чою свідомістю береться водити його за ніс? О, дівчино, не на такого наївного ти натрапила! Ми військо!

— Ага! — переключився на її поважний тон. — Цікаво! Може вам розповісти щось героїське...?

— О, дуже радо! Я собі запишу! — підвелася звинно, немов вивірка. Хвилиночка і знову сиділа за столом з олівцем у руці, задивлена в нього, мов у вчителя в клясі. — Прошу, — заохотила.

— Чи на цю... доповідь ви попросили б і героя..? Звичайно, якщо він був би тут...

— Я думаю, що пан професор, який провадить наш гурток не мав би нічого проти цього.

— Ви напевно уявляєте собі "геройство", як щось велике, важливе у наслідках для цілого краю. Це гарно, певно. Але існують героїства тихі, про них не знають, проте вони варт згадки також.

— Я вірю.

— Але я думаю, що вони не для вас, — він не міг втримати поважний тон, маючи перед собою її поважне обличчя. Йому хотілося витягнути з нього усмішку, зміну виразу, бодай натяк на зрозуміння двох світів — жіночого і чоловічого. — Якщо б я вам описав бій під Бродами, то ви напевно бодай дві доби не спали б!

— Ні, чому. Коли хтось міг те пережити, то я повинна бодай вислухати те.

— Якщо б я вам сказав, що хлопцям тріскала шкіра на плечах від солоної морської води в таборі в Ріміні...

— Це болюче, — сказала вона, — але це ще не героїство.

— Ні, правдоподібно ні.

Не знав, чи стало йому раптом нудно від тої поваги та її розсудливості, чи досадно, що перевага пересувається в її бік, чи що це було. Хотілося замовкнути і не дивитися на неї. Хотілося встати і попрощати її. Така школярка!

Сидів отак із дівчиною та слухав небилиць ("історичні гуртки"!)) ще тоді, коли сам був випускником середньої школи. Війна показала пекло і наївність із мрійливістю пропали. У димах пожеж, під гуркіт стрілів, із приціленою рушницею, щоб самому вбивати — нехай і ворога! — не було місця на лагідні настрої, на довгі роздумування, на серйозні

розважання. Появилось на твоїй дорозі — значить воно твоє. Нема його — значить здобувай бічні позиції і дивися, щоб воно належало до тебе. Хтось був угорі, що думав і плянував, що ти маєш робити. Але і власну думку годі було вбити. На неї не було стрільна. Вона постійно нагадувала, що той, хто дав тобі однострій і зброю, не мав наміру робити з тебе союзника і не про твоє добро він думав. Власні користі мав у думках. Немає, таки немає на світі держав, які безкорисно посвячували б своїх громадян, висилали б їх на певну смерть в ім'я чужого народу! Нема! Тож пам'ятай: твоя сила тільки в тобі самім, у гурті своїх. Ще і ще і ще приносила думка у формі питань і відповідей, але це були справи, які можна було обговорювати з Паньковим, не з його донькою!

— Втеча з полону, — почав. Вона докінчила:

— ...теж свого роду геройство. Відвага!

— Ви справді так думаєте?

— Коли я буду мати голос у дорослому світі...

— ...то ви одружитесь, — докінчив тепер він. Добрий настрої несподівано знову повернувся. Чекав збентеження, усміху мовчання, погляду "вовком". Нічого з цього не прийшло.

— Це окремо, — сказала поважно. — Моє особисте і ніче більше.

— Поважно? Я думав, що це теж... ще когось справа...

— і прикусив долішню губу багатомовно, збитошно.

— І це окремо, — сказала, не збентежившись. — У дорослому світі..., о, та ви смієтеся!

— Ніколи в світі! Я тільки залюбки вислухую вашу життєву програму. Признатися: своєї не встиг зробити!

— Може ви чекали, що інші за вас зроблять!

— Дійсно! Може я й справді чекав!

— Як вам не цікаво, то "До-побачення"!

— Ви мене випрошуєте за двері??

— Не вас, тільки тему!

І раптом обидвоє розсміялися. Зник лід першої зустрічі, чужість. Була і розмова, і сміх, і розцікавлений погляд. Тож коли крізь розчинені двері ввірвалися до кімнати уривки розмови знайомими і незнайомими голосами, Костянтинове обличчя скривилося, немов хтось жбурнув у нього пір'ям

із розпороної подушки. Розчинили двері для себе, а вирвали у Костянтина самоту з цікавою дівчиною. Стало шкода-шкода.

Показалися з-поза відхиленого коца ніби актори на сцені. Спершу Ірина — для Костянтина молода жінка, бо її досі ніде не стрічав — Панькова, Паньків, за ним Ігор. Завіса засунулася, актори почали свої репліки.

— О! Пан поручник!

— Он хто тут сидить на самоті! — ніби грізне Панькова. Лівою рукою обвів Орестині рамена, праву подав Костянтинові. — Сподіюся, що ти не в усе повірила, що поручник говорив?!

— У дещо важко вірити, татку. Наприклад, як пан поручник грав дівчину в римінському театрі! Ха-ха-ха!

— І ще яка гарна дівчина була з мене!

— А вінок тримався на твоїй голові?

— Ще й як!

— Чи можливо, щоб ми були денебудь без хору і без театру? У полоні, на вигнанні, на постійному душа наша проявляє себе. Слава во вишніх за те! Де ж ви, пані? Нова Танина вишивка, звичайно!

Костянтин дивився кого нагадує йому Іринина врода. Тиціян! Так! Його жіночі типи. Супроти неї, Ореста, дрібніша, нижча, видавалася йому незрозумілим іще тюльпаном, з краплиною роси ранньої, свіжа і скромна.

— Чи вірить хто в те, що отець Гавота справді минав дім Сокорів? Що це таки був він?

— Усе можливе, тільки я не вірю, що це було вирушення на здобування шпилів!

— Ані я в те не вірю! Сокорівці пустили вже були чутку, що паньківці мачали в тім пальці (ще пам'ятають, як Олекса побив Лапчака!), нащастя сам їх колишній провідник розвіяв той міт!

— Як ми були ще в горах і отець Гавота приносив нам харчі, були в нас розмови про . . . скажім минуле, сучасне і майбутнє. Казав, що ми не бачимо дійсности такою, якою вона є, тільки такою, якою ми хотіли б, щоб вона була. Казав, що в монастирі він також так думав. Що світ відкрив його очі. Хотів знати все, що ми пережили. А потім ще одне. Я не присвятив тоді тому увагу. Але тепер мені

це прийшло на думку. Хотів знати про наші зв'язки з закордонним підпіллям...

Говорив, справді зацікавлений темою, але його очі косили на Оресту, що в дальньому кутку кімнати показувала Ігореві якісь книжки. Панькова встигла побувати в своїй "кухонці" за параваником і тепер запрезентувала їм власного виробу пампушки і чай. Розмова вкотилася на життя в Україні, якийсь спомин вплився тут і там, потім неслідно переключилася на недалекі вже вибори в таборі.

— На вічу в середу хочемо мати тебе головним бесідником.

— Добре, пане меценасе.

— Ці вибори мусять дати бажаний вислід, не дивлячись на те, що перед нами відчиняються вже двері в світ. Виїшов новий закон в Америці...

— Який мені так само нічого не дає, як і всі старі! — Ірина сказала це без жалю, стверджувала тільки факт. — Треба мати запевнене помешкання і працю. Чудово. Але це не так просто!

— Наші люди поспішають з допомогою, не журіться. Чого вам треба так того документу, про який я вам уже згадував. І якщо хочете послухати мене, то не вдавайтесь до нікого, тільки до німецького суду.

— Я маю таборове свідчення, яке стверджує, що сталося з Тіном.

Костянтин зайнявся Орестом, обидвоє Панькови гуторили з Іриною. Ігор, користаючи з того, що увага дорослих була відвернена від нього, дозволив собі взяти ще один пампушок. Цукор пудрою осів на обличчі. Уминав з апетитом, з насолодою. Таке кожного дня не трапляється, тож можна задля того посидіти в тому нудному товаристві дорослих.

Ірина вислухала порад Панькова. Чи на виїзд, чи на одруження такий документ їй необхідний, отже нехай починає клопотання. Признання Тіна за померлого. Його не видадуть ані за два, ані за шість місяців, тому нехай вона поспішає. Бо якщо навіть вона колинебудь задумає одружитися, то так, як справи стоять, перед церковним шлюбом вона мусить взяти цивільний. А без судового документу Цивільний Уряд відмовиться їй дати шлюб.

Худа висока постать Воскової Свічки зникла з лікарні. Залишила по собі смуток. Звикли до неї там за ті роки. Була невід'ємною частиною лікарні, немов ліжка. Сама не вірила, що таки дозвіл на в'їзд до Швейцарії, до чоловіка, прийшов.

— Напевно приїду туди і помру, — казала, ні трохи не сумуючи від такої можливості. — звикла до турбот і до непевности, то в спокою певно не витримаю. Вам, пані Наверська, залишаю патефон і всі платівки. Ви самі знаєте, які вони чудові. Я завжди подивляла вас. Така молода, залишилися ви з дитиною, а така зарадна і бадьора. Бажаю вам влаштувати особисте життя якнайкраще і якнайскорше!

— Якщо там потребуватимуть медсестру, то дайте знати! І щира вдяка за платівки!

— Якщо зможу щось зробити для вас, то зроблю...

Знала, що музика в її кімнатці звабить дружину адміністратора лікарні Шимаєву до всього цікаву, суєтну. Була ж вона мов керівник вуличного руху, що за наказом його руки все мусіло стояти, або йти. Але не могла відмовити собі приємности заповнити маленький простір звуками музики. Сповнилося все, ніби згідно з книжкою.

— О-о! А я собі думаю, чому тут так весело! Прийшли вже з Америки?

— Ні. Зі Швейцарії.

— Зі Швейцарії? О-о! А кого ви маєте в Швейцарії? Я думала, що то в Америці.

— Приятелів...

Давно проминули часи, коли Ірина була для Шимаєвої "золотенька" і "дорогенька" ще й із виглядом удостоїтися колись назви святої. Приблукався Ніко і все те пропало.

— Що вам за біда?! Граєте собі й уже! Жити не вмирати!

Вона безумовно помітила листи Ніка, у тісноті кімнатки неможливо було не помітити чогось. Єдине, що не могла знати, то котрий був для неї, а котрий для Ігоря. Було проти всяких правил доброго виховання, яким її колись начинили, але навіть не намагалася побороти свою нехіть до неї. Мала її досить! Досить! Не попросила її ввійти до кімнатки, сісти, не хотіла підтримувати розмови. Не хоче, не може більше терпіти цю жінку, яка постійно встряває в її життя!

— Вам може за голосно? — спитала. Примильно всміхнене літнє обличчя все ще стирчало у відхилених дверях, — Перепрошую. Вже стишую. Не перешкоджайте собі, пані Шимаєва, у своїх справах.

Зробила вид, що збирається писати. Помогло. Ненависне обличчя зникло за зачиненими дверима. Було їй про що думати. У наступному тижні ексцеленція буде на Па-сінгу. Але тепер виявилось, що цього ще буде замало. Ще потрібний шматок паперу для цивільного уряду. Чи потрібні гроші? А якщо так, то скільки? Чи будуть потрібні свідки? Чи такі, що "чули", чи такі, що "бачили"? Бо якщо мусять бути такі, що "бачили", то даремні її старання! Їх нема!

А тихі звуки клалися спокійно та лагідно на все, що було довкола неї і ніби стягали темні барви з усього, на чому спинилася її думка. Чи має зрікатися навіть надій? Не буде знати правди, доки сама віч-на-віч не стане з дійсністю!

**
*

В судовому будинку повітового містечка музика не грала і все прибрало інший вигляд. Огида! Йти до чужого суду просити суддю, щоби проголосив Тіна померлим! Непотрібно нагадувалося тепер те, чого колись учили її вдома. З твоєї поведінки судитимуть цілий український нарід! Цього було досить, щоб тримала себе в рамках пристойности. Добре подумають тепер про всіх! Іде ж до них, до чужих, щоб "умертвили" її чоловіка!

Її спитали: Хто вона? Відкіля? Чужинка? Чого хоче від німецького суду? Це ж тільки для своїх! Раптом була

рішуча і послідовна. Треба перемагати чужі переконання, власний біль, саму себе! Вона це потрапить, так! Колись, як її "виховували", то і в думці не могли мати все те, що прийдеться їй пережити! Відважно! Нехай тільки заведуть її до судді, вона вяснить йому свою справу, — відповіла. Не виглядало на те, щоб людина перед нею бажала сповнити її бажання. Розіп'ята чорна тога виявляла короткі шкіряні штанці, які носять Баварці, на білій сорочці були шльийки з вишитими білотками.

— Це для своїх, — повторяв і приглядався до неї молодий суддя.

— Але я не маю свого суду, отже цей мусить бути також мій, бо я тепер на вашій землі!

Невідомо, чи це переконало його, але вказав їй дальші двері. Опинилася в канцелярії малій і темній. Зір мусів звикати, щоби помітити шафу з книжками, письмовий стіл і людину за ним. Здивувало її його обличчя. Воно було літньої людини, у зморшках біля очей було зрозуміння, добродушність і смуток. Хоч у неї і блиснула думка, що такій людині можна сміло повірити всі таємниці, то однак не відізвалася ні словом. Чекала. Найважче вперше вимовити вголос "признати за померлого..." — думала.

— Прошу? — відізався суддя, приглянувшись їй хвилин дві.

— Я хотіла подати до суду за признання за померлого мого чоловіка, який...

Оохх... Летить-летить тягар з грудей! Летить до чужої людини, що слухає її уважно, спокійно, вирозуміло. Не перериває, не гіршиться, не навчає. Все, що суддя робить, це безмовно дивиться на неї понад своїми зеленавими окулярами. Потім деякий час не відзначається, хоч Ірина сказала йому вже все, що треба було йому знати.

— Ми маємо десятки таких справ, — каже нарешті і дивиться на свої схрещені на столі долоні. — Так, закон пішов назустріч усім тим покривдженим війною. Але з ними інша справа, вони Німки. Вони вдома, вони можуть дати нам усе, що нам потрібне до рішення...

Ірина збирала думки. Здавалося, вони розсипалися тут по застеленій килимом підлозі.

— І перш усього мусить бути виписаний професійно, — правником — позов... — почула.

Гоп! Є новий поріг! Ніби і не широкий зате високий, хто зна, чи стане сили переступити його! Добродушність його обличчя це одне, а закон, на сторожі якого стоїть, це щось інше і від своєї вимоги суддя не думав відступати. Позов мусів бути.

На бульварі, перед будинком за огорожею, де була американська військова команда, приміщено розбитого зударом джіпа. Власне кажучи, ніхто на світі не міг би пізнати джіпа у тій столоченій масі заліза та бляхи, в якій навіть затратився колір. Якщо б ця незугарна маса могла промовити, то люди дізналися б щось більше, як те, що було виписане на виставленій на переді таблиці. "Таке стріне кожного, хто їде забороненою швидкістю". Що тією швидкістю їхав саме Сай Іст, отой хлопець із Тексасу, що якийсь час ходив із Насткою, тоді ще Гаврищак, там не додали. Не згадано і того (бо ж про те команда не знала), що саме так він, вирвавшись від своїх військових обов'язків, спішив до Настки, ані того, чи він живий.

У потязі Іринина думка не хотіла спочити. Твердо постановила довести справу до кінця, поставити на своєму, завершити хоч щось! Не можна ж жити повторюваними невдачами! Де їй взяти позов? Платити німецькому адвокату? Скільки ж це буде коштувати? Що, як адвокат не схоче зробити цього для чужинки? А може гроші промовлять до нього? Як довго муситиме відкладати, щоб назбирати потрібну суму? Звичайно, в Панькова досвід у таких справах. Це не може бути так скоро...

І раптом думка: Паньків! Хіба він не знавець у тих справах? Нехай тільки відступить їй частиночку часу зі своєї передвиборчої кампанії, і такий позов народиться на славу всім! Одне тільки непевне: як він володіє німецькою мовою?..

**
*

— Треба, щоб від часу зникнення вашого чоловіка минуло вже десять років, — сказав їй суддя, коли знову з'явилася перед ним. Тримав у руці виписаний на друкарській машинці позов, поглядаючи на нього без особливого

довір'я до того що написали чужинці там в Обергаймському таборі. Але не відклав.

— Це вже проминуло десять років, — сказала Ірина, здивувавшись немало, що такий спорий шмат часу пропав кудись, немов із вітром полетів грабовий листок.

— Ага!

Читав. З увагою. Зосереджено. Ірині час довжився-тягнувся.

— Хто це писав? — спитав, відложивши позов на письмовий стіл. Підбадьорення прийшло від його усміху.

— Наш командант. Колись адвокат.

— “Авсгецайхнет”, — сказав, багатомовно рушивши головою.

Заки в серці тріпнулася надія, відчула приплив гордості, ніби цілющі хвилі на березі моря. Так, нехай знає! Вже бачила перед собою сушу, немов справді допливала до берега, коли несподівано новий приплив слів судді відштовхнув малий човник її надії.

— Якже це провадити? — спитав не її, тільки себе. Він очевидно не сподівався, що вона справді принесе без закиду написаний позов, і тепер не знав, як полагодити труднощі, яких він не мав, коли до нього приходили Німки. — Для наших ми беремо, як вихідну точку майно. У вас же його не може тут бути і тому...

Подумати скільки законів призначено для одної жінки! Аж кортить розірвати їх з цілої сили і жбурнути на землю, немов кайдани. Від мови судді зарисовувалися в її уяві заони поля, камениці, площі під будову. Цього Тін ніколи не мав, а навіть якщо б мав, то при чому вони тут тепер?! Ані вона, ані Ігор і так цього не успадкували б!

Підвелася з крісла. Раптом мала цього досить, але ще мусіла сказати те, що думала. Так колись висказала була те, що хотіла, щоб знав, капітанові Вилтонові! Вдача не міняється!

— Значить у моїй справі і добре написаний позов нічого не може зробити?! Забрали чоловіка, нічого не сказали, щб з ним зробили, чи куди запроторили, десять років минуло, як один день і нічого не можна зробити. Справді! Кому ж це, нарешті, болить? Щоб закон не розлетівся, а людина

може терпіти! Що таке людина? Прийшла і зникла. Закон її переживе!

— Я хотів би вам допомогти, — сказав на те суддя. — Я вас добре розумію. Ви не одна з такою справою. Але це доволі трудне з вами-чужинцями...

Ірина не дала йому докінчити.

— Я розумію, що я мушу підпорядковуватися законам, як і всі люди на світі. Законам узагалі, чи законам моєї доби? І справді мені здається, що десь повинна бути межа! Я ж жива людина! У мене дитина! І я теж можу мати якісь свої претенсії та вимоги до світу! І тут справді вже не йдеться про звільнення від пропавшого чоловіка! Мені здається, що якщо б мені легко, без перешкод давали волю, я б трималася його, як п'явка шкіри! Але саме ті труднощі збуджують у мені бунт! Я хотіла б законно. Але якщо це неможливе, то добре, то розглянемося за іншими дорогами. Я не вмю, я не хочу бути шрубою, яку хтось прикрутив до якоїсь дошки і вона мусить там стирчати!

Оце був вибух! Навіть не сподівалася такого ще дві секунди тому! Що їй сталося, що так вибухла перед тим чужим суддею? Але легше стало. Навіть кроки її стали певніші, як подалася до дверей. Яке це щастя, що її батьки прикладали велике значення до знання чужих мов і вона тепер свобідно могла висказати те, що бажала! Запроторили її в якесь провалля, а як видістатися відтіля ніхто не хоче, не знає, не вмє сказати!

— Почекайте! Чи маєте щось, що належало б до вашого чоловіка?—почула його голос за собою, коли вже відчиняла двері. — Якусь дрібничку. Папіросницю, одяг, взуття...

Ірина повернула голову, плечі торкнулися холоду дверей. Засідка? Не вірила вже нікому і нічому. Дала ухильну відповідь.

— Я не знаю.

— Подумайте, може однак щось маєте...

Не могла збагнути до чого йому це. Говорити правду, чи навпаки? Хто його там знає, де і коли в її життю наставлено якусь пастку на неї!

— Маєте?

— Важко нагадати. Годинник, здається, що є...

На її здивування суддя зрадів.

— Уже щось маємо! А може ще щось? Подумайте. З роками людина забуває, що кому належить, чия власність...

Іриніні думки розгалужувалися, немов стежки на роздоріжжі. Взяла була зі собою Тінове вбрання. Було їй якось відрадніше, що має зі собою щось, що належало до нього, ніби він сам міг от-от з'явитися і носити його. На Мадярщині продала його. Купила молоко і хліб для Ігоря. Ще там щось. Небагато того було. Була і пара Тінових черевиків. Вони пішли на словацькі ноги. Знову набіл і молоко. Знову для худенького скривленого хлопчика на її руках. Все було на картки у тій чужій країні, крізь яку саме переїздили.

— Маю ще срібну папіросницю, — призналася вголос. Картини минулого втишили її енергію. За папіросницю можна було одержати найбільше грошей на Мадярщині чи на Словаччині. Навіть не мигнула тоді в неї думка, щоб її продати. Тін вирізьбив був на ній дату їх шлюбу з допискою "На завжди".

І те "На завжди" вона з цілою свідомістю розривала тепер! Отак виглядає людське "На завжди", що не тривало й року! Існує ще інший додаток: "На вічну пам'ять". Писали так колись собі в альбоми, потім ніяк не могли нагадати собі, хто те писав! Що тут "вічне"? Що "на завжди"?

— Так, — почула голос судді, що дивився на неї понад окулярами. — Ото ж приймаємо ваш позов, бо ж офіційно вам треба знати, що робити з тими речами, які належали до вашого чоловіка. Ціла справа потриває більше року...

Кидала назустріч шпилеві Надель, що все більш і більш наближався до неї, свої закроплені гумором думки. "Якщо я справді розумію цей світ серед якого живу, то моя вартість дуже велика! Годинник (хто зна, чи дали б тепер за нього кілька марок!) і папіросниця (вправді срібна, але немодна!), на якій Тін виписав таке далекоїдуче, а коротко тривале в дійсності бажання, можуть принести мені волю! Вправді обмежену, але все ж таки волю!"

Зайвим було питати себе, чому саме вибралася на Пасінг під таким небом посірілим і нецікавим, що добру годину проливало сльози на передню шибу санітарки. Дві гумові палочки, ніби ряди танцюючих у старомодному кадрилі, наближалися до себе, кланялися і відступали, щоб улегшити водієві ліпше бачити дорогу, але це не багато помагало. Тільки коли минули Мурнав і показалися доли з деревиною чи збіжжям, трохи полегшало. Був це один із тих днів призначений на побирання ліків для обергаймського табору. Мгр. Верниволя не спроможний змінити його, куняв на лавці всередині санітарки, скулившись від зимна, відступивши Ірині передне сидіння. Що думав він, не знала і не була цікава. Її думки трималися надії, ніби пнуча рослина прута. Перед нею був уже шпиль її стремлінь, авдієнція в ексцеленції. Або дійде до шпиталю, або застрягне в якомусь проваллі. Але треба, мусить вірити, що таки дійде!

Водій Вовчук крутив санітаркою вуличками, аж почала сумніватися, чи зайдуть туди куди слід. Що б, бува, не заїхати на Ляйм замість на Пасінг! Упевнив її, що знає дорогу, коли спитала. Нехай зупиниться на роздоріжжі, дійде сама туди, хоч би і промочла знову. У місті знов було сіро, і краплі дощу підстрибували на маленьких калабанях. Вхід до жовтого будинку однаковий, дійде вона до нього з північної сторони чи з полудневої, під парасолею чи без неї. Коби тільки її серце було таке, як у лікарні. Спокійне, холодне. Але воно рішило без її наказу тріпнутися хвилюванням у той час, як руки стріпували парасолю від краплинок дощу.

Кущі вже відцвіли, братчик не ніс баняка з картоплею, не видно було і черниці. На лавці в широких сінях чекали вже якісь люди. У кожного на чолі вирита турбота, якісь свої справи, якими діляться пошепки зі своїми сусідами.

Кажуть, що вони дуже добрі і дбають про сиріт... Кажуть, що десь є така канцелярія, що буде католиків висилати... Кажуть: протестанти і православні давно вже мають... Кажуть, що зараз ось-тут за закутом у школі примістилися, хто його знає хто такі, але теж, ніби-то повисилають людей кудись... Гай-гай, їхав би собі чоловік до дому...

Без кінця шепіт надій, новин, зідхань. Усе "кажуть", нічого певного. Підвелися, коли ексцеленція перейшов сінями й увійшов у крайні двері. Бігли хвилини, склеювалися в години. Був там за тими другими дверима світський і той священник, що дивувався, як можуть жінки міняти чоловіків на еміграції, пізнали б її, чи ні, — не цікаво. Одні за одними люди входили і виходили, розводили руками, ще кидали якесь слово, накладали на голову капелюха перед порогом сіней. Нарешті двері були відчинені перед нею.

Встигла зробити один крок. Дальші двері відчинилися і чорним прапором майнула перед нею ряса. Звинно, безшумно просунулася тонка постать з молодим енергійним обличчям і опинилася перед нею у вузькій, подовгастій канцелярії. Молоде обличчя шанобливо похилилося до літнього, що заслухано повернув до нього ліве вухо. Потік слів з одної сторони, схвальне хитання головою з другої, і чорна постать опинилася перед дверима.

— Прошу! — рука запрошуюче вказала їй середину канцелярії, очі дивилися прихильно. — Пробачте, що перебіг вас... Справи!

— Справи, справи і справи, — прийшло задумане з-поза письмового стола.

— А тут ще і я зі своєю справою... — почала.

Була така думка в неї, товклася в голові добрих кілька днів: як почати говорити? Нагадувати Обергайм, чи це смішно? Які слова дібрати? Все виявилось непотрібним. Бо от почула, як уже сиділа перед письмовим столом і двері були зачинені.

— Справа не в тому, що ми їх вислухуємо, а в тому, що так мало можемо зробити. У багатьох випадках ми безсильні. А це дуже болить, коли своїм людям не можна допомогти. Така актуальна сьогодні справа, як виїзд...

Щоденною музикою в тих мурах, у тій, чи іншій кан-

целярїї було напевно оте неспокійне, турботливе і непевне: що далі? Люди шукали виходу з непевного положення, просили поради, чекали, коли не певности, то хоч надїї. Ексцеленція певно придїлив її туди ж, бо без зусилля й питання зі свого боку раптом знала: є цілком серйозні причини думати, що масовий виїзд це вже не фантазія, як говорилося досї, а цілком реальна можливість. Католицька акція, З'єднаний Допомоговий Комїтет Америки, Союз Українок Америки — от хто допоможе нашим людям. Правда, ці останні це тільки опіка над матір'ю й дитиною...

В її уяві ще було його обличчя всміхнене і достойне, яке бачила тоді, як на горі дитячої кухні в Обергаїмі колядував церковний хор, а борщ, червоний і пахучий, парував над тарїлками. Пахло смеречиною у сходовїй клїтцї й на залї. Два американські старшини стояли близько ексцеленції, а рудоволоса Американка не відступала від одного з них! Йорданське прийняття в обергаїмському таборї! Ігор, тоді ще такий малий хлопчина, увірвався був на залю і стояв мов зачарований, побачивши прибрану ялинку! Але людина за письмовим столом здавалася старшим братом того, що був ув Обергаїмі. Може сонце, що продерлося крізь хмари і скїсними променями клалося на паперї на письмовому столї, винне було тому. Тільки, що те обличчя, яке було тепер перед нею відкрите і задумане, було для неї мов мапа дорїг якогось району. Кожна лїнія на ньому, тонша чи глибоша, коротша чи довша, мала свою мету, значення, причину і дату її прокладення. Ота коротка, але широка "дорога" на перенїсї, чи ж не вона веде до сиротинця, до якого вивезли сирїт, про що саме говорить ексцеленція? "Спасли ми їх, чи стратили для своєї нації, виславши їх на чужину?" А ті під очима, чи не на них "проходжуються" старї та немїчні священики, чи вдови по них? А ця якась надмірно широка борозна, що стрїмко пішла бородою вниз, чи не на нїй є церква й обряд і те, що відібрано Бога в людини...?

Слухала, нїби ексцеленція був на авдїенції у неї, а не навпаки. Людина в тїм високїм церковнїм достойнику втомилася вже слуханням і хотїла, щоб вислухати і її.

— Найбільше труднощів будуть мати ті жінки, яких

чоловіки пропали, і вони не можуть виказатися ніяким документом. Дружини дивізійників...

Підкинула швидко з почуттям спрагло до рук якого піднесли воду:

— Арештованих, полонених, вивезених так, для таких жінок абсолютно треба щось зробити! Я сама в тому положенні! Прошу ексцеленції...!...

— Я розумію. Країна, яка приймає переміщених осіб, має неоправдане, на нашу гадку, підозріння, що такі жінки втікають від своїх чоловіків і бояться якогось непотрібного конфлікту. Вони не мали наших життєвих досвідів і нічого дивного, що думають інакше. Тому кажу... — і легка, ніби втомлена задума. Немов ця справа повторюється і повторюється тут і через те зменшується і затрачується її гострота.

Для Ірини ж вона тільки почалася.

— Прошу ексцеленції! Такі жінки не тільки повинні мати право виїзду, але одруження! — уважний і ніби здивований погляд її цілком не зупинив, — Деякі випадки є цілком безнадійні... вони повинні бути полагоджені законно, і загально для всіх, щоби кожна жінка зокрема не потребувала турбуватися тим...

— Цивільна влада, — прийшла цілком спокійна, виrozumіла відповідь, — там такі справи полагоджуються швидше. Але не в нас. У католицькій Церкві подружжя є нерозривне.

— Нерозривне, — повторила дуже розсудливо і спокійно. — І нічого не можна зробити?

— Ні. Сила католицької Церкви є в її стійкості.

Сонце світило тепер з безхмарного неба, але для неї воно померкло. Треба було залишити вже канцелярію, але не підводилася. Колись не ховала своїх думок перед капітаном Вилтоном, не щадила їх і німецькому судді. Не вміла змовчати і тепер. Усе ж пам'ятала, куди прийшла.

— Прошу вибачити мою щирість, ексцеленціє. Вона, як сповідь! — Ірина ледве всміхнулась і знову повага, ніби мряка заволікла її обличчя. — Моє звання медична сестра. Мені легко включитися в спосіб думання пацієнтів, вжитися в їх біль. Я роблю, що можу для них. Але мою справу не пацієнти вирішують! Мені якось важко поспіти за тим

іншим світом, хоч він є і моїм! Над вірою я не роздумую. Я її відчуваю. Глибоко відчуваю. Моє звання медсестри навчило мене, що людині повертаються дні тижня, але не дні життя! Я знаю, що нічого злого не хочу зробити і . . . Наверського я вже скривдити не можу. Тепер я відчуваю, що відштовхнено мене, зі світу до якого належу... в моїй потребі...

**
*

Ліворуч від неї якась велика будівля. Здається, це і є та школа, про яку говорили в снігах Апостольської Візитури. Згадали про неї в тому шепоті надій, жалів, нарікань. Ні одного голосу бунту! Все скорилося, підсунуло спини: бий!

Маленькі діти, що недавно навчилися ходити, здобували непевними ніжками простір залитий тепер сонцем. Від кущика до кущика. Від квітки до квітки. Помалу й нагло поплентає ноженятами скоріше. Яка насолода! Спокійно-спокійно в Ірининій душі, аж стає дивно, бо аж тепер уже справді все валиться. Оте обличчя, що в ньому бачилося малу турбот і жури, ще стирчить перед очима. Може контраст із тих "доріжок" на ньому прокладена такими, як вона? Може навіть хтось зі свояків має подібні переживання? Може тому не було згіршення ані науки, тільки спокій, який перейшов і на неї? А може просто втрете вже почута відповідь на її питання затратила свою гостроту? Хвилеве!

Одне певне: дорога до мети скінчилася. Не було куди йти. Не було до чого. Нема більше клопотань, надій, тремтінь, що почує, немає куди стриміти. Одне ще залишається зробити. Повідомити...

Але в той сам час, як щось у її душі нагадувало кораблик, що осів на міліні, друге щось у її душі гонило, чіплялося соломинки, щоб тільки дігнати своє щастя, яке відганяють від неї. Від тої ж хвилини все вже є в минулому. Відпливатиме і відпливатиме чимраз далі від неї. Ще в тій хвилині Ніко такий виразний ніби сидить біля неї на лавці в тому малому городчику, але промине час і те дороге обличчя, і усміх, і голос затруться, забудуться, як... Тіна...

Рисаками пігнула у простір, доганяла свою долю, не хотіла випустити її. Світила їй, немов далека планета і от зникала у вселенній. Кулю земну облетіла в думках. Уви-жалися якісь святині з хрестами мало знані, небачені. У засвіти загналася, шукаючи виходу, фізично ж не підводи-лася з лавки, не рухалася. Сиділа, заклавши ногу на ногу, спершись плечима на опертя. Відпочивальниця, що чекає на зустріч із милим. Ще час, ще дуже, дуже багато часу до приїзду Вовчука по неї, бо мгр. Верниволя рішив походити трохи "по Україні" і позбирати новини. Потрапила всміх-нутися до маленької дівчинки та похилитися до неї, що човником-ходою підсунулася до неї та вхопивши міцно за її коліно, підняла на неї щасливі ясні оченята: "И-и", — звірилася їй зі свого досягнення. Але вже щаслива мама була біля неї, вхопила дитя на руки і, ніби навчала: "Не вільно так, ні-ні-ні! Тато буде бий-бий!"

— Вибачте, що потривожила вас!

Кораблик на міліні і рисаки, що досі гонили в іншому напрямі, ніби зійшлися на спільну нараду. На кораблику Ніка не було. І тут і там був тільки Ігор.

Раптом поглянула на годинник. Зірвалася з лавки. На Фрайман не було чого їхати. Ніхто там на неї не чекав, не було кому розповісти про свою справу. А проте вирішила поїхати саме туди.

У той час, коли десь у невідомих їм будинках, у столицях держав ніколи не бачених, ішли дискусії та палкі суперечки, яких вислід мав вирішити долю тисячам-тисячам людей — малий байдужий усім острів Ді-Пі в Обергаймі переживав свої хвилювання. Міг тепер сміятися Сокура з того, що надавали таке велике значення виборам до Управи і Таборової Ради. Він був поза межами того. Крізь вікна лікарні Ірина могла бачити, як проходжувався дорогою, чекаючи на свою дружину. Двічі в тиждень вона появлялася в таборі вибрати сухий приділ, належний їм як мешканцям містечка, і при тій нагоді позбирати трохи розцвілих за час її неприявности нових квіток-спліток. До Сокори на дорогу виходили-підбігали його прихильники, віталися, стискаючи довгенько руку, говорили, питали і з виразу їх облич можна було відгадувати і догадуватися, чи мова в них про Аскольда, про їх життя "як людей", чи переказують вони йому політичні новини табору, чи журяться майбутнім. Байдуже, були це паньківці, сокорівці, чи неутральні, вони були близькі Ірині, свої люди, вона радо допомагала їм, як приходили до неї хворі. Але не могла ні розуміти, ні простити: чому ви такі розсварені, рідні мої? У вас тільки турбота? Кожен терпить по своєму. Було їй соромно перед тими хлопцями, що рейдом прийшли з краю. Якже так? Вони оті хлопці свої почуття, може і не зрозумілі для всіх, доказали діями. А ті тут — тільки сваряться. Ах, умійте подати один одному руку! Спроможіться на таку шляхетність, на таку висоту!

Міг мгр. Сокура сміятися, що... "за малими речами не бачать великих. Бо хоч 'errare humanum est', то однак..." і вплітати свої улюблені цитати з латини; міг Лапчак під Статуєю Неволі горлати, що "один був путящий, та й той пішов" — вони не знали, що ці вибори були не тільки

виграною, чи програною одної з двох воюючих партій. Це був престиж команданта, віри в нього людей і в себе самого, або підтвердження наклепу киненого на нього прилюдно. Тож усе шуміло і гуділо, говорило, нараджувалося, ще щось доповнювали, ще когось закликали, наклеювали відозви, скликали віча, проголошували крізь голосники з усією повагою, потрібною для державних справ.

Маковими зернами сірими і непомітними були в тій суматосі два почуття: Іринине та Орестине. Одне — маків квіт розцвілий у всій своїй силі. Друге — підсніжка, що виростала з засніженої ще землі.

**
*

Погода всміхалася мов заручена панночка. Ясніла від самого ранку, хоч шпилі Габелю грізно заступали сонцю доступ до землі. Наче і небозвід бажав якось відзначити той великий день, бо поховав усі хмаринки десь по закутках гір, залишивши над табором глибоко-чисту синяву.

Не встигли замовкнути малі дзвоники на двох церквах, коли з глибини будинків пронеслися вбік арки чимраз го-лосніші тонкі голоси навперейми з якимсь заблуканим птахом, що присів на прибережному дереві. Коли ж можна було вже розрізнити слова, птах тільки махнув крилами і пропав десь за верхами сосон. Пісня всевладно заповнила повітря, під її бадьорі звуки маршували спершу дрібні, а за ними чимраз більші ноги, ніби якесь негрізне для довкілля військо.

“Сонцем скрізь блистять ще роси, розпливаються
тумани,

В нас наплечники готові і на мандри йдем світами!
Ліс і поле, гори, доли нас манять!

Зливи, бурі, сірі мряки не страшать!” — відбила арка і понесла до воріт. Це було все, що залишилося між пластовою молоддю від Аскольда Сокори, який усе ще лежав в обергаймській лікарні. Це була для них маршева пісня, мало що не гимн, що прийшов від одного з них.

“Не страшні нам заверюхи, ані снігові завії,
Скрізь ідем бадьорі духом, в чин проводим смілі мрії.
Чи стежками, чи ярами — ми ідем!

До мети своєї сміло ми зайдем!" — тихо-затихало на дорозі і постаті в одностроях маліли, маліли аж зникли за кущами.

Васька Гриценко, якого поміж ними не було, підспівував собі у своїй кімнаті. І він, як і Аскольд, був поетом.

"Гонить Остар бистрі води,
Гонить ближче моря.
Повставали вранці люди,
Идуть всі до виборів!"

Молоді голоси розплилися і стало дуже тихо. І нараз, немов несподіваний грім бадьорі визивні звуки пронеслися над будинками:

"Гей маршують вже повстанці,
Як давно колись стрільці!
Сяє зброя їх у сонці,
Грає усміх на лиці!"

Ще хвилинка і на тлі побіленої стіни одної з церков виринули чоловічі постаті в унівсько-іривській одежі, ніби ряди новобранців, що прибули кожен з іншого кутка краю. Тільки маленькі прапорчики на їх грудях, кольору спілого збіжжя під погідним небом, давала доказ їх зіграній одностудності.

Діти, які встигли вже були вибігти на двір, пігнали, що духу, ніби їх хтось закликав. Зупинилися здивовано, побачивши цілий загін мужви, їх оченята широко відкриті захопленням. А потім якомсь нагло приєдналися до них і намагалися дорівняти їм кроку. Перед входом, замаєним смеречиною, все зупинилося, пронеслася команда, якої вони не зрозуміли, і широко відчинені двері гімназії, тобто другої кухні, ніби пащека передпотопної звірюки проковтнула один за одним усіх чоловіків. Діти залишилися перед порогом, чекаючи що буде далі. Всі, хто був цікавий, могли бачити молодих поліцистів, колишніх дивізійників, які втекли були з Ріміні та довший час переховувалися в горах, упівців, яких Паньків уже встиг прийняти до табору, тих хлопців із "Лісових Кадрів", які рейдом прийшли з краю, водіїв авт. Був Савка Чирко і Степан Кучма, був Демко Карий і Петро Вовчук, був Ілько Матвійчук, а на їх чолі Костян-

тин Ярський — Василь Бойко. Тільки ніхто не міг бачити Олексі Знайденка.

Колишній поліцист, залишившись у кімнаті хлопців, терпів від люті. Так і відчував, що в жилах колять його тоненькі шпильочки і від того стягаються і стягаються брови. Боліло нестримно, міцно. Охота маршувати з тими хлопцями до виборів розносила його, але інший голос у душі верещав "НІ!". Тож бездільно крутився по порожній кімнаті. Савка Чирко, отой довголітній дорадник, не мав для нього найменшого зрозуміння. "Спитай сам себе: вибив ти Лапчака, чи ні? Вибив. А як вибив, то значить провинився. А як провинився, то й заслужив на кару. Чого ж хочеш?" Олексі бухтів від люті. "Я то? Я? Добре! Але отой Паньків, він щб, ліпший? Ти міг почути на розправі!" У Савки почуття справедливості було цілком інше. "Ти нагадай, — сказав був Олексі, — що він нас прийняв і захистив. От!" Олексі тільки відмахнувся рукою від Савки. Не розуміє чоловік! Ані він, ані поет Мурашка, в якого шукав був виявлення свого почуття. У нього вийшло це, як справді у поета: "Важке життя навчило нас не вірити нікому. Чи можеш, друже, запевнить, що дійсно правда в тому?"

Але сидіти так у кімнаті, коли все життя було отам назовні, на вуличках і майдані, в тому будинкові замасному смеречиною, — було таки не під силу. На порозі будинку — Настка Матвійчукова. Ніхто не відважувався сказати їй "Матвійчучка" — хоч за плечима так її називали — бо Настка на те не дозволяла. Вдавала, що не чує. Могла навіть привчити таких недотеп. То так говорили колись. На селі. Бідні люди писати тоді навіть не вміли. Хрестик клали замість імени. Хтось чужий шанував їх тоді? Добрий господар свого Бровка чи Бриська більше поважав! Тепер не те! А як кому треба вияснення, то ще додасть. Вона Ількова молодиця. А він пишеться Матвійчук. То вона Матвійчукова. А не забудьте додати "пані", а якже!

Її голова не рухнулася, хоч Олексі стояв біля неї хвилин три.

— Доброго ранку, пані Матвійчукова, — відважився, розглянувшись на боки. На таке чемне привітання у Настки була ввічлива відповідь:

— А-а, доброго ранку, Олексі.

Хмарка задуми на її обличчі тримала в спокою його рухливий язик, хоч і кортіло трохи подрочитися.

— Подихати весною вийшли? — не витримав довго. Від її одруження він не наважувався сказати їй "ти".

— Як весна на дворі, то дихаєш нею навіть у пивниці! — не прийшлося довго чекати на відповідь Матвійчукової молодиці.

— А голосувати не йдете?

— Вже відголосувала. Як моє право, то не віддам його нікому! Ілько трохи не по півночі збудив.

Одне на порозі і друге, а ніби миля дороги простягнулася між ними. Тихо. Нарешті Олексине нерішуче:

— А ...Ілько...?

— Що Ілько?

— Відголосував?

— Ілько з армією.

— З ким?

— З хлопцями! То армія, ні? — і раптом, ніби давня Настка відродилася. Накинулася на нього, — А ти чого одинцем ходиш? Ти що таке? До них не належиш? З іншої глини тебе зліпили?

Шовковою ниткою прокинувся в його серці жаль. Але він розсміявся.

— От, їй-бо, шкода, що за мене не вийшла! — випалив.

— Ото мала б за кого! Ілько, ади, в університеті сидів і всі вчені його знають. Таки йому там трохи розуму наклали в голову. А ти щб таке?

Олексас заскреготив зубами, ступив одним ступенем нижче.

— От паннунці завелися, що без університетів ніяк до них не вступиш? — промовив до неба над ним.

— Риба шукає де глибше, а людина де краще, — було звернене до одного зі шпилів Габелю, освітленого тепер ярким сонцем. — Гони голосувати, якщо не хочеш, щоб Ілько вибив тебе, бо стоїш зі мною!

— Я стою на порозі. Сам.

— Гони, гони! Там на таких чекають, як ти.

— Голосувати? — повернув убік голову, — та на кого???

— А ти не знаєш?? Щойно з гір зійшов?

— На кого ж? Жучка? Ото вибір! Був би Сокура, то

може... А на того старого січовика немає охоти. От. А Паньків на свою совість нехай погляне, а тоді аж у провідники громади лізе.

Настчині очі шукали когось поміж мужвою, що виходили з дверей другої кухні.

"Ілька виглядає", — відмітив у думках Олекса, покосивши на неї оком. — "А от знати б: згадає коли того Американця, чи ні...?"

— Диви на тих двох, — Настка бородою вказала гурток чоловіків. — Тих ближче статуї, як їх там, бачиш? Була б уже сира земля їх накрила, коли б не командант...

— А то як? У воду скочили, а він рятував?

— Харчі з табору посилав і одержу, як у горах сиділи. Вони Ількові сказали. А ти не вихляпай того язиком, там де не треба!

Дивився і дивився на неї. Не розумів. Лаха дре, — оформилася думка зворотом, перейнятим від Демка Карого.

— Ви ж самі казали, що Паньків брав собі...

Настка повернулася до нього. Пожалував, що сказав.

— Я? — спитала і йому здавалося, що зараз накинуться на нього з п'ястуками. — Я? А ти що, з цапа впав? Як я могла таке казати?

— Та на розправі в суді... — почав, поступившись ще одним ступенем нижче. Ну і бісики скачуть в очах, — відмітив і чекав. Колючі болі в жилах затихли, притаїлися.

— На розправі мене спитали, що я бачила тої ночі, як... Та що тобі там! Вони спитали, а я відповіла. Бачила команданта і ще якогось, як виходили з повним мішком. Правду сказала. Мала брехати?

— А тепер ви побігли зараз же після півночі і знову голос віддали на Панькова, щоб іще більше брав собі! — вибухнув тепер він. Треба було викинути зі себе той колючий біль, що не кидав його після того, як Паньків звільнив його зі становища поліциста, яке зміцнила ще розправа і Настчине зізнання. Необхідно було позбутися того, щоб світ хоч трохи пояснішав.

— Ой накрутив, накрутив! Хіба я казала, що він брав собі?? А то хто такий дурний, що бере так, щоб чужі очі бачили??! То...

І затихла. Не розумів чому. Голова її перехилилася до

правого рамени, неслухняний клаптик русявого волосся тріпнувся над чолом, погляд якось раптом був далеко-далеко, ніби поза межами всього, що довкола неї. Хвиля ясности перейшла обличчям — а проміння з-поза Габелю ледве торкалися церковної копули — і вже цілком незрозуміло для нього воно розцвіло усміхом. То була якась нова Настка ніжна і мила, несхожа на ту, яку знав уже кілька років, а яка не мала нічого спільного з тою, що тільки хвилини дві тому накинулася на нього.

Юрба чоловіків перед другою кухнею розбилася на гурти, на одинки, задудніли кроки, почувся гамір і сміх, якийсь вигук, якесь слово відтіля, чи відсіля, хтось затагнув рефрен пісні і, засміявшись, урвав його. Хвиля піднесення, святкового безділля промінювала немов світло від їх постатей. Безділля було призначенням кожного дня для багатьох із них, але тепер треба було виконати якесь завдання, виповнити обов'язок, щось залежало від них і це підбадьорювало, відновлювало їх. Сокорівці були там також, входили і виходили з будинку з завзятими видами, із виразами перемоги на устах. Їх бувший провідник мешкав тепер генген на краю Обергайму, відкіля починалися вже стежки до шпилів Габелю, до капличок викутих у скелях, до озер, що так тихо та мрійно відбивали в своєму спокійному плесі довколишні шпилі та шпичасті верхи смерек і небо над ними. Десь у близькому сусідстві пиляли дерево, а дзвоники на шнях корів, що ще не встигли піднятися до альпейських полонин, невтомно дзвінко заповнювали прозоре повітря своїм відголосом. Біля дванадцятої години вони вмовкали, худоба лежала румигаючи на зарінках, спокійна і сита, відмахуючись лівово хвостами від влізливих мух. Все було далеке від табору, від його справ і турбот, проте Сокорині думки повертались і повертались туди, хоч і запевнював кожного: "як тепер добре, що я далеко від табору і його "важливих" справ!" І туристи, що минали його дім чужою мовою та ношею, і невтомні дзвоники на шнях корів завбільшки добрих баняків, що втихали на короткий час в обідню пору, і найважливіше те, що Аскольд усе ще був в лікарні — ніяк не приносили бажаного спокою, задоволення. Не міг скупити думок, розганявся писати, і не мав за що зачепитися. Тема залишилася там над

річкою Остаром серед людей, які там тимчасово розташувалися. Саме тепер, коли синова хвороба почала справді непокоїти його, потрібні були йому односторонні і вороги, виміна думок, нехай і яскрава, неперемінлива, а все ж таки жива і плідна, а не духовна задуха його нових буднів. Того дня все там змагається за свою перемогу, до якої він все ж таки має моральне право. Він і ніхто інший викрив і мав відвагу вказати на нікчемність Панькова! Може якось існувати нікчемна людина, але одинцем і тихо. Але яке право має така людина бути у проводі?!

Ні, прихильності до Панькова таки даремне було в нього шукати. Хотілося бути тепер там поміж тими всіми людьми, кинути слово тут, сказати щось там, щоб довести, що правда була по його боці. Перебравши в думках цього чи того зі своїх односторонців, він аж ніяк не чекав і не підозрівав, що саме у своїм свідкові, Настці, знайде людину, що стоятиме за Паньковом!

На порозі бльоку "Матвійчукова молодиця" махнула зневажливо рукою.

— Е-е, що мене обходить, що хтось не вміє думати?! За Довбуша чув? В одного взяв, а іншому дав! Шкода часу з тобою говорити. Завтра вже їду, а скриня ще не спаківана. Диви: Ілько йде, зараз тобі дасть, що зі мною говориш!

**

Вона знала, що Ілько нічого "не дасть", але буде так, перехиливши голову, дивитися на Олексу яких хвилинок п'ять, щоб збентежити та привчити вдруге не робити цього. Вона не дочікувала на порозі аж Ілько прийде до них тою своєю важкуватою господарською ходою. Ілько любив у приявності чужих похвалитися своєю власністю—Насткою— і давати їй якісь накази, робити уваги. Настка не хотіла відгризатися, але й не хотіла зараз же виконувати все, що він наказував, бути слухняною, як те песя.

Голодною роззявою чекала на неї скриня, щоби проковтнути все те, що вони придбали на чужині. Найважливіше Настка не встигла ще туди покласти, потім думала, що не там йому місце. У валізі місце отим усім сорочечкам, та

кафтанчикам, та ще пеленочкам! Усе манюсеньке, безпомічне і радісне. Торкалася того, ніби було зроблене з якоїсь особливої небаченої досі матерії. І вишивкою, що нею обрамувала накидку на дитячий возик, полюбувалася зайвий раз. Параня Вовчукова вишивала все своїм дітям, захотілось і їй. Руки самі знали, як до того взятися. На вигоні, під горбом розташовувалися обидві в погідні дні, старшеньке Паранине бралось бігати, а менше рачкувало довкола них, а вони говорили і вишивали. Параня страх як любила згадувати своє село ген там над річкою Стрипою і від її слів поверталися до Настки Опришівці і мала дрібнота (виросли, вирости ж певно як!), бачила, мов у дійсності широку піч і мисник, і ще постіль та ряд образів, прикрашених штучними квітками. А на городі після дощу вона любила разом із мамою полоти грядки, або насаджувати розсаду. Якась сила виростала тоді в ній і робила все радісним. Чи то була мамина приявність, чи то земля, що спершу приймала від них отаке малесеньке зеренце, а віддавала щось прибране у форму й колір, що давало їм поживу і смак — вона не знала. Може було одне і друге. Мало тої землиці було, дуже мало, от щось немов Ількові "мастки" от-тут над Остаром!

Задивилася тепер на вишивку і дивувалася. Чи не листя огірочків, які ввижались їй від Параниних слів повишивала на накидці? А те чорне щось, ніби дорога з Опришовець до Станиславова! А може кудись у незнаний світ? Та й перелаз до сусіди тут же! Ще й вершечки церковної копули з хрестами поклала на боках! Відкіля це в неї взялося? Параня згадувала своє село, а тоді й вона повернулася думками до своїх Опришовець. А рука видно вселяла у біленьку флянелю те, що було в думках! Спадщину свою намістила на тому малому клаптику матерії! Спадщину, яку покинула... Може їм там легше буде, а як сама до чогось діб'ється, то й їм підкине. А у вишивку треба ще додати по зірочці, бо то для маленького — нехай йому Бог благословить...

Вхопила голку, кинулася за бажаним кольором нитки, а пісня якось сама впросилася на уста, безтурботна і надійна. Їде в світ! Мамо, коби ви те знали! І не сама, а з чоловіком. Із тим Ільком, що зараз же за брамою сидів.

Не дарма в селі казали, що нема нічого злого, що б на добре не вийшло. Як ви, мамо плакали, як тітка Маруня їхала за велику воду, як ви плакали! Сирітка...! На поневірку їде...! А от мені тепер легко від того на серці. Ніби до вас, до неї їду!

**
*

У приміщенні для голосування — Орестина кляса, місце науки, звірювань і перших любовних зідхань — здавалося, ніби проминуло вже зацікавлення виборами і більше охочих, віддати свій голос для звеличання одної чи другої партії, вже не було. Поліцист витривало чергував біля скриньки з прорізом, за столом сиділи вибрані громадяни обидвох партій, але викреслювати не було кого. Не приходили. Представники паньківців і сокорівців хитали головами, морщили чола, журливо ховали себе у хмарах диму. "Моя хата скраю, нічого не знаю". Хто ще видумав таке? Котра інша нація має таке в своїй усній словесності? Ні, це їх горда власність. Так поклали себе "скраю", що навіть світ про них не знає! Байдужі до своїх же справ! Половина мешканців управнених до голосування не з'явилася, але не бійсь, по юшку біжать усі.

Начальник поліції Билевич був оптимістом.

— Ви знаєте, що наші люди не поспішають. Дивляться, що сусід робить. Пішов голосувати, значить і мені треба. Не хоче бути першим. Те саме у якійсь прилюдній дискусії...

— Тобто ви хочете сказати, що в нас нема відваги, чи нема охочих бути провідниками...?

— Відваги. Провідником майже кожний хоче бути. Дивіться, як якийсь уже вийде ним, то другий хоче його звалити і самому стати на його місце!

— Та нісенітниця!

— Ні? Пішліть хоч двох голосувати, як зараз же зробиться черга за ними!

— Що ви нас змальовуєте, як гусей?! Пане!

— Гірше! Я думав про овець!

Билевич потрапив ввести гумор і повітря трохи прорідилося. Воркотали тільки ті, яких доля не обдарувала почуттям гумору. Але більшість сміялася. І якимсь слідом за

тими словами почали сходитися люди без поспіху, нога за ногою, зупинялися ще тут чи там на слово-два, ніби ще не рішені на кого голосувати, чи що їм робити і потребували поради. Приблукалися і ті, що вже відголосували. Підходили вечірні сутінки, пора висліду голосування наближалася з кожною хвилиною. Були тут і поліцисти з Олексою й Ільком, були колишні упівці та дивізійники, прийшли рушії таборового життя з усіх ділянок, люди, які по-приятельському, або вороже споглядали на себе. Горішні сіни раптом загуділи від голосів, карточки з числом просувалися в проріз скриньки, панове за столом шукали за прізвищами і совісно викреслювали тих, що підходили до них.

— Кидаєте нас, шкода, шкода, — тримав радник Лебідь Іринину руку і тільки після надуми підніс її до уст. — Дай вам, Боже, як найліпше там, куди вибралися.

— Дякую. Таке побажання завжди придасться.

Шимай докинув свою увагу:

— Але що то значить жінка! Завжди омотана тасмницею. Ми, властиво, не знаємо куди пані Наверська переїздить.

Хтось закинув.

— Завтрішній транспорт їде до Мюнхену.

— Це транспорт, — сказала Ірина. Подавала по черзі руку чоловікам у гурті. — Я можу їхати далі.

— От маєш!

Билевич докинув із невинним видом:

— У Бремені я бачив одне... звернення...

— У якій справі? — спитав Лебідь.

— Хтось подав за признання померлим свого чоловіка...

— Ну, такі речі трапляються, — злегковажив радник недосказану новину в той час, як очі чоловіків догадливо повернулися до Ірини.

— Так? — спитала вона роблено-холодно. — То цікаво! Чи можете винести з того якісь висновки?

— О, чому ні! Наприклад у зв'язку з виїздом...

— То прошу сказати тому, хто буде цікавий! — урвала його мову. — Прощаю панів, приємно було познайомитися! На все добре!

— І дай Боже ще стрінутися, — радник Лебідь підняв паличку вгору, — у більш відрадних обставинах!

— На рідних землях! — докинув Билевич.

— Щось не туди стрілка показує...

— Ми й там якийсь куток напевно зробимо своїм! Побачите!

— Та в тому то й справа, що ми володіємо тільки кутками, — пішло ще за Іриною Лебедеве зідхання. — Якщо б ми...

Не дослухувала до кінця його думку. Знала її. Всміхалася до них, хоч її настрої вбивав охоту до усміху. Омотала себе тасмницею? Нехай. З якої речі люди хочуть, чи мусять знати все про інших? Кроки востаннє відмірювали таку вже знану і справді вбиту нею стежку до будинку лікарні. На мості над Остаром очі посунули вздовж берега.

— Ігор! — крикнула — До дому! Я зараз повернуся!

Вовчук вихилив голову зі санітарки перед вхідними дверима.

— Я вас відвезу завтра санітаркою окремо від транспорту. Чого вам теліпатися вантажником? — виявив водій повне зрозуміння для її дотеперішнього обов'язку медсестри. Зупинилася на порозі лікарні від несподіванки.

— Дякую. Але санітарка може бути потрібна?...

— Пані Наверська, скільки то там часу забере відвезти вас на станцію в Обергаймі і назад мені повернутися? Та це ж нічого. А ви все ж таки своє знання тут давали людям. Як хочете, то я й речі ваші заберу до санітарки. Майте великі скрині?

— Я?? Пане Вовчук, я взагалі не маю скринь, тільки валізи!

— То після п'ятої вранці будьте готові.

— Добре. Дякую.

На долішньому коридорі півсумерк. Ні живої душі. Двері до кухні зачинені. Щось прибуло від тих слів Вовчука, жаль це був, чи що, сама не знала. Тихими кроками (медсестра!) ступала вздовж коридору. Ще один і то найважчий, найбільш болючий обов'язок треба було ще виконати. Відкладала його з дня на день, з тижня на тиждень, а з того потворилися місяці. Дурила себе, що мусить почекати до весни, бо з огляду на Ігоря неможливо їй переїздити взимку. Казала собі, що тільки з весною відкрилося

для неї оте місце у лікарні на Швабінгу. Це ж цілком щось інше, як у перехідному таборі на Фраймані!

З Паньковими вже попрощалася. Костянтин грав у шахи з Орестою, обидвоє зайняті собою, була певна, що навіть не знали, що вона прийшла попрощатися. Дружина команданта спитала її затурбовано: "Чого той Костянтин так часто заходить до нас?" Хіба вона справді не помічас закоханих поглядів своєї доні і поручника? Боялася, що розплачеться. Напевно більше не побачить їх! На щастя її власна турбота не дозволяла на те. Мучила.

Чи добре робить, що в ім'я принципів, законів і власних переконань відривається від своєї громади? Що йде на самостійне існування тут, на чужині? Що відбирає сина з рідної школи (байдуже, що вона в таборових умовах, програма її така ж, як і в краю) і пішле його в чужу? Але громада і так не сьогодні-завтра розсиплеться! І як інакше зможе втриматися на своїй стійці, виконати свою постанову? Як? Ну як? Треба б їй тільки побачити Ніка, як уся її постанова пухом розвіється в просторі! Треба тільки, щоб післав їй листа за листом, як пічне роздумувати і скапітулює! Ні! Вона мусить зникнути відсіля, не залишивши нікому адреси! Амінь.

А сумніви, а думки, а туга! Ця трійця напосілася заїсти її. Зле робиш! Старосвіччиною заносиш! Занапащуєш свою дитину! Стратив син батька — дай йому вітчима. Між ними ніби й справжня батьківсько-синівська любов. Ні! Ти й те відбираєш йому. Думаєш, що виховаєш його сама? І в ім'я чого те робиш? В ім'я того, що почувала? Закон, канони — одне. А окреме клопотання це інша справа, воно доступне кожному. Сипнеш грішми і може прийти... уневажнення твого подружжя. Світ тримається не тільки на законах. На вийнятках також. Звеличник латини мгр. Сокора ще чого доброго міг би сказати, що на "казусах" також.

Ні. Не так.

Відколи появился Ніко в її житті, то ніби дві душі вселилися в неї. Поділені і ворожі собі навіть її власні думки!

У капличці лікарні сліди о. Гавоти вже позамітали. О. Бігун підносив руки над престолом, повертався до вірян

із добродушним виразом обличчя і говорив про чудо в Кані Галилейській, про вигнання продавців із храму, про воскресіння Лазаря, про милосердну самарянку. Люди дивилися, слухали, зідхали. До стін, до фіранок, зроблених із сувою газу (які мгр. Верниволя одержав для потреб лікарні), до престолу й кивота прилипли слова такі потрібні їм, які говорив хтось інший і вони не могли того забути. Хтось, хто був тут не тиждень, не місяць, а пару років і зник, здавався тепер, такий дорогий, любий, незаступимий. Воістину правдива думка, що не вчинки людини залишають тривкий слід у пам'яті, в душах ближніх, тільки смерть її! Ніхто не знав певно, що сталося з ченцем. Були одні тільки здогади. Правди ніхто не знав. У понятті багатьох вірян він став мучеником за свою віру. Його хотілося слухати, його слова трапляли тепер до їх переконань, хоч слухаючи їх, не всі сприймали те. Вони байдуже приймали слова о. Бігуна, вони не хотіли вірити в щирість його усміху. Були несправедливі, але не знали того. Про чуда, що творилися майже дві тисячі років тому, вони знали дуже добре. Хотіли якогось роду чуда тепер, обіцянки на нього, можливості. І хоч о. Бігун був добрий і спішив із духовою допомогою туди, де його взивали, мав усміх і теплі слова, то ніхто йому таким же усміхом не відплачував. "Кого Бог любить, того досвідчає — казав він їм. — Хто терпен, той спасен" — і це було далеко від того, що казав їм о. Гавота. Здавалося їм, що о. Бігун застряг у якомусь далекому від них сторіччі, що не знає сучасних їм подій, не свідомий того, що діється з ними тепер і з цілим народом на рідних землях. А колишній чернець відважно крокував у їх добі, хоч до війни знав тільки монастирське життя.

Ірина не була під тим оглядом ані ліпша, ані гірша від інших мешканців. Спішила до каплички лікарні, щоб згідно з наукою ченця зібрати свої думки на самоті, поглянути востаннє на той неписаний закон, що існує в душі кожної людини.

Босі п'яти Гуцулки, що клячала недалеко порога, відразу розпоростили таке потрібне бажання самоти. Не сподівалася нікого тут у тій годині. Дві лавки вздовж стін, одна під задньою. Присіла на задній лавці, даремне намагаючись скупити думки. Гуцулка не вірила, що молитва

в думках може дійти туди, куди слід, і виголошувала все майже на повний голос. Хоч-не-хоч Ірина вислухувала все. Не знала тільки причини такого розкаяння. Від деякого часу між нею і Кубанкою запанувала доволі голосна "війна" і це пригнало Гуцулку до каплички, щоб якось облегшити себе. Била тут поклони, але дивлячись сюди думала, що за її кривду повинна би Кубанку побити смерека. Її серце було як той камінь над гірським потоком. Чудо сталося від слів о. Гавоти, бо той камінь у грудях таки трохи зм'як, і коли побажала комусь від щирого серця якогось "грому" чи "смереки", мусіла таки відклячати і відшептати все, що запам'ятала від дитячих років. Усе пішло з того чорного півня, отого клятого а́рідника. Все, що не сипне для своїх курей, він пожере, пожере та ще й свою череду покличе. Людонькі добрі, як то не впімнутися за своїм, та ж то гріх допустити, щоб твоя курка голодом примирала, як їй от стільки їдла сипнеться! Отак по-доброму почала до Кубанки, а та на неї і від "полячки" і від "проше пані" і від "західнячки". Стриму їй не було. Якщо б там під стіною на кріслі сидів тепер отець Гавота, і вона, приклякнувши, бажала б висказати все, що на душі, то мусіла б також сказати, що й вона почала від "москальки" і "східнячки", що "все дакає та дакає" і ще там дещо, що то від того святі образи можуть позлітати зі стін. Але на тому кріслі о. Гавота вже не сидів ніколи, а о. Бігун о тій годині не заходив до каплички. Тож треба було тільки відшептати все, що знала, щоб отам над стайнями таки було легше жити.

— Отче наш, іже еси на небесіх... Богородице Діво радуйся... Под Твою милость. ...Помилуй мене грішну... що душа людська є смертельна...

Вдарила ще кілька поклонів, пішла. І чомусь видалося Ірині, що вдруге кидає свою Осмолоду, отой край гористий і суворий, і тих людей із почуттям краси в душі, із тією їх переплутаною трохи вірою, що все разом об'являє себе в будівництві, у побуті, у звичаях. Вона до них належить. А кидає. Вдруге кидає.

Але хіба ж може інакше? Як?

Прийшла з думкою помолитися, щось як перед нею робила Гуцулка. Прийшла, бо не знала, як виконати те

найважливіше — повідомити Ніка про свою постанову. Не знала як. І от раптом почало здаватися, що він тут і треба було сказати йому все, що відчувала.

Я закохана в тебе, як тільки жінка може кохати: палко, безтямно, пристрасно. І я мушу покинути тебе. Я люблю тебе, як людину, твоє щастя для мене таке важливе, а я мушу зранити тебе. Я думаю, що ти заслужив на відкриті, некрадене щастя. У життю є пора на все. Народжуємося, ростемо, одружуємося, стаємо батьками. Живемо згідно з тою порою. Я скінчила тридцять років. У мене тепер пора виховування. Я мушу зробити зі свого сина вартісну людину. Як я зможу зацепити в нього переконання, чесноту, принципи, якщо сама не буду їм вірна? Сьогодні він ще не розуміє багато, але згодом усе буде для нього ясно. Я не хочу, щоб він згідливо говорив про свою маму. Я хочу, щоб він був гордий зі своєї мами і... свого батька!

Бездітна жінка має тільки себе, відповідальна за своє життя. Жінка-мати має дитину до кінця своїх днів. На світі нема якоїсь одної безперервної стрічки радості чи щастя. Є їх хвилини, це правда. Але постійно грозить зірвання навіть тієї "звичайності" в якомусь цілком неочікуваному місці. Для мене особисто та для Ігоря вона зірвалася двічі. Тін. Ти. Я постійно поборюю страх (і напевно кожна мати на цьому круглому світі так почуває), щоб та стрічка не стонкла в якомусь місці саме через мене... Чи можеш те зрозуміти? Не кажи, що це забобон.

Ніку, чекай, ще не все. Якщо б Тін мав іншу жінку крім мене, якщо б дивився за іншими і наше життя була б одна моральна руїна і зник він із мого життя тому, що пішов за другою, може моя постанова була б інша. Але я була для нього всім на світі, він щойно одружився і впав жертвою віри в свою ідею. Він вийшов покривджений. Я не повинна в тому відношенні ще більше його кривдити.

Ніку, зрозумій. Ось тут у капличці проповідував наш чернець. Ти знав його. У нього все виходило якось інакше і тому я вперше вдалася до нього. І він сказав був мені, що коли людина не погоджується, чи не розуміє писаних законів, тоді повинна на самоті спитати сама себе: добре я роблю, чи зле? І тоді послухати того внутрішнього го-

лосу, бо чесність із собою є найважливіше. Я так зробила. І я виразно почула: За скоро.

Чи все? Ні. Ще мусиш знати про Ігоря. Батько для нього це світлина. Синівська любов пішла до Тебе...

Чимраз голосніший спів вдерся у тишу каплички. Наближався від гірського шляху, підходив до воріт. Можна було вже розрізнити слова.

Тиха ніч лягла на шатра, прапор з вітром гру кінчає,
Мерехтить весело ватра, круг облич з тьми виринає.

Ми співаєм, ми танцюєм при вогні!

Як нам важко, скажем казку на борзі!

Тиха тінь лягла на капличку, лягла й на її серце. Висказала тут усе. Усвідомила собі щб і як має сказати. Тепер треба тільки склеїти все на папері і вкинути вранці в Обергаймі. Ніде інде, саме там. Згідно з її звичкою — найважливіше певно буде на кінці...

Ах, Ніку, як я не хочу, як не хочу того...

**
*

Дочекалися висліду виборів, немов свят-вечірньої зірки. Для одних нагода попити, поспівати, потріюмфувати. Хвилина піднесення, збудження і охота до нових змагань, до споминів, до широких обговорень, "як би то було, як би було..." Для тих, що програли, звішені журливо голови, похилі плечі, нарікання, не без насмішки та очорнення для власної полегші. І в той час, як прихильники Панькова за малим не винесли його в тріумфі на руках із приміщення для голосування — полковник Жучко з радником Лебедем докінчували "вибори" на таборових вуличках. Під блиском холодного місячного саява, під шум Остару, оточені звідусіль мовчазними скелястими шпильями.

Десь у крайньому бльоці паньківці запивали свою перемогу голосно, з упівською піснею. Так і співатимуть, чи не до світанку, коли вантажники загудуть на вуличках, зупинившись тут, чи там перед бльоком і владувавши скрині та людей, що на завжди покидали вже табір. Для тих ніч пройде без хвилювань і радості із висліду виборів. Нове життя саме вчочувалося на новий шлях і вся їх увага була спрямована на нього.

Але ще далеко до світанку голосним відгомоном бри-
ніли два чоловічі голоси, один низький зачіпний, і другий
вищий примирливий.

— Програли, — гудів полковник, зажурено хитаючи
головою. Звісив голову, але відразу ж відкинув її назад,
зупинився, спитав: — Програли? Хто казав? Не пішли ж
до варягів! А ті ж, прости Господи, паньківці, ніби також
якісь свої люди.

Радник зупинився, на його обличчі появилася весела
усмішка протикана холодним місячним світлом.

— Що чую? "Ніби"??

Полковник тягнув далі, немов ніхто не перервав його
бесіди.

— Простив Француз Французові після революції і тим
подібних гільотин, то може Українець простити Українцеві.
Це також наша влада. Ні-ні! Не піднімайте за високо го-
лову, пане раднику, забагато тріумфу за вами нема! Моя
партія сформує опозицію і буде опам'ятувати вас на кож-
ному кроці, стежити за вашими промахами. Остаточо і ми
маємо представників у Таборовій Раді, не все дісталосся
вам!

— Я вже почав був думати, що ви голосували за Пань-
ковом... — невинно кинув радник.

— Хто? Я???

Тепер Лебідь зігнував його слова.

— Михайле Олександровичу, чому ви не хочете зрозу-
міти, що тут суть не у владі над тим тимчасовим царством.
Доказ уміння вести справи. Толеранція. Навіть змагання,
але у ніякому разі не ворогування між собою! Давайте,
нарешті, ми з вами погодимося! Треба ж було повернути
людині віру в самого себе, чого ж обкидувати болотом
своїм свого? Не досить, як це роблять чужі нам?

Полковник несподівано втік у сиву давнину.

— Чи думаєте, що старі Русичі й справді просили Ва-
рягів прийти і панувати над ними?

— А чи не моляться нащадки далекі до чужих богів? —
прийшло питання під шум Остару, і паличка Лебеда зна-
чуче постукала до поруччя мосту.

— Хто молиться? Не такі, як я! Скільки разів говорю
з вами, стільки разів кажу собі, що є великий глузд у тим-

часовості людини. Бо до чого ж би це, наприклад довело, якщо б така впертість, як ваша існувала вічно?!

І пішли, і пішли, і ніхто не міг вгадати: були вони справді вороги, чи таки приятелі!

Забезпеченеві папери посипалися не листям в осінню пору, а добродійним дощем у посуху. Приходили і приходили до цього і до того. Кілька чисел прикріпилося до людини і вже вона набирає права на нове життя десь там за океаном, у чужому краю під новим негайно діючим законом "555". Невидна смуга перейшла поміж людей і раптом появились ті, які вже від'їздили, чи мали надію на виїзд, і ті, які не могли навіть мріяти про виїзд. Але клопоти причепилися до одних і до других, бо не досить було журитися, чи і коли виїдуть, але і тим, що не все було дозволено їм брати. Якже позбутися дорогих пам'яток із дому? Як не брати рідної книжки в чужину, оте їх рідне слово, тільки тому, що вона сильно потягне вагу вниз?

Паньків міг упевнитися, що належить до тих благословенних, що їм першим простелюється доріжка в нове життя. Здавалося, ніби Танине чоло вигладилося, обличчя виповнилося, помолодшало. У нього ж брови зійшлися над очима у грізну лінію. Бо ж тільки тепер догадався він, що десь глибоко-глибоко жила в його душі надія на іншу зміну їх життя. Не вмів відгадати чому так почував, бо ж усі події настрої у світі перечили тому. Невже ж і він непомітно позбувався можливості холоднокровно і реально дивитися на світ? Всі його бажання, стремління, праця були тісно пов'язані з рідною землею. У таборі була підмінка їх батьківщини. Непотрібно витрачали тут енергію? Не думає. Виладовували енергію, приспану сторіччями, виявляли любов і тугу за державним, ніким недиктованим життям. Тепер уривалося все. Прийшов кінець тимчасовости.

Виїзд з рідної землі, таборове існування і головне їзда ще далі мала для нього наголовок, немов мистецький твір: Ореста. Вона була найважливіша. Ота непотрібна розправа в суді, отой розголос, який вона наробила, зізнання тої

підстріленої Настки Гаврищак турбували його найбільше через неї. Чи зіронька розуміє, що закинув Сокора її батькові? Чи переживає те, а якщо так, то як? Не спитала нічого, не зрадилася ні словом. Чи це віра в нього, яку ніщо не може схитнути? (він же для неї чимось посереднім між Мойсеєм і Мазепою, казала Ірина Наверська). Чи такі справи ще до неї не доходять? Цілує його "на добраніч" і "на добридень" точнісінько так, як робила дитиною, але ці поцілунки починають набирати якоїсь офіційщини. Немає в них дитячого тепла, безпосередності. Вже не тата хочеться цілувати? Чому задума в її очах, або раптом незнаний досі блиск? Куди її везе? На яке майбутнє? Щоб там не чекало її, то все буде його відповідальність. Не довго вже й чекати, як схоче одружитися. З ким десь там у чужому краю? Це вже не рідна земля і навіть не табір з його підмінкою самостійного існування, з рідною мовою на кожному кроці. Це якесь незнане ще йому, глибоке і хвилююче море, в якому не одне втопиться. Чим і як приготували вони її з Танею на таке життя? І як справді могли вони підготувати її, як самі його не знають? Чи піде там на все, щоб б вона не захотіла, як робив досі? Чи життя там змінить її? А що зробить якщо б хотіла одружитися там із кимсь чужим? Чи можливе, щоб вона не питала його згоди?

Помічав, як вона змінюється майже з дня на день, як розвивається, розцвітає, як рослина на весні. Потайки слідкував і любувався нею. Відмовити їй у чомусь — здавалося цілком неможливим. Найважливіше, — думав — створити зі свого дому фортецю. Тут моя мова, моя віра, мої звичаї, моя традиція. У такій атмосфері розцвіте її духовість. І неможливо, щоб її не перейняла, не відчула Ореста! Оповив її Україною від найменших років! Не вірилося, не міг навіть допустити думки, щоб Ореста могла розірвати їх національні традиції тільки тому, що поселить її на чужому ґрунті. А все ж таки навіть у найліпшому випадку вона не буде такою, якою була б на рідній землі. Де ж є межа батьківської відповідальності і обов'язку під тим оглядом?

— Левку! Ти щось посоловів відколи маємо папери...!...?

— Я? Здається тобі, Таню. Є про що думати, це все.

— Я знаю. Це так дивно. Як я колись вибиралася їхати з батьками десь до Стрия чи до Станиславова, яких п'ят-

десять чи сорок миль, то переживала те, мов якусь велику і навіть страшну пригоду! Хвилювалася, боялася, щоб не було якої катастрофи, хто зна, що ще! Чим же це було в порівнянні з тим, що чекає нас тепер?!

— Нічим. Але здається мені, що і тепер не відчуваєш інакше...

— Та певно, що ні. Але тепер уся увага спрямована на Оресту.

— Так. Ореста. Головна героїня нашого роману.

— Що я вже не передумала! — говорила і складала речі, приглядалася їм, то знову, тримаючи їх у руці, її погляд мандрував кудись далеко, вона зупинялась у своїй праці, викидала свої побоювання. — Щоб не перестудилася в дорозі. Щоб не хворіла морською хворобою. Щоб її не тягнули до роботи на кораблі, бо ласкаво платять нам дорогу, то треба ж відробити. Щоб не було бурі. Щоб їй там наука йшла добре. Десятки "щоб". Опам'ятую сама себе, — знову похилилася над скринєю, — казав, чи сказати б: радив нам чернець не журитися завтрішнім днем, бо він буде журитися сам собою, і таки справді треба так робити, бо інакше можна зірвати свої нерви! Ти так називаєш "не журитися авансом", а от сам тепер журишся. І чомусь не можеш мені того сказати.

— Бо ще не пора.

— Чи хочеш, щоб я журилася здогадами?

— Не журися, бо нема ще чим. Що ми знаємо, як там? Побачимо.

— Знаєш, що тобі скажу? Не можу твердити, що їду в чужину з легким серцем, але не їду і з тяжким. І під одним оглядом я вдоволена з нашого виїзду...

— Так? Під яким?

— Чи тобі не видається, що Костянтин за часто до нас заходить?

— Що ти хочеш тим сказати?

— Оресту нам баламутить!

— Кость... Ну, та це вже цілком неймовірна фантазія!

Якось завжди знайшлася нагода перекинутися кількома словами, поглянути на себе. От сипнуло людом, стоять по

двоє по троє на кожному ступені згори і долини, повернені обличчям до перелому сходів. Там же і дівчата, малеча народжена десь у дорозі, або в таборі. Згуртувалися довкола бльокового, задивлені в нього, ніби вірні у престіл, ті маленькі ще мешканці землі — без землі. Для них дванадцята година найщасливіша пора дня. Роздають же пошту! Нудно їм, що немає того, в неділі, чи у свята. Не всі ж біжать “на пошту”, тобто до кімнати в Управі, більшість чекає, що їм принесуть листи до бльоків. Трапиться, що якийсь лист висунеться з рук бльокового — який чомусь стоїть близько поруччя п'ятаків — і метеликом летить униз аж до пивниці. Звісно, що його треба дігнати, піймати, і принести назад. Яка радість! Очі світяться ліхтариками, так і видно, що чекають: а може ще який злетить-вихопиться з його рук? Як тільки почують свої прізвища — а вони всі дуже добре знають, хто вони та як називаються! — простягають рученята і біжать до мамі і тата — іноді батьки там же на сходах — і повертаються знову на свою стійку. А втім очі дорослих дуже схожі своїм виразом на дитячі. Очікування і радість, коли лист опиниться в їх руках. І тільки вираз обличчя змінюється, коли останній лист помандрував до чийхсь рук. Немає нічого?! Яка досада! Що ж то буде з ними?...?

Хто б подумав, що й для Костянтина ця година була одною з найцікавіших дня. І він, як ті дівчата, спішить у сходову клітку, як тільки пронесеться відголос удару заліза в залізо — підмінка дзвоника. Тільки, що він не сходить на середню п'ятаків, бльоковий із листами не притягає його уваги. Тримається ближче дверей і тільки косить оком, як хтось тріпне його рухомих крилом. І коли у дверях появиться струнка дівоча постать, він відстає від стіни, як печиво від бляхи, і крокує за нею на бік. “Добривдень!” і “Що чувати?” і ще “Може вже сьогодні щось до мене буде...” от-так, щоби щось сказати і щоби була нагода дивитися на неї. Яка насолода розбуджувати її! Як любо бачити, як помалу-помалу її очі набирають іншого, зрозумілого йому виразу! Як впливає усміх на її уста, свіжі, неторкані, скільки разів він появиться перед нею.

— Отже ви вже їдете, панно Оресто?

— Так, — Ореста не втікає перед ним і не ховається.

Страх перед порушенням шкільних законів уже більше не діє. Директор Бохнацький виїхав із родиною до Аргентини і хоч там уже є новий директор проф. Чалий, Ореста не має вже з ними нічого спільного. Але вона так легенько зідхає: — Так, я їду.

— А не жаль?

— Якби навіть був жаль, їде татко-мамця, то і я їду!

— Дуже справедливо. Але таки мені цікаво. Справді, таки справді... за ніким не буде жаль...?

Дуже коротенька мовчанка, за якою цілком несподівано для нього приходить:

— За горами... За Україною... — і зараз же бадьоре і безтурботне: — Але світ цікаво побачити!

— А-га! І це все?

— Майже що так.

— О-о! Значиться є ще щось... чи може хтось...?

— Так! Люська!

Наївність, чи свідомість? Губився у здогадах.

— Люська моя найліпша приятелька. Але вона їде до Канади...

З плятформи бльоковий викликав прізвище за прізвищем. Костянтин зідхнув:

— Тільки панна Люська...

Орестин погляд був спрямований на дітвору, на бльокового, мандрував за якимсь листом, що його передавали комусь угору, чи надолину.

— Ви не слухаєте, чи бльоковий не викличе ваше прізвище? — спитала і йому видалося, що в її дзвінкому голосі звучить хитрість.

— Що чи не слухаю? Ах, так! Бльокового. Певно! Певно! Але от бачите — нічого для мене... Нікому на мені не залежить...

І знову несподіване:

— Може й нікому. Але чому вам на тому так залежить?

Останній лист, такий із синьо-біло-червоними берегами американської летунської пошти вніс надію в чийось хату. Долішній та горішній коридори розбренили голосами і відгомоном кроків, дітвору бігла наввипередки, галасуючи. Тут і там перед дверима якісь жінки докінчували ще розмову. Перепустили всіх наперед. Віддаль від рухомих две-

рей сходової клітки до командантової кімнати була непростою коротка. Необхідно було сповільнити кроки, щоб хоч п'ять хвилин здобути для себе.

Зеленів і розцвітав молодий ліс за шляхом. На узбіччях показувалися конвалії, у долині над річкою повиростали вже сторчики, пташня літала парами. Пора розквіту природи, її краси, віднови життя. А колись пісня додавала: "...І любовців, кохання час настав..." Бої і рани, пожежа і голод, що трималися його так довго, що постійно жили в думках, не мали при ній великої сили. Якась відновлююча хвиля поривала його і він піддавався їй без надуми.

Швидше чим встигла Ореста дійти до дверей, його ліва долоня опинилася на одвірку і загородила їй дорогу. Перед ним близько її очі подовгасті, кольором нагадують йому пиво, вони й зап'янюють його. Бо от там біля недалеких дверей якась жінка голосно каже другій: "От бігало ще так недавно, такий собі дівчур, а тепер от уже якийсь причепився до неї...", але він того не чує. Тільки ті очі перед ним поважні, допитливі, нарешті, збентежені у своєму виразі.

— А ви вирости на гарну дівчину, панно Оресто, знаєте те?...

— Е-е, ви жартуєте...! — і швидше чим устиг запобігти цьому схилила голову і шульнула попід його простягненим раменем. — До-побачення! — боком кинула йому.

Шкільний закон уже не діяв, але мамин мав іще свою силу. "Не треба вистоювати з хлопцем на брамі, на вулиці, під дверима, — впроваджувала Панькова доню в поведення панночки, — ліпше всього запросити до хати..."

Але Ореста не запросила його. Минуло саме полудне і в дома нікого не було. А втім вона мусіла перетравити в думках тільки-що почуте. І вперше від часу свого приятельювання з Люською (дівчиною з очима, як чорна фасоля), знала, що їй нічого не скаже. Це було щось її і тільки її, про те ніяк не можна було говорити. Висказане, воно могло стратити свій чар. Але за дверима стало їй страшенно жаль, тільки що не вміла вяснити собі, чи тому, що не запросила його, чи тому, що вона виїде, а Костянтин залишиться тут...

Остання нагода зійтися поговорити, промовити без викидів, претенсій і жалів приятелям і ворогам підійшла швидше, чим цього Паньків справді бажав. Сиділи тісно і рівненько за столами, складеними в букву Г, не як воробчики на дротах, що журливо втягають голівки в рамена перед осіннім холодом, тільки журавлями, оспіваними поетом Богданом Лепким, що збираються у вирій. Відлітали не одним шнуром, але малими ключами. Хтось долетить, хтось ні. У когось послабнуть крила і не побачить і не діждеться того невідомого їм світу.

Ще у канцелярії, працюючи над промовою (він же знав, що його прощатимуть), Паньків постановив виминати ноток смутку. Всі вони сиділи на одному коні. Спільність долі була тут більшою, як в Україні. Повинна була з'єднати їх, зцементувати, а вийшло інакше. Не було чим гордитися. Проте деякі досягнення таки були. Була офіційно визнана їх національна назва; була їх мова; були школи для дітей і молоді, були товариства, був народній університет; була своя Управа і Таборова Рада.

А все ж таки найважливішого національного іспиту не здали. Не навчилися ще, що в стремлінні до мети (а ще такої святої!) мають бути змагання, але ні в якому разі ворогування. Це треба залишити для зовнішніх проявів, їх і так надмір. А то вони, захопившись змаганнями, починали ворожнечу, завзяту, палку і не було кому першому простягнути руку. Так, як він і Сокура. Чи це все було потрібне?

Знав турботи тих людей за столами, своїх приятелів і ворогів, що їх його виїзд стягнув до залі над дитячою кухнею. Майже відчував, що було в їх думках. Плила до нього якась многогранна струя. Зичливості, зависти, надії, навіть погорди. Покидав їх майже один із перших. Мало що може тоді виринути в людських головах! Навіть викололася була така фантазійно смілива ідея: стягнути їх усіх з Управи й Таборової Ради туди! Бо що ж, нарешті, тепер вимагали? Забезпечення праці і мешкання. Це здавалося так мало в тій країні, що не знала війни! Паньків мав доповнення до їх думок: але і вони не знали тієї країни.

Не надумувався ні хвилини, коли піднісся над столом.

— Ще перед хвилиною, як прощав мене наш високопреподобний парох і шановні представники організацій, я був певний, що моя прощальна промова до вас, мої дорогі земляки, пічнеться приблизно так: "З тяжким серцем покидаю вас і Європу, в якій є усім нам дорога Україна..." Але моя думка встигла змінитися, вона просто з кожної промови одержувала якусь іншу поживу і я не можу так починати промови, бо жалю в моїм серцю немає! Є любов. Є надія. Є гордість. Це всіх вас заслуга. Ви підсилили, зміцнили моє почуття і мою віру в наші стремління, нашу невмиручість, як народу.

— Когось одного немає між нами і не тому, що він виїхав за океан, щоби продовжувати там працю, якій посвятив себе. Він зник і нам невідомо, що сталося з ним, яке його життя тепер і наші серця мимохіть тривожаться його долею, бо не можемо легковажити різних чуток, але не можемо і приймати їх без надуми. Ви всі напевно догадуєтесь, що на думці маю отця Гавоту, людину великих чеснот і небуденних думок. Я згадую його в тій хвилині, бо здається мені, що якщо б наш усім нам знаний "чернець" був тепер між нами і прощав мене, то його промова починалася б словами святого Петра, який виходячи з Риму, побачив з'яву Христа: "Камо грядеши?" Куди йдеш, Пане? Куди йдеш, українська громадо, відломана вітко народу мого? До чого стремітимеш? Чим житимеш? Чи встоїшся ти і твої діти перед якоюсь чужою стихією, що охопить нас з усіх сторін?

— На все є час і місце, тож думаю, що тепер не пора розвивати політичну програму наших майбутніх днів. Проте не можу відмовити собі приємности чи спокуси — кинути кілька думок, що тривожать мене. На жаль, я не маю дару пророкування, ані не є ясновидом, щоби передбачати. Але не виключене, що отець Гавота мав якийсь видіння, що спрямувало його на позиції більш потрібні в його розумінні. Хочу вірити в те, бо така думка приносить мені спокій. Вона підходить до нього. Ми ж не керуємось видіннями, ми мусимо йти за реальними кличами і думки свої розвивати широко та передбачати на далеку мету. Фізично ми вже цілком офіційно виступили з подій і переживань в

Україні. Фізично не прийматимемо ні пасивної, ні активної участі в тому, що діється тепер і буде діятись у майбутньому. Може на довгі роки, може на завжди. Але духово так! Духово ми сприймаємо і переживаємо все те, що відбувається тепер там і будемо, сподіюся, переживати все так само, де б ми не були. Ми йдемо у незнане і нашого життя на якому континенті воно не було б, годі собі сьогодні уявити. Кожне буде поборювати якусь свою частину труднощів, пробиватися в чужих обставинах, але в цілому, я певний, уже вкоротці ми пошукаємо одне за одним і будемо діяти. Фізично, як я вже згадав, ми переможені, але духово ні! Духово ми вже вирвалися на волю. Наша воля і стремління до неї спали не десятки, але сотні років, немов та ославлена царівна з дитячих казок, і збудив її ніхто інший, тільки наш царевич-поет своїм словом: "вставайте, кайдани порвіте!"

— Як дивно, що до політичних дій, до національних стремлень пірвав, а може треба сказати збудив нарід не княгиня Ольга та князь Володимир, не король Данило, чи гетьман Мазепа — небуденні люди минулих сторіч, якими маємо право гордитися, — тільки не-політик мистець-поет! Слово! Яке кольосальне значення може мати для людини слово! "На початку було слово...!"

Перервав. Дозволив абсолютній тиші запанувати над залемою, над людьми. Ніхто не ворохнувся. Навіть полковник Жучко, за звичкою, не кашляв. Тримав тільки долоню біля правого вуха і чекав. Чоло о. Бігуна нахмурене від згадки про ченця, тепер було цілком розпогоджене.

— Тому, коли в мене починають перемагати песимістичні думки, я кажу собі, що якесь нове слово прозвучить несподівано в наших затурканих буднях, виголошене тут, чи в Україні. Воно двигне і з'єднає нас.

— Чекають нас нові, незнані ще труднощі і одна старастара проблема загострена новими обставинами: батьки і діти. Особисто я заздалегідь узброюю себе у виrozumіння й терпеливість та повторюю сам собі, що що і як не було б, то в тому моя провина, бо ж я сам вивожу свою дитину в чужину і ставлю на межі між двома світами. Я свідомий того, що між нами може зарисуватися глибока межа, бо думки молодих будуть напевно йти іншим шляхом, як наші.

Але чи ж не бувало так завжди? Сумні думки можуть напливати в голову нас, батьків. Проте я хочу бути оптимістом, хоч і свідомий того, що чужина не одного проковтне. Тільки дванадцять апостолів було у Христа і хоча б навіть тільки якась мала горстка залишилася вірна нашій ідеї, вислід їх праці може дати великі наслідки.

— Чи ми сиділи з заложеними руками? Ні. Чи забули ми про свою Україну? Ні. Чи не дбали ми про своїх дітей? Ні. Чи були між нами суперечки, непорозуміння, незгода? Так. Якщо хтось із нас переживав це, як велику всенародню трагедію, то не мав рації. Усі ці хвилювання і бурхливі виміни думок це доказ живучості людей. Зведення всіх до однакового способу думання і сприймання подій не тільки неможливе чи небажане, але й шкідливе. Чого треба б однак бажати, це вирозуміння для погляду інших та толерантності.

— Усім вам відомо, що за час моєї праці команданта, я побував не на одному мітингу і мав нагоду чути думки людей різних національностей про нас, їм цілком невідомих. Я почув між іншим, що ми, Українці стоїмо так осторонь від інших національностей чи держав, що нам важко влитися в загальну течію, а еміграція це включення в життя країни, до якої прибуваємо. Тому нас не хочуть. Я прийняв це як признання. Я маю відвагу твердити, що створене нами має свою велику вартість. Я поставив їм питання, чому інші творили щось, що цілком не відповідає нам, і чому їх має бути прийняте, а нашого треба вирікатися? Я також думаю, що в чужих країнах, може не ми, але наші діти переберуть щось від чужих, але і смію твердити, що й чужі переберуть від нас те, що є нашою окремністю. Світова повинь викинула нас поза межі наших берегів. Одна Україна залишилася в географічних межах. Духову ж Україну ми повеземо у світ, ми поширимо її межі, бо я вірю в нас, як нарід!

Костянтин, спізнення якого на те прийняття кожен міг помітити, не розумів того, що чув, дарма, що плескав у долоні разом з усіми. Та й плескати на ті командантові

слова він змусив себе. Ради чого він те робив, коли не чув ані одного слова, тільки швидке пульсування крові в жилах і біг власних думок? Якби там хто не дивився на його справу, то Паньків таки був його добродієм! Правда, офіційно позбавив його родового прізвища, але зате ж дав нагоду жити на волі! Автім він міг не прийняти того. І в нагороду за його труд і нараження себе він, Костянтин, повів себе, як злодій, що обкрадає свого господаря з найбільшого скарбу! Ах, слова! І дурниці! — виявив незадоволення з самого себе. Проте позбутися того скреготливого враження ніяк не міг. Рука зраджувала його. Не знав того. Нагідка жовтоквітна покидана тут і там по столі перемінилася в його руках у шрубку. Крутив і крутив нею. Чи ж не зайшов до Панькових саме тоді, коли знав, що вони обидвоє пішли вже на прощальний вечір і доня залишилася сама? Крав поцілунок за поцілунком, учив її нової незнаной насолоди, аж діждався відплати. Відчував його ще й тепер на устах. Замість усіх тих нудних, високопарних слів (яке вони справді мають значення?!) волів би тепер слухати тихий, ніби заляканий голос і дивитися в закохані очі доні, а не самопевні та зрівноважені батька.

Не питав себе: "Що ж далі"? Було в тому почутті до Орести щось давно знане, а потім на довгі-довгі місяці забуте. А може було воно й якесь цілком нове. Те, що попадалося на військовій дорозі, було без значення, іноді хвилинка забуття серед воєнних страхіть, деколи зап'янене алькоголем. Була колись у нього дівчина. Не міг її знайти, вийшовши на волю. Відколи пізнав Оресту, бажання віднайти цю дівчину послаблювалося-послаблювалося аж пропало кудись.

Ішов тепер за сильним власним бажанням, без застави, без надуми, без означеної мети, без пляну. Звик робити так за роки війни. Коли підходив тільки до дверей Панькових, відчував, як збуджено, радісно тріпочеться його серце, як відживає фізично та духово, як якесь нез'ясоване чекання стискає його в своїх долонях і тримає міцно-міцно.

"Ви самі, панно Оресто?" — спитав, зачиняючи за собою двері, хоч знав, що ані командант, ані його дружина не могли бути тепер дома. Була в запасі й вимівка, якщо був би застав їх ще дома. "Я зайшов за вами, пане коман-

данте", був би сказав, чи щось у тому роді. Але нікого не було, тільки очі сарни перед ним і тиша кімнати. Навіть звуку не чулося знадвору. Тонка в'юнка постать відступала перед ним і відступала з тривогою в очах аж сперлася до стіни.

"Що ви робите?, — і, відзискавши віддих знову тихе питання: — Що ви робите? — вже тихше і майже без питання. І, нарешті, розпочате і нескінчене: — Що ви..."

Могло котресь із Панькових забігти ще чогось до кімнати. Міг зайти хтось із приятелів Орести. (Чи вона засунула засувку?). Він ледве, чи чув би, як би хтось і ввійшов. Осліп і оглух на мить, чи на довшу хвилину, не міг би сказати. Кожен нерв у його тілі голосив, що він молодий і що дівчина перед ним неторкана, незіпсута, закохана в нього першим дівочим коханням, є з ним на самоті.

— Страшно? — спитав пошепки.

Ідіот. І дурень. Це ті закохані очі змусили його говорити якісь слова без значення, або що гірше цілком банальні. І ще щось. Після тих усіх вояцьких поцілунків без значення і без почуття прийшло тепер до нього щось чудово-чисте, ніби несподівано знайдена серед пустелі троянда, ще з рососою на листочках. Рахував себе знавцем у любовних справах, а от те, що прийшло, було для нього нове.

"Ви мене кохаєте?" — спитали його.

Ті очі сарни дивилися просто в його, вони не відривалися від нього, ніби шукали правди і сподівалися знайти її там. Стрілити в людину на фронті, обдурити когось хитрого, не виявити правди людині, яка й не заслужила на те, яка сама обдурювала кого завгодно, було чимсь легким до здійснення. Але відповісти цим невинним очам? Тут треба було правди, беззастережної, чесної. Але хіба знав її сам? Хіба мав справжню відповідь на те? Це не жінка, це підліток, якого треба вчити мистецтва цілування, насолоди пізнання себе, яку неможливо кинути, розбудивши почуття! Щось їй там шептав до вуха, сам не знав що. —

Нарешті вповні усвідомив собі, що сидить на прийнятті і що прощають нікого іншого, тільки Панькова, її батька. Розкохав він його доню, можна б сказати, до останніх меж. Але чому ж справді так несмачно скрегоче щось у його

душі? Розв'язка ж прийде сама собою, несподівано легко. Вона виїде з батьками. Він залишиться тут.

Усі підсувалися тепер ближче Панькова. Прийшла пора розходитися, але саме тепер кожен хотів щось сказати і ніхто не виходив. Навіть сокорівці здавалися милі та згідливі і вуса полковника Жучка не стобурчилися обуренням. Якби там не було, але людина вступалася з дороги, крісло команданта залишалось порожнім — хоч ніхто не знав на як довго — а в новому світі він міг комусь і якимсь допомогти. Панькова всміхалася тим своїм доброзичливим усміхом, прихильна для кожного, і той усміх, ніби гарячий промінь сонця дістався до Костянтина і попик його. Він відвернув погляд. Таємниця виросла поміж ними, немов стіна. Які ж дурниці! Ніби він один на світі краде почуття поза плечима батьків?! Що він так переживає те, немов учень, що ходить з нею до одної кляси?!

Саме те й є. Це ще учениця. Але вона виїде. Виїде і все забудеться.

**
*

І тільки пізніше, багато пізніше, коли уздовж головного бльоку і в коридорах Управи не чути вже було швидкого ритму командантових кроків, із письмового стола зникла надщерблена гуцульська попельничка, а на кріслі за ним виднілося інше обличчя гладко виголене, привітливо всмінене, з досвідом урядових справ ув очах — тільки тоді нові думки пробрили собі дорогу до свідомости Костянтина. Бої і вояцьке життя, збуджені надії на виграння і розчарування з програної боротьби — скільки ж ви справді днів забрали з його життя, що тепер, здається, ніби тривають від коліски і навіть ще й тепер не скінчилися? За що ж воював? За свою землю, за рідну людину. За віру в свою ідею. Такі були самопевні і критично наставлені до "старих", до тих, що воювали перед ними, а виявилось, що не були ні трохи ліпші за них. Невже ж їм не судилося виграти? Але як можна так ставити питання?! Як можна! Так довго ця його Україна поневіряна, погорджувана, зруйнована ким завгодно, так довго люди ховаються зі своєю мовою, своїми почуттями, що вже справді пора бачити Її у славі й величі!

Оце мій край! — знати. Оце моя держава! — відчувати. Наша, збудована нами самими. Без нічийої допомоги! Досить прихильників, які думають тільки про себе! Досить! Вона їх!

Але це мрії, бажання. Невже справді залишилося для нього і таких, як він тільки особисте життя, тобто творення родини і до того він надумав вибрати Оресту? Це ж підліток, якого до того ж навіть немає біля нього! Щось неймовірне діється в його голові, а туга за нею мучить-мучить...

А хіба справді дорога до неї зачинена для нього? Він же Бойко! А йому дорога відкрита...

Залишила своє минуле з його мріями, ніби сукню, що їй подобалася, але не була пошита на її міру. Серед нового чужого оточення тільки її кімната була тією оазою, де могла відсвіжитись вона і син. Чужа мова, яку Ігор уже вносив у її життя нахлинула на неї, мов гарячий туш. Треба було негайно шукати якогось роду парасолю, щоб обидвоім сховатися від тієї несподіваної хатньої зливи. Не могла бути супроти нього гільотинно-гостра, не вміла бути для нього хлоро-їдна, а вже цілком не треба було хлопцеві сахаринової солодкості. Дозволила собі вкрасти трохи часу від своєї праці в лікарні (а це не обергаймська мала лікаренька!), від хатніх обов'язків (на ніякі приємності собі не дозволяла, а на прочитання книжки не було часу!), щоб якась нова й успішна думка прийшла їй у голову. Як можна було гніватися на нього, кричати, заборонювати? Перебрав же від неї цю легкість, з якою приходилися їй чужі мови, а ріжниці між ними він іще не розумів. Попав у чужий світ, до якого привезла його сама. Але в чужину взагалі попала вона цілком випадково, проти своєї волі, завдяки якимсь літакам, що збомбили шлях, коли втікала була на село від підмінованих будинків міста, від голоду. Безсилою тріскою викинула її світова повінь на чужий беріг. Чи через те вона, а головне її дитина, мала стратити свою рідну мову, переробити душу?

Треба було підходити обережно, вміло, щоб закріпити в ньому те, чого бажала, і не зразити його до рідного. І ніхто-ніхто інший не смів цього зробити, тільки вона сама! Це її завдання зробити той перелив любови до небаченого, пошани до рідного і гордості з власної мови і культури!

На Швабінгу, де тепер мешкала, виросла гірка. Серпентиною повилася на її шпиль доріжка серед бездерев'я, з випадковим бур'яном, що продирався тут і там із насипаної

цегли, тинку, заліза, куснів дерева, навіть якогось лахміття — румовищ війни. Навезли їх тут зі збомблених будинків, насипали кучугур на згадку прийдешнім поколінням. Обіцувала гірка бути колись затишним принадним місцем, затіненим деревами, прибраним квітами. Наразі тільки високий хрест на самій горі і напис на ньому просили кожного, хто підійшов до нього: "Згадайте і помоліться за померлих під руїнами".

Ірина зірвала кілька роменів, що прoderлися поміж цеглинами і поклала у стіп хреста.

— Помолися за свого тата, — звернулася до Ігоря.

Плентався за нею з великою неохотою, з мусу. Хлопці вганяли за м'ячем на грищу і ніхто, але таки ні один із них не йшов на якісь гірки зі своєю мамою! Бунт проти такого трактування його хлоп'ячих зацікавлень проявлявся не тільки у виразі очей, але й у висунених устах, у клаптику потемнілого вже волосся, що, ніби ріг відстало від чола. Підійшов і стояв мовчки. Бачила, що не молиться, тільки думає.

— Тато тут не згинув, — сказав.

— Ні. Але помолитися можна скрізь. Правда?

— Так. Але, чи тато так насправду згинув, чи ти лише так думаєш?

— Саме цього я не знаю, Ігоре.

— А чому не питаєш?

— А кого? Вже я питала...

Зробив швидкий знак хреста, хвилиночку скупив свою увагу на якихсь думках, яких не вмiла відгадати, і знову цей нервовий знак хреста через грудну клітку. Стояла за ним, молитовно зложивши руки.

— То колись мусіли бути якісь дуже жорстокі люди, — виголосив із завзятістю в голосі. — Тато не знав, що я є на світі, а ти не знаєш, що сталося з татом. "Майн Готт!" Я не міг би бути такий жорстокий. Я хочу помагати людям. Так як ти.

— Чи ти хотів би бути лікарем?

— Так. Так, як... мій тато.

— Твій тато не був лікарем, Ігоре. Твій тато працював адміністратором лікарні.

— То так, як пан доктор Ничай.

Колючка прийшла несподівано і, здавалося, вколола в саме серце. Хотіла вірити, що особисті почуття можна сховати, немов ключ до торбинки. Виймати, коли потрібний і знову сховати. Можна викинути його і навіть згубити. "Зашилася" — його ж вираз! — тут, бо вірила, що найбільш злосливий антипко її не знайде! Мала доказ, що добре зробила! Ні один лист від нього не дійшов до неї. (Невже справді так легко й покірно прийняв її постанову??), ніхто не навідався до неї, не стрінула нікого зі знайомих у лікарні на Швабінгу. Викреслила Ніка з пам'яті. А от одне слово синове нагадало, що це так тільки назверх, офіційно.

У долині виразно було видно тенісовий корт, дахи до- мів, садки, вищі та нижчі стіни хат. За ними далека про- сторинь незакрита хмарами, а там, де синьосіра повигинана далечинь злилася з безбарвним небозводом, залишилося її ясне коротке пережиття, яке сама ж зруйнувала. Вийшло щось, немов перелицьований ненависний напис: Першому невдалому переживанню принесене в жертву прекрасне друге!

— Ти привела мене сюди показати цю гірку? — нагадав про себе Ігор. — Я тут був зі своєю клясою, мамо.

— Я тебе взяла, щоб ти був трохи зі мною і говорив до мене. Я знаю, що німецькі пам'ятки покаже тобі школа. Про свої ти мусиш дізнаватися наразі від мене.

— А є щось таке, як наші пам'ятки поляглим чи героям?

— Звичайно, що є, але не всім тим, що ми хотіли б. Перший такий пам'ятник можеш покласти ти і то своєму татові.

— Я??

На вершку гірки не було нікого. Ніхто, видно, не спі- шився зайти сюди в будний день, у пополудневих годинах. Троянди в глечичку у стіп хреста доказували однак, що сюди хтось навідувався, хтось давав доказ пам'яті своїм близьким, чи дорогим особам. Сісти не було на чому, але Ірина і так не збиралася там довго бути. Кинула думку і пішла крайчиком, залишивши сина здивованого і недовір- ливого. Він уже знав, що це злість і невдоволення, він від- мовлявся приймати все без надуми. Його впертість змушу- вала її шукати різних доріг, щоби перевести бажаний намір.

Камінчик під ногами, невеличкий, ніби виточений на

точилі, без великого зусилля уяви міг нагадувати м'яч. Кінчик Ігорового черевика зачепив його і вже він полетів до всохлої росохатої гілки, що певно нагадувала йому ворота на грищі.

— Мамо, я не розумію...

— Наразі ти живеш на чужині. Наразі! Але ти маєш свій рідний край, запам'ятай це собі! Пам'ятки наші чи величаві будівлі, чи навіть поля багаті збіжжям, ти можеш оглядати тільки зі світлин, чути про них. Знов, наразі! Але ти повинен те знати! Ти повинен бути гордим із того!

Вона не дивилася на нього. Говорила не зупиняючись, ступаючи повільно краєм вершочка гірки. Ігор стояв на місці, його погляд сунув за нею, як тінь.

— Якщо бачиш якісь чужі досяги, щось гарне, велике, завжди нагадай собі тоді, що ти маєш також свої рідні досяги, що їх зробили люди перед тобою і що ти також повинен дати щось свого.

Знов шарудіння її кроків по ріні і ані слова від Ігоря.

— Чи ти зрозумів, що я тобі сказала?

— Так, я зрозумів.

— То тепер біжи до хлопців.

Обкрутився і відразу кинувся бігти. Його ноги сильні і звинні, руки літаючі, ніби крила птаха. Нічим-нічим не інший від німецьких хлопців його віку! Як виглядають тепер його однолітки в Україні? Кожний край, кожна система кладе свою печать на населення, на людину. Крихітка мурашок зібралася і закружляла біля її серця від його швидкого збігання униз. Але не крикнула, не напімнула, щоб уважав, як тоді, коли був малий. Радість давав їй сам його вид, сама думка про нього. Нехай біжить до своїх однолітків. Першу лекцію одержав. Хто зна, чи дійшла до нього так, як вона хотіла. Але за нею піде друга і третя. Не вдома, не за столом у їх тісній кімнаті, що є двома спальнями і кухнею водночас, тільки принагідно, випадково.

Не приспішуючи ходи, сходила вниз. Тінові віддала те, що — думала — йому належиться. В її думках його більше не було. Був тільки його син, її син. Справляючи волосся, яке розвівав вітрець, чіплялася думкою всіх його потреб, щоб тільки не дошкулював отой настроїм страшною нудьги, отой біль самоти. Підсувався до неї скрадливо, ніби злодій,

неочікувано й небажано, наводив тугу на вид щасливої не обов'язково молодої пари, навідувався в ночі з найрідно-роднішими образами, до яких ніяк не признавалася вдень. "Яка я багата фізичною красою і яка я бідна переживаннями" — приблизно так складались тоді її думки.

Однострій медсестри день за днем, день за днем, аж почувалася якось дивно, коли якось суконка обтягала її струнку постать. Все це були непотрібні додатки до її життя. Головне заробити. Головне виховати сина.

Стояв саме на кінці доріжки, голова піднесена до неї, очі цілі у блисках будьто розцікавлення, будьто сповнення якоїсь важливої місії, волосся розвіяне від бігу.

— Ти чому ще тут? — спитала поважно, а очі сміялися, і серце раділо, що чекав на неї, що є перед нею.

— Мамо! Що ти таке казала, що я можу татові покласти пам'ятник? Та ж я ще учень!

— О! — відповіла невимушено, безтурботно: — Пам'ятники бувають різні. Найсильніші і найтривкіші ті зі слів, із рідної мови... Поглянь: камінь і мур обернулися в румовище...

**

Радість, надія і страх були однаково сильні, коли переступила поріг домику, в якому на горіщі мала кімнату. У скриньочці з її іменем, — у якій тільки один раз був лист із німецького суду, в якому признано Тіна за померлого, бо ж вона мусить знати, що зробити з залишеним добром (О, глуме ж, ти глуме!) — ніколи нічого не було. — Тепер виглядав кінчик листа летунської американської пошти. Хто, на Бога, хто ж допитався до неї? Страх і надія переплетені з радістю не дозволяли відразу дістати його до рук. Легенько тремтіли її пальці. Хто? Хто?? Але відразу три почуття померли. Письмо було їй незнане. Не хотіла розривати коверти на сходах устелених хідником, що глушив кроки. Сцени з казки "Червона шапочка", оправлені у рамці, повішені вздовж сходової клітки, супроводили її до кімнати. Розтяла коверту. З розгорненого, дрібно записаного паперу вітав її хтось, хто видався тепер таким дорогим, любим, потрібним! Панькова.

Ірина не пробувала навіть відгадати, як вона дізналася про її адресу, це не було важливе в тій хвилині. Скрутилася вигідно на червоній плюшевій канапі, що служила Ігореві за ліжку, і не читала, але лакомо ковтала вістки від дружини колишнього команданта табору в Обергаймі. Ох, чи ж не були це золоті часи, коли довкола була рідна мова і свої люди! Розсварені, але свої! "Добридень! Що чувати? Як справи? Добраніч" відплило від неї. Тепер "Гутен морген. Ві гейтс? Данке шен". О-ох!

Працює, писала Панькова. У фабриці рибних консервів. Може собі Ірина уявити яка це приємна праця? Але добре платять, отже покищо тримається її. І те не легко було дістати. Тепер тут страшне безробіття. А вони ж початківці, на все треба. Левко пішов працювати ("Не впадьте там!") до огородника. Косить машинкою людські травники, садить азалії, магнолії, японські вишні, згортає листя, стинає живоплоти. Десь на передміських оселях, де живуть заможніші. Вона навіть не знає, де це. Не хотів іти до фабрики. Авта ще не мають. Кожного дня забирає його "бос" із рогу одної з вулиць, куди Левко доїздить автобусом. Їде до тих городів малим вантажним автом, а з ним помічник-мурин. Їдуть так під "голим небом" між різним городничим приладдям — рискалі, згортачки, мітли застромлені збоку, немов держак прaporів! — інколи везуть дернину, деревця, кущики троянди, чи азалій, щоби посадити їх десь по городах. Мурин має свої проблеми, Левко свої. Чорний з усього сміється, але як розлоститься, то вже стережи, Боже! У зимі вони перемінюються у прочищувачів в'їздів та вулиць перед домами тих господарів, у яких городничили влітку. Левко вквортці збирається кинути цю працю. Надумав познайомитися ближче із канцеляріями, які займаються купном і продажем домів. Ореста ходить до школи, добре їй іде, з мовою не має труднощів. Споважніла, здається, що тужить за своєю Люською, бо ще з ніким досі не зжилася. Костянтин пише до неї з чого вона, Панькова, не дуже вдоволена. Про неї, Ірину, думають. Хотіли б для неї щось зробити...

Кожного ранку сонце золотило біло мальовану віконну раму на кілька хвилин, будило Ірину і зникало. Його світляна смуга ширшала з весняними днями, звужувалася з прозолоттю листя на деревах, доходила до щілини, коли пролітав уже сніг, і знову ширшала з весняними днями. Кімната залишалася в тіні цілий день, аж доки не підповзали сумерки і тоді образ на стіні — сонце заходить над Альпами близько Фюссену — оживав і надавав кімнатці більш притульності від штучного світла. В осені дерева, безпомічні кістяки, простягали гілки, ніби руки назустріч холодному небу, пригортали інколи клубочки змерзлих птахів і не перешкоджали похмурому небу заглядати в Іринину кімнату. Зате влітку, прибравшись в густу багату зелень, вони затінювали її на цілі дні.

Крім двох валіз ніщо не належало в ній Ірині. Проте в тих чотирьох стінах з одним вікном почувалася сильною, владною, незаперечною панею своїх задумів і постанов, без нічиєї контролю, без чужих втручань, без слідкуючих очей.

Від хвилини одержання листа від Панькової кімната пояснішала, зробилася більш привітною, наповнилася не думками, що прийшли до неї з далекого світа, тільки приятелями, які відвідали її. Але разом із тим вона поменшала, зробилася тісною, породила бажання покинути її і спішити у світ туди, де були вони, її приятелі, їх цілий гурт. Якщо вона думала, що зможе якось існувати сама серед чужих, то так, це буде існування, але не повне життя. Воно кормить своїми відживчими соками тільки там, де гурт людей говорить її мовою, де проявляє себе їх творчий дух.

Зорі і місяць ховалися від міста, і навіть від такої передміської оселі Мюнхену, як був Швабінг. Вони не заглядали до неї крізь вікно, вони не підсилювали мрійливого настрою, не казали бачити все в якомусь іншому світлі, як було в дійсності. На диво мрійливий настрій охоплював її в лікарні на Швабінгу, де день-у-день появлялися сотні людей різних національностей, що виїздили в різні частини світу. Зробити рентген, перевірити печінку, дістати впоркання, навідатися до зубного лікаря. Страждали від того, що лікарі затримували їх; шукали за викрутом; або піддавалися

долі, збиралися в далеку дорогу і не могли перетерпіти непередбаченої зупинки. І щось ніби пошесть, що заражує кожного, гарячка виїзду переходила на персонал лікарні, не минула й Ірини. Виїхати! Як усе те переїде, що зробить? Курси для німецьких медсестер, яких стала учасницею, використовувала з одною метою: вони придадуться їй там! У світі!

Ніби верстви землі накопичувалися одна на одній її думки. Гранітні, піщані, чорні, червоняві, сірі й жовтяві. Вилловлювала з листів Панькової надію, обіцянку для неї. Не були вони частими гістьми в її кімнаті, але не були і рідкими. Вичувалося, що брак вільного часу і втома не дозволяють їй витратити вільні хвилини на те, що бажала б. Кожного листа Ірина відчиняла з внутрішнім тремтінням. Усі відомості були дуже цінні. Там же були вістки про знайомих, про обергаймців, що їх наїздило чимраз більше, про життя там, про Оресту, яку Костянтин не переставав засипувати листами ("Крутить їй голову і скажіть мені пощо? Не можу вибити його з її голови!"). І всі вони таки дурили її непотрібно: може десь там буде хоч малесенька згадка про Ніка...

Ніколи такої не було. Але без несподіванки таки не обійшлося. Своім розміром перейшла всі межі Ірининих сподівань. Двічі уважно прочитала листа, щоб упевнити саму себе, що розуміє все до ладу. Покликала Ігоря.

"...Левко не тільки посадив азалії та мімозу в городі якоїсь старенької Американки — було на самому вступі — але й виростив у її серці потребу прийняти до свого дому "компаніонку", яка обов'язково мусить бути медсестрою. Старенькій саме скінчилося вісімдесят років і живе вона у своєму великому домі в передміській оселі в постійному страсі. По ночах не спить, заглядає у вікна, зривається з ліжка, як тільки почує якийсь відголос, а постійно нібито чує чийсь крик "Поможіть!". Муринка, яка пряче, пере і прасує, доїздить до неї, але там не ночує. І от Левкова "ростинка" пустила коріння. Старенька погодилася прийняти Вас до себе. Правда є одно "але". Левко не згадав ані словом про Ігоря. Боявся відстрашити. Дітей тут не хочуть на мешкання, бо вони страшні пустуни і все їм дозволено. То якже казати про хлопця ще й у такому рухливому віці?!

Але Левко розраховує на те, що як вона побачить Вас та Ігоря, то погодиться Вас прийняти. Він же у Вас добре вихований. Папері на приїзд вислали ми, а не вона. Так, що готуйтеся до дороги "за велику воду". Левко договори́вся, що можете відразу заїхати до неї, вона вишле авто до порту. Якщо не буде науки, виїде Ореста. Або..."

— Ігор! Чув?

— Мамо. Я не розумію. То тільки тебе вона візьме? А де ж я буду?

— Зі мною!

Ніщо не йшло їй гладенько, а навіть гладко, отже й тут зродилося оте маленьке, а проте, яке ж важливе "але"! Якже їхати у таку непевність? Ховати перед людьми свого сина? Вона горда з нього! І чому Паньків хоч не натякнув про те, що є хлопець? Ах, так, дітей бояться! Ну й доба! Страх перед дітьми! Щоб виїхати відсіля треба посвідки праці і мешкання. Якщо старенька її не прийме, не буде мати ні одного ні другого. Залишиться тільки кусень паперу в якійсь канцелярії для заспокоєння зацікавлених їх долею властей. Треба обдурювати. А може зректися виїзду? Написати до Панькових і в подячному листі заховати жаль, що не зробив, чи не пристарав щось більш підхожого?

Хотіла уявити собі цю вісімдесятирічну Американку і не могла. Мала? Висока? Згорблена? Випрямлена? Ходить з паличкою? Дріботить дрібним крочком? Окуляри зісуюються з носа, чи їх зовсім не носить? Але це ще мало. Розумна вона, чи обмежена? Добряга? Деспотка? Злісниця? Прикра своєю старістю?

Уява не вияснювала нічого, скільки питань не ставила б собі. Все, що знала про неї було те, що любить город і садить нові кущі квітів. Злющі люди не любуються в квітах.

— Зі мною, — повторила, і усміхом хотіла розігнати задуму на його чолі. Читала з його обличчя думки, ніби щоденник повен останніх вісток. Вперше відізвалася в нього жура про нього самого. Може волів би продовжувати всі ті прогулянки з нею по музеях, галеріях образів, святинях, де дозу за дозою всувала в його голову про рідне, як виїзд у край, який не мав для нього притулку?

— Ти не думай про те, Ігоре. Ти зі мною і моя справа подумати про все.

Раптом із цілою певністю відчула, що цей заповіджений виїзд справді довершиться, що саме тепер придасться той документ про Тіна, який видав їй німецький суд. Підходила до неї інша доба. Як складеться зустріч зі старенькою, не могла навіть передбачити. Її тато, колишній лісничий у митрополичих лісах, сказав би їй певно, що це "дасться видіти".

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

1

Несподівана зупинка м'якого блакитного чуда на колесах, що називалося "Каделяк", серед рухливого шляху, трохи не викликало Іринин здивований запит: Що сталося? Були ж серед лісу, на шляху, що піднімався вгору. За ними відразу створився з різного кольору авт щось немов крокодилячий хвіст, що грізно-вривано ричав, домагаючись руху. Водій авта в небаченому досі однострою (Ігор, звичайно, пошепки домагався в'яснення: "Що це за військова частина, мамо?") усміхнувся, і повернувшись до неї, недбалим голосом висловив якусь увагу. Вона її не зрозуміла, але й не допитувалася. Зелене видовжене очко на арматурі кокетливо моргало перед її очима.

Ігор догадався:

— Мамо! Будемо завертати! Це вже тут!

Тоді побачила, що ліворуч ліс уривався. За живоплотами буксів, срібними соснами, високими кленами, кущами бузку та рододендронів виднівся цеглястий поверховий дім, колони якого тримали навислий над в'їздом дашок. Показався завікнений ріг теплярні. Великий, холодний на вигляд, без зайвих прикрас, дім із відчиненими білими віконницями. Що ховалося за тими червоно-цеглими стінами і що чекало їх тепер, знатиме вже за маленьку хвилинку.

Крокодилячий хвіст за ними розбився на частини, одне за одним авто, підчекавши, що крайня лінія спорожниться від авт, виходило з ряду і, виминувши їх, гонило кудись перед себе. Далеке червоне світло на роздоріжжі зупинило наплив нової хвилі моторових возів їм назустріч, і водій помалу завернув ліворуч.

Шматки прозорої білини нависали на деревах, яких було

повно ліворуч в'їзду і праворуч, від дороги і за домом, на живоплотах, на кулях відцвілих азалій. Повітря здавалося рідке, насичене запахом води, риби. Крісло-гойдалка під колонами, ніби запрошувало її сісти та втишити своє серце, заки відчинять ці білі двері з вузькими довгими шибамі обабіч них прикрашеними зморщеними фіраночками. Шум авт майже безупинний на дорозі, з якої тількищо з'їхали, був єдиним порушенням спокою. Водій витягав з багажника валізи. Було їх три і ніде інде на світі годі було знайти щось інше, що належало б до неї! Не могла не помітити його погляду, яким час до часу вгощав Ігоря. Йому ж поручили привезти тільки одну жінку! Саму! Ну-ну! Хвилиночка і буде вкладати ці валізи назад до багажника. Якщо, очевидно, захоче... Ну, що ж, голови їй там не зітнуть, хоч і мучить її якесь почуття, немов жаба: мокре й холодне. Обдурить на самому початку. А ще Українці!

Водій косив на неї оком, здається, дивувався її мовчанці. Оглянув був її від голови до ніг без церемонії, не криючись, як вийшла була з порту з Орестом Паньків. Спершу, здається, думав, що Ігор належить до Орести. На його обличчі відбилосся здивування тільки тоді, коли Ігор всів до авта. Підчікував, щоби й Ореста сіла. Але промовчав. Коли цього не сталося, включив мотор.

— То прошу пам'ятати, пані Ірино, якщо б там справді пішло зле, то мамця казала...

— Дякую, справді вдячна! Я розумію. Татко і мамця і так багато зробили для нас. Уже досить. Тепер усе залежить від нас. Може навіть від нас обидвоїх.

— Але на всякий випадок, пані Ірино, прошу пам'ятати, що ми в недалекому сусідстві. — Ореста всміхнулася. В її очах даремне було шукати таких ще недавніх блисків дитячої безжурности. У них була не тільки повага, але й смуток. — Другі зробили для нас. Ігорю! — похилилася ще до шиб авта, — тут чудові музеї, колись підемо вдвох!

Першим питанням в авті було:

— Мамо! Що це музеї?

Водій повернув голову, не дивлячись на швидкий біг авта, на ряди більших і менших моторових возів і вантажників, що немов ланцюг тягнулися вулицею Менгеттену.

— "А ю рашен"? — спитав.

— "Но"! — її рішуче. Ігор задемонстрував свою національну свідомість та знання мови:

— "Юкрейніян"!

— О! — здивоване, допитливе і, правдоподібно, розчароване.

Замовк, ніби стратив охоту до розмови. Вичувалося, що це для нього нова національна приналежність, яку не знає, де примістити. Не догадувався мабуть, що ця дорога незнайомими вулицями серед шаленого руху, оті хмародери, дома, дімки, простори з мокляком, з горою жужлі, збір знищених, непридатних до вжитку авт і знову дімки, дімки, хмародери — довжилися їй немилосердно й заколисували до небажаного сну. Справді обтрусилася з дрімоти, коли зупинилися серед шляху, що протинав ліс і за галуззям та листвою показався цеглястий дім.

— Казала мисс Диксон, що чекатиме тут, — водій крутив головою ніто вирозуміло, ніто дивуючись. Майже-що доторкнувся вже був дзвоника, але нова думка спрямувала його руку до галки дверей. — Я так і знав. Двері відчинені. Хто тільки захоче — входи! І дивуйся тут, що боїться старенька. Ну, що ж це вже вік. І забути дозволено. Ходіть, пані. І ти, хлопче, — повернувся до Ігоря. У хлопця на обличчі не було усміху, тільки цікавість. Водій кліпнув до нього одним оком вирозуміло й прихильно. Обличчя Ігоря не змінило свого виразу. Мама ж не дозволяла ніяких "мін"!

Мале передсіння, ясний короткий коридор і широкі сходи в глибині. Над ними вікно прикрашене фіраночкою. Обабіч, ближче до входу широкі одвірки без дверей, праворуч їдальня з двома накритими на столі (О, Боже мій!), ліворуч гостинна. Фортепіан з відкритою клявіатурою, ноти на пульпіті, телевизор, на якому мигають чорно-білі тіні, але голосу не чути. Повні квіту кущі рододендронів перед вікнами та широкі драперії гостинної затемнили кімнату.

Так спокійно, затишно, далеко-далеко від усього пережитого, від заповненого переселенцями пароплаву, немов рай від пекла!

Водій всунув туди голову. Так і знав, — промимрив зі зрозумінням. Схилився над фотелем з високим опертям і такими ж боками.

— Мисс Диксон! Будися вже, мисс Диксон! Я привіз

когось! — протягнув тоном, яким будять улюблену дитину.

— О, йди геть! Хіба я сплю? Дивлюся на цікаву історію! — почулося трохи захриплим, але бадьорим голосом і щось невеличке блакитно-сіре заворушилося на фотелі.

Водій відсунув кашкета з чола. Спитав позираючи на неї боком, з хитрістю:

— Одружилися?

— О! Знайшов чим зацікавити мене! Я проти чоловіків!

— Але героїня фільму не проти них! І таки не вірю!

А от мене любите!

— Люблю то я всіх — як людей! Привіз, сказав? — похопилася.

Біля фотеля появилася постать може на пів голови вища за його опертя. Між зморшками обличчя дві незабудьки без молодечої свіжости, але з неспійманою, немов веселою добротою.

— То ви вже тут, моя дорога? — і постать задріботіла до Ірини, простягнувши до неї обидві руки. — Вітаю! Втомлени й голодні з далекої дороги, заложуся, що так!

Утома, хвилювання, напруга перед невідомим майбутнім, а передусім ота постать дрібна і стара, з ногами взутими в ортопедичні черевики, з тією блакитною добротою очей, із небувалою в тому віці веселістю, яка не піддавалася глибоким очним ямкам, що зичливо простягала до неї руки — ненадійно рушила якийсь незнаний тяжкий ковток, що підкотив до Ірининогорла і майже затамував віддих. Сором запік обличчя. Як можна було обдурити когось такого? Як тільки Паньків не потрудився описати її в листі? А може він і не помічав усього її старечого чару? Якщо б старенька не взяла була її руку в свої долоні, була б, здається, шепнула "дякую" і вийшла з Ігорем на двір, геть відтіля, залишивши навіть свої валізи, і рушила до Панькових або хто зна куди. Принаймні була певна, що саме так ладна була зробити. Тільки не дурити, тільки не обдурювати когось такого!

— Яка ви гарна, моя дорога, — старенька підняла голову до Ірини і приглядалася їй, ніби образів. Захоплення розцвіло в блакиті. Водій стояв збоку і з теплом в очах приглядався до старенької.

— Дякую, — тихо сказала Ірина і воно майже сходив-

лося з тим "дякую", яке появилось було в її думках. — Це мій син, мисс Диксон! — додала відважно, але і з розкаянням у голосі. Ніжним захисним рухом обвела Ігореві рамена і легко посунула його до неї. Він вклонився мовчки з руками вздовж тіла, як його навчила мама і німецька школа.

Блакитна доброта заволіклася повагою. Її погляд майже торкався його своїм здивуванням і цікавістю.

— Син? Я й не знала, що у вас є син! Приємно пізнати тебе, молодий чоловіче, — відізвалася після незручної мовчанки.

Ірина брила гидким почуттям обурення на себе, грала, як погана акторка повна ненависти до самої себе.

— Ні? Я була певна, що ви знали, мисс Диксон. Я одержала папери на нас обидвоїх.

— Я вірю. Інакше ви б не були тут. Але я вам їх не висилала!

Легкість, з якою Ірина присвоювала чужі мови, дивувала навіть її саму. Слова приходили самі собою, без зусилля, без надуми, немов у рідній мові. Плили і плили, висказуючи саме те, що хотіла. І от раптом і непотрібно всі зникли. Хотіла позбутися цього обдурювання, брехні, нещирости, неправди, що їх приліпила до неї війна — і не могла. Бути чистою! Самою правдою! Яке слово очистить її від усіх тих провин?

Мисс Диксон знайшлася дуже швидко в несподіваній ситуації.

— Ходім до обіду, моя дорога, — промовила своїм захриплим голосом, і не чекаючи на Ірину, видно впевнена, що піде за нею, подріботіла до їдальні.—Маю добрий "рост-біф" і "апсайтдавні кейк". Морозиво, без якого хлопці не можуть бути щасливі, теж знайдеться.

Почувши "апсайтдавні кейк" Ігор потиснув Ірину за лікоть. Це ж значило корж "догори-ногами"! Хвилина і розсміється! Це теж значило, що він охоче голосує за тим печивом "догори ногами"! Не сумнівалася в тому. Обидвоє були голодні. Розуміла не тільки слова свого сина, але мову очей, брів, носа, ліктів і пальців. Мали свою мамасин мову!

Ігорів рух повернув їй рівновагу. Була знову мед-

сестрою спокійною та зрівноваженою, яка потрапить, не хвилюючи пацієнта, поставити на своєму. І яка знає, що робити в наглих випадках. Навіть бажання заспокоїти Ігорів та свій апетит не могло тут допомогти.

Старенька бадьоро і трохи літаючими рухами видзвонувала тарілками.

— Люна була тільки три години сьогодні. Має розправу в суді, чоловік її скаржить, чи вона чоловіка не пам'ятаю. Але все готове на обід, отже сідаємо, — і роз'яснено, прихильно повернулася до Ігоря, — Отже ти є малий руский?

Заки Ірина встигла відбити нову і несподівану кульку, Ігор відповів англійсько-німецькою мовою:

— За все своє життя я не чув, що я руский. Я Українець і буду обстоювати це перед світом! — і очі повернулися до мами в очікуванні признання та похвали.

Мовою "мама-син" треба було повідомити його, щоби помовчав. Але не могла. Давав саме доказ, що перейняв від неї всю суть їхнього життя, за яку заплатив його батько, а на них упала тінь. І треба було боронити малого патріота, який своєю заявою тільки погіршував їх положення. "Обстоювати"! Хто подумав би?! Необхідно в'яснити все на власну некористь, нехай уже кінчиться ота напруга, оте обдурювання. От тільки встигли прибути, а вже скільки справ наколотилося. Мало того, що прибула з хлопцем, якого ніхто не чекав і не хотів, але ще той хлопчисько робить революцію!

— О? — відізвалася тільки старенька на заввагу Ігоря, якої може і не зрозуміла якслід. Зайнялася водієм, який позносив до сіней Іринині валізи.

— Дякую, Нормен. То приїдеш у четвер?

— А якже! Відомо!

— І напевно не сядеш з нами до обіду?

— Дякую! Поїв би, та працю вже розпочинаю. Завезу авто до гаражу. "Бай! Тейк кер!"

— "Ай вілл". Дякую вдруге!

— Навіть не згадуйте!

— Вибачте, пані Диксон, — Ірина вловила увагу старенької, — Вибачте, що ми вас обдурили. (Хіба справді треба говорити все, що пережили, перетерпіли??) Я думала, що ви знаєте, що у мене син. (Востанне, востанне у житті

вдаюся до брехні самого існування ради!). Ми зараз же залишимо ваш гостинний дім. Дякуємо за обід, ми справді поспішаємо. Ігорє!

— Нонсенс, моя дорога, — рішучий, енергійний голос старенької суперечив дитяче-невинному виразові очей. — Хіба тут мало місця? Хіба немає що їсти? Не знала? Правда. Не знала. А от уже кілька хвилин знаю! — і добродушний веселий сміх підтвердив слова. — Мені це навіть подобалося. Хлопець дома? Ніколи не було тут ані дітей, ані внуків, а от прийшов до мене правнук! Нехай бігає тут скільки хоче, галасує, бавиться! Хіба цей дім чув коли дитячий сміх? Біда тільки, що відсіля до школи далеченько. Але і на те знайдеться рада. Може йде, тобто може шкільний автобус міг би завертати на Східній Шлях. Якщо ні, підвозитимете його автом. І так мій Каделяк марнується в гаражі, бо не проваджу авта вже може років три-чотири. Мушу бути залежна від охоронної сторожі лікарні святого Антонія — тобто Нормана, чи другого — що тут зараз же за рогом.

Від тільки що зробленої постанови ніяк не можна було відступити.

— Я не проваджу авта, мисс Диксон.

— Нонсенс! Навчитесь! Ніхто не вродився з тим знанням! Хіба нема курсів для водіїв авт?! Це теж належатиме до ваших обов'язків, бо я люблю трохи поїздити по світі! Не журіться нічим! "Еврисинг іс гоінг ту бі олрайт!" — і знову сміх старечий і веселий.

**
*

Ніч не мала милосердя. Була немов велика добре нагріта парня. Наповнила повітря якимсь дивним відголосом одноманітним і настирливим. Здавалося, що хтось обертав безупину куснями бляхи у мішку, без утоми, без малесенької перерви, без зміни темпа. За деревами шуміли авта на дорозі. Ясна смуга світел мигала і мигала за листвою.

Ірина швидко покінчила безуспішну боротьбу з вікнами. Вони були ніби сліпороджена дитина, що не могла бачити світла. Рами заліплені фарбою не дозволяли їй ані підсунути, ані зісунути тих хатніх очей. На долині старенька

закрутилася колачиком, немов котеня, і рада, що є ще хтось з нею у великому домі, не бажала ані продуву, ані свіжого повітря. Біла пелена згусла і навіть при зачинених вікнах речі та постіль були далекі від сухости, а лінолей під ногами стратив свій блиск. Витирала й витирала руки, обличчя, шию, а вони відвогчувалися знову і знову, немов хтось обсипав її сіллю.

А все ж таки коли простягнулася на м'якому широкому ліжку (таборове до квадрату), усмішка не зникла з її обличчя. Чим же кліматичні умовини в порівнянні з тим, що був дах над головою, що принаймні на найближче майбутнє не потребувала турбуватися харчами, що ніхто не вимагав, не змушував ніде реєструватися ані сповідатися з учинків свого життя коли, як і скільки разів зробила те, що другий не хотів! Вільна-вільна, як сокіл! Вона і син!

І раптом, як була певна, що синові сняться всі бачені на дорозі авта, а сама вона западалася в якусь ніким ще незбагнуту добродійну глибіню — на порозі її кімнати тільки у штанцятах Ігор.

— Мамо!

Відразу сіла на ліжку.

— Ти чому не спиш?

— Мамо, чи то тут... хочу сказати, чи то в цім краю є доктор Ничай?

Куди ж подівся сон? Знають його в цій країні? Полетів від неї хто зна куди і не дігнати їй його мабуть до світанку!..

Лікарня була "за рогом", Ігор міг "бігати і галасувати" скільки хотів. Дві різні справи, які захопили її на самому початку. Все ж таки Ігореві наказано "не бігати" і "не галасувати", бо навчена досвідом медсестри Ірина знала, що літніх і старих людей ця галаслива біганина діворні, особливо ж хлопців, утомлює докраю. Навіть якщо їй раді б бачити їх пустощі, їх безтурботну галасливу гру, то щось у їх думках, у їх організмі несили вже цього сприйняти.

Йому можна було поглянути до теплярні повної квітів (розцвілі фуксії звисали в кошиках, папороті притулилися до сононок, пеларгонія росла немов високопенна троянда і її виносили влітку до городу, де обсіпалася червоним квітом, а на лавах обабіч проходу навперейми цвіли африканські фіялки), спостерігати якусь добру програму на телевізії, кидати м'ячем за гаражем, плавати в басейні. Але понад усе мусів пам'ятати:

— Ігоре, прошу поводитися згідно з тим, як ти відрекомендував себе!

Не було для неї означених годин праці, ані вільних днів. Хочеш іти кудись — іди. Хочеш читати, вишивати, сидіти бездільно — будь ласка, як і що хочеш. Нічого не було обговорено офіційно, не оформлено ніякою умовою, документом, чи хоч би розмовою. Єдине за чим старенька впоминалася, то допильнування годин, коли мала приймати ліки ("Ніяк того не пам'ятаю!"), один раз у тижні взяти тиск крові, прийти до неї вночі, якщо б покликала її, одержати дозвіл вести авто. Неписаною умовою було також те, що Ірина мусіла вислухати все те, що їй хотілося сказати.

Здивувала її наступного ранку.

— Миссис На-скі! Телефон до вас! "Бойфренд" уже дзвонить до вас! — і хитра, допитлива усмішка, значення якої Ірина не вміла відгадати.

— До мене? — не хотіла повірити. Повіки трохи тяжіли від невиспаної ночі, але тепер піднялися вгору, виявляючи на всю широчінь її здивування. — Галло? — спитала тихо, не розуміючи.

— Пані Ірина? Цілую ручки! Тут Паньків. Дзвоню до вас із праці, бо Таня заповіла, що якщо цього не зроблю, то розведеться зі мною! Тепер це модне, як знаєте. Отже: як справи?

— Ах, пане меценасе, як добре, що ви подзвонили до мене! — і була ціла усміхом. Хтось добре знайомий, свій, здавалося їй навіть у тій хвилині, ніби належав до її рідні!

— Чи є якісь труднощі? В такому разі...

— Ні, ні, немає ніяких, хоч почалося ними. Ви ж розумієте, яка це мусіла бути несподіванка з'явитися з хлопцем, як чекали тільки мене! Щиро дякую за все, що ви зробили для мене! Я вже сідала писати листа до вас...

— Хто пише листи, коли є телефон?! То радіємо, що все в порядку. Я так і чекав. Вона незвичайна жінка, на початок не може бути ліпше. Таня просила приїхати до нас у неділю. Скажу, як їхати до нас...

Старенька придріботіла до неї, як тільки Ірина відложила слухальце. Сміялася.

— Ваш "бойфренд" чудовий чоловік, але він ніколи не був огородником!

— Чи посаджені ним азалії не вирости? — заразилася її веселістю.

— Ні, ростуть! Він добре виконував роботу. Але огородничого настрою в нього не було. Щось собі записував частенько, задумувався, а з іншими жартів не було. Як то знаєте, люди одної професії усе якісь там анекдоти розповідають... Ні, таки містер Паків якийсь інший...

— Вони чудові люди, він і його дружина...

Старенька видивилася на неї.

— Він одружений? Ніколи не згадав про дружину. Як попросив прийняти вас, то я думала... Але як я побачила вас, моя дорога, то щиро сказати навіть здивувалася, що ви такого чоловіка вибрали собі на "бойфренда". Хоч іноді едачі, зацікавлення, професії споріднюють людей...

— У мене немає "бойфренда", мисс Диксон.

— Ні? О, це несправедливо! Саме такі жінки, як ви не повинні бути без чоловіка...

Але швидко про те забула і перед другим сніданком втасмничувала Ірину в свої справи.

— Душа моя, сподіюся, піде до Бога. Тіло візьме собі на коротенько погребник Смітт, а потім буде переферментувати цвинтар Святого Духа. Не думаю, щоб із мене була колись олива чи вугіль, але щось там вийде. Це вже ані моя відповідальність, ані моя турбота. Обидвоє вже заплачені і тим не треба буде вам турбуватися. Хату візьме лікарня Святого Антонія, що отут за рогом. Вам, моя дорога, необхідно все те знати, щоб ви не розгубилися, коли це станеться.

— О, мисс Диксон! Як можна щось таке казати! Я ж приїхала сюди на те, щоб усе те не сталося!

— До часу, до часу, моя дорога. Може ваша прихвність трохи відтягне той процес, не перечу, але цілком запобігти не зможе. І я мушу підкоритися заповіді природи. Воно теж належить до обов'язків тих, яких обдаровано життям. Колись вам скажу більше про те. Наразі хочу тільки додати, що в житті завжди треба знати куди-як-заскільки. І не спричинювати нікому турбот ані своїм життям, а тимбільше смертю. Якщо вже це станеться і вам попадуться під руки якісь гроші — багато я вдома не тримаю, але може трохи бути — отож, як попадуться вам гроші, то візьміть собі їх без викидів совісти. Вони мені не будуть уже потрібні. Говорю це тому, бо боюся, що Люна пережене вас. Не давайте іншому переганяти себе. Вам треба дрібочку більше самолюбства.

Люна, темношкіра куховарка, з'являлася там кожного ранку. З її приходом кухня нагадувала людину збуджену зі сну. Радіо говорило, грало, стріляло, а за ним вона говорила, співала, видзвонювала баняками, включала електричну пральку. Знаходилося чимало нагод, щоб насварити на стареньку. Приймалося те з добродушним сміхом.

— Ти маєш рацію, Люно, ти абсолютно маєш рацію!

Ірина не хотіла затримати для себе своєї думки:

— Я справді не знаю, чи існує на світі друга така людина, як ви!

— Під яким оглядом, моя дорога? Я все життя була реалістка, як мій батько. Навіть наша любов до квітів була, я думаю, наскрізь реальна. Вона давала нам задоволення, забуття, насолоду. Багато людей думає, що я божевільна, бо після смерти мого батька я, на їх гадку, повинна була зліквідувати теплярню. А я знаю, що вже довго не буду цю землю топтати, отже скільки можу порпаюся ще на її поверхні і саджу, і пересаджую, і нащеплюю, і купую нові! Чия це справа, що я роблю, якщо я не роблю цього коштом інших?!

— Справедливо. Чия це справа, що ми робимо в особистому житті?!

Ірина дивилася на неї з подивом. Таке мале, непомітне, скривджене природою, а яка стійкість поглядів і скільки гумору потрапить проявити!

Лікарня Святого Антонія була "за рогом". Про неї не треба було думати. Але не було сили визбутися її з думок. Це ж її світ, її зацікавлення! Хто може заперечити цьому?! Пізнати, як поставлена справа лікування людини в Новому Краю, вчитися, стреміти до того, що її цікавить! У лікарні, а не деінде її майбутнє. Чому б не піти туди і не поглянути хоч здалека? Супроти кого вона тоді провиниться? Може колись вдасться здобути в світі знання використати для своїх? Хто-зна! Хто-зна!

І бажання перемогло. Вибралася туди сама. Без старенької, без Ігоря. Пішки, хоч устигла вже здобути дозвіл на ведення авта. Йшла, ніби паломник до чудотворного місця. Збуджена, зацікавлена і повна невідомих надій. Хотілося знати про лікарню все, немов про людину, яку колись знала добре. Сходила з дороги перед безупинним рухом авт. Топтала ринь, землю, що тільки попало під ноги. Пішеходу не було. Дільниця, яка тільки-що розбудовувалася, не мала ще навіть викінченого шляху. Так сходила колись з дороги на гірському шляху, що надбігши від височезних шпилів затоплених у хмарах, заціпав табір, урізувався в малу гірську містину Обергайм і спішив до австрійської границі. Коли йшла з Ігорем, то для обережності перед рухом авт (чим це було там у порівнянні з тим на Східньому Шляху або цим На горбах?!) сходила на сіножаті, проходила стежиною серед високих трав і квітів. Попадалися там корова, або теля. Не знало, що це вороги і що приятелі, дивилося на неї такими прихильними очима і не хотіло зійти з дороги, бо не розуміло, хто для нього грізний, а для кого воно. Існувало собі, знало тільки травичку та квіт. Що воно знало про війну, про нову "націю" дипістів, про їх велику любов до рідного, про її особисті проблеми? Хіба воно знало, що власник його Німець і земля, яка кор-

мить його, німецька, а жінка, яка минає його, не має до того ніякого відношення, хіба тільки те, що й вона топче ту землю? І яке значення має для нього те, що ця жінка залюблена-закохана без пам'яті в чоловіка, що не може бути її...?...

Скільки ж разів рахувала на тому гірському шляху електричні стовпи, або щаблі у парканах на обергаймських вуличках? За нестатком близької собі рідної людини, за відсутністю дорадника в сумнівних справах — вдавалася до тих необхідних мертв'яків на своїй дорозі, шукаючи в них безмовних друзів і помічників. Писати до Іванка, приятеля її дитячих ігор і молодечих розваг, що давно вже виїхав був до Америки, чи ні? Писати, щоб допоміг їй виїхати туди з Ігорем, чи ні? Писати? Ні? Мертв'яки порадили писати. Дійсність показала, що саме того не треба було робити. Нічого не скористала, а злоти і навіть сорому наїлася! Іванкові може самому важко. Нахаба вона!

Раптом помітила, що вона вже "за рогом". Широка-широчінь! На боках барвистими горбиками виблискують до сонця дахи авт. Дерев, мов зелені рамена розгорнули до в'їжджаючих свої обійми, — але не пригортають нікого. Затримали тінь тільки коло свого коріння. Над простором нічим не стримана соняшна злива. Біля широких осклених дверей лікарні одалік на узнесінні появляються та зникають якісь люди. Навіть здалеку видно обсмалені сонцем нагі рамена жінок, їх яскраві суконки і ясні одяги чоловіків, немовля на руках медсестри, жінку в наколесному кріслі з китицею квітів на колінах. Чоловік — певно "свіжоспечений" батько — заповідливо відчиняє дверцята авта, помагає жінці всунутися на сидіння, сам оббігає блискучу машину довкола в той час, як медсестра подає матері немовля. Хвилина — і щаслива пара з новим безпомічним іще життям на руках зупиняється майже на крок від Ірини, підчікуючи вільного виїзду на шлях.

І нагло мале поміяте личко чужого немовляти перемінюється в інше, її рідне, якого ніхто не вітав квітами, не всміхався до нього, не обнімав, не радів. Ігор і вона. Самі. І батько хто зна́ де, і невідомо, чи живий.

Чому то не можна сховати до якоїсь скриточки отого непотрібного черв'ячка зависти, жалю, болю, особливо

коли йдеться про власну дитину?! Ні, коли ж бо з'явиться неочікувано, непотрібно і починає свою працю псування настрою. Сама зі собою вже ніби й справилася, але, як дійде до Ігоря, її стійкість кінчиться.

Мить — і щасливі батьки скрутили на шлях і зникли. Наступне авто вичікуюче зупинилося перед нею, дало їй нагоду перейти в'їзд. Рушила з місця на кивок руки чоловіка за керівницею, хоч цілком не мала наміру цього зробити. Дивувалася, що ноги несли і несли її на узнесення землі, до тих рухливих скляних дверей, ніби хтось її закликав, чи на неї чекав. Людина в однострою — такому ж як був у Нормана — ввічливо відчинив їй двері і вона нагло опинилася всередині лікарні.

Не знала: в готелі вона опинилася, чи де? Ніщо не нагадувало їй лікарню. У широкому просторі килим від стіни до стіни, праворуч за скляною стіною люди за столиками, мов у ресторані, на кілька кроків від неї маленька крамничка з усячиною пригожою і для хворої і для здорової людини. На виставовому вікні напис: "Квіти для пацієнтів можете замовити у нас!" Маленькі озерця світел непотрібно споглядали зі стелі.

З-поза округлої загороди, прикрашені блакитними тінями (останній вияв моди), усміхнені очі:

— Чим могу вам допомогти?

Йй? Справді! Чим їй можна б допомогти? Хіба прийшла з якоюсь означеною метою? Якась добродійна, чи шкідлива струя підхопила її і несе все далі та далі! Піддатися їй?

— Я до... канцелярії медсестер...

На пояснення не треба було чекати.

— Направо сірим коридором, другий закрут уліво синім коридором і вправо цитриновим... — і ясні очі всміхалися.

— Дякую! — і вона всміхалася. Сіро-синьо-цитриновий коридори, ну з тим уже справилася. Четверо дівчат за письмовими столами видно крізь скло дверей.

Стукіт друкарських машин не перервався, як увійшла. Одна з модно зачесаних голівок піднялася до неї.

— Так?

Що їй сказати? За чим же, власне кажучи, вона сюди прийшла?

— Я до головної медсестри...

— Якого саме відділу?

Ого! Значить тут якийсь інакше? Сказала, немов це її ні трохи не збентежило:

— Я мала на думці ту, яка очолює всі відділи.

— О! Директорку. У вас з нею домовлена година зустрічі?

— Ні. Чи це необхідне? (Ну і що ж стратить на тому, як тої директорки не побачить? І так попала сюди проти своєї волі!) Я тут принагідно...

— "Ай сі", — відповіли їй вирозуміло і зараз запропонували: — Я можу визначити годину, якщо бажаєте.

— Ні, дякую. Побачила і досить, — докінчила в своїх думках. Що ж вона, власне кажучи, мала б сказати цій директорці?? — До побачення.

— До побачення.

Раптом широко махнули двері і забіліла мала й огрядна постать, за нею друга вища та тонша, накінці ще одна маленька та в'юнка. Чіпчики медсестер, у кожній іншій форми, були ніби метелики, що от-от мають зірватись і майнути кудись на дозвілля.

Сірі очі першої не минули Ірининою обличчя, але й не зупинилися на ньому. Самопевність, енергія, рішучість від тієї присадкуватої, доброго вигляду жінки виявилися в кожному русі, у звороті голови, в низькій голосі з якимись. немов металевими звуками. Так і відчувалося, що в житті вона робить те, що наказує їй власний розум і воля та що не дасть вона нікому зрушити себе з вибраної позиції, хіба, що сама цього захоче.

Взявши в пальці двері, які саме випустила перша медсестра, Ірина чекала на вільний вихід у цитриновий коридор. Дві машинки затихли, прозвучали якісь слова веселим голосом і серед того почувся голос секретарки, яка тільки-що говорила з Іриною:

— Мисс Гебельс, ця пані бажала бачитися з вами, але вона попередньо не домовилася відносно дня і години...

Обидві — Ірина й огрядна медсестра повернулися до себе в той час, як дві інші, просунувшись поглядом по Наверській і кинувши якісь слова секретаркам, позникали кожна в іншій канцелярії. Мисс Гебельс махнула рукою.

ніби відганялася від мух. Все ж таки в тому було запрошення ввійти до її канцелярії.

— Ходіть!

Помітила і довгий стіл для конференцій, і якусь світлинку на поверхні письмового стола, за яким сіла мисс Гебельс, і по одній квітці на кожному з двох вікон. Час директорки був очевидно дорогий і вона почала відразу ділово:

— Сідайте. Ви, зрозуміло, зацікавлені працею.

— Ні.

— У справі якогось пацієнта?

— Ні.

— Якщо ви приватна медсестра, то цю справу полагодять в секретаріаті.

— Ні, я не приватна медсестра.

Директорка поглянула на неї, склавши руки на поверхні письмового стола і промовила:

— "Велл. Лет'с гір іт". Скарга на котрусь з наших медсестер, або їх помічниць?

— Ні! — сказала Ірина вже всміхаючись. Ці "ні" підсунули якийсь далекий спомин, якого не могла ще вхопити. Колись і комусь відповідала отаким кількакратним "ні". Коли? Кому? Де? Обергайм! Але ж очевидно! Отому капітанові, що очолював американську перевірну комісію! Вилтон, здається, називався... Двічі кликав її до тої комісії. Щось там говорила йому про них. Тоді це хвилювало, тепер немає ніякого значення. — Ні, мисс Гебельс, — сказала, — Я не потребую тепер праці, я маю її в домі мисс Диксон, як медсестра і компаніонка. Але я хочу знати, які у мене можливості, якщо б я потребувала її.

— Дуже добре. Нам треба знати, які ваші кваліфікації, тоді будемо знати, яку працю можете в нас одержати.

— Я працювала в Україні і в Німеччині. Я була головною медсестрою.

— Чи маєте документи?

— Так, але не зі собою. Я зайшла сюди випадково. Як побачила лікарню, не могла не зайти до неї!

— Це зрозуміле. Воно свідчить про те, що ви з замилювання медсестра! Але бачите у нас зобов'язують не тільки федеральні, а ще й стейтові закони. Я мусіла б знати, яку

працю ви можете одержати згідно з нашими законами. Може тільки допоміжної медсестри без права носити чепець, що, очевидно, було б шкода, якщо ви медсестра. А таких нам пекуче треба! А може вам треба б трохи дещо доповнити. Як кажу, все залежить від того, що побачимо в документах.

— Я вже доповнювала в Німеччині.

— Дуже добре. Медсестер ми завжди радо вітаємо. Ніколи не маємо їх забагато, тимбільше тепер, коли наш медичний центр має всі можливості більшого розвитку. Маємо вже три відділи, в яких потребуємо спеціально вишколюваних медсестер. А саме: серце, нирки та обпарення. Ви можете вибрати котрий вам більше до вподоби і спеціалізуватися в ньому. Не мушу вас хіба запевнювати, що платня спеціальних медсестер є набагато вища.

Її мова спішила далекобіжним потягом. Швидко, легка, плінна, без зупинки над якимнебудь словом. Воно було в неї під рукою. Зупинка була тільки тоді, коли сама хотіла про щось дізнатися.

Було жаль відходити з лікарні. Хотілося піти від відділу до відділу, побачити влаштування палаток, пізнати порядок праці, його організацію. Хотілося палко-палко чогось більше. Дістати під власний заряд один із таких відділів, знати, що весь порядок у ньому, вся опіка над хворими, відповідальність за відділ у її руках! А вдома — це вже син і його справи. А разом із тим, мій Боже, зідхнула, вона таки невдячне створіння!

На поворотній дорозі електричних стовпів не рахувала. Залишила цю дівтацьку звичку в Німеччині. Вдалася до свого розуму. Відкидала всякими аргументами спокусу піти на такий курс для спеціального відділу. Поборювала той навіть незрозумілий сильний зов, що тягнув її назад до лікарні. Чого ж? Чого, коли має тепер усе, що їй треба! Якась сила тягнула її туди, ніби мала там когось стрінати. Ноги дійшли вже до перехрестя Східнього Шляху і На горбах, а уява все ще блукала по кольорових коридорах лікарні, здогадно обрисовувала відділи і ніби ненароком

запитувала себе: цікаво, чи працюють там їх... медсестри...? Собачий гавкіт, який почула була десь з-за рогу лікарні, тримався її також. Це ж так собачий рід, об'єкт досвідів, голосив світові свою посвяту для людини. Крілі, морські свинки та білі миші мовчазно приносили в жертву своє життя для добра людства. Це справді медичний центр, де й досвіди відбуваються, і лекції читають, і вчать молодих студенток, і де практикують початківці-лікарі. Коби тільки туди ввійти, коби тільки... Але як? І що вона вибрала б? Нирки? Серце? Обпарення? Може тоді могла б і сама якось улаштувати своє життя (скільки їй уже років, а вона все ще стоїть на порозі якогось влаштування свого життя!) і могла б вивчити Ігоря? Що робити? Курси вимагатимуть не тільки часу (а він у неї ж належить старенькій!), але і грошей. Грошей вона не має. Може могла б "відпрацювати" в лікарні? Але якже тоді бути зі старенькою? Неможливо покинути її після того, коли так великодушно їх прийняла! Кого порадитися? Хоч вискажуй уголос власні думки, щоб їх краще зрозуміти! А може подзвонити до Панькових? А чого ж? У кожного свої справи, чого ж налазити ще чужим?

Відкілясь приблукалася мрія і блистіла, ніби кольорова куля на ялинці. Якщо б тільки в них була така лікарня і вона могла віддати їй усе своє знання! І зараз таки якийсь злосливе чортеня причепилося з їдкою увагою: певне і на головного була б у тебе на приміті людина...

Сигнальні світла дали їй змогу перейти на перехресті Східного Шляху і На горбах. За кермами водії авт дивилися на неї здивовано. Пішеходів там не було. Трималася краєчка, щоб не спинювати руху. Прискорила ходи, побачивши з віддалі Ігоря, що йшов їй назустріч.

— Ігоре! Я казала тобі не виходити на дорогу! Тут немає навіть куди йти!

— А чого ж ти йдеш?

— Я що іншого. Я мушу іноді робити те, чого не хочу. Поглянув на неї, помовчав.

— А куди ти ходила тепер, мамо? — спитав. — І чому ти мене не взяла? Мені було страшенно нудно. Чи ти може ходила записати мене до школи?

Сипнув питаннями, ніби бенгальським вогнем. Як виглядає школа? Чи так як на Швабінгу? До котрої класи піде? Чи вона буде возити його автом, чи йде туди автобус? Він хотів би, щоб вона возила його автом, бо то вже так, якби він сам провадив його...

Прийшлося перервати цю річку збудження й цікавості.

— Скарбе! Я не ходила до школи. Впишу тебе в наступному тижні. Я ходила до Медичного Центру. До Святого Антонія, чув, як старенька згадувала?

— Чого?

— Поглянути. (Справді: чого?)

— І як там?

— Гарно, — і помовчавши, докинула — Я могла б там піти до школи...

— Ти?? Ти вже все знаєш!

— Ігоре! Не існує людина, яка в с е знає! Є знамениті знавці якоїсь ділянки і навіть більше, як одної, є люди широких зацікавлень і знання. Але знати в с е... Сину! Такої людини немає! А тимбільше я!

— То чого ти хотіла б там навчитися, мамо?

— Спеціалізуватися в якійсь одній ділянці. Нирки, чи серце..., але я думаю, що таки вибрала б серце...

— То дуже цікаво, — сказав поважно.

Взяла його під рамя як дорослого. Виструнчився, споважнів. Ще тільки трішки підтягнеться і сягне її голови. Боком просунулася поглядом по його обличчі. Яка шкода, що вже не можна пригорнути його до себе і поцілувати! Колись, і правдоподібно не довго й чекати, це стане привілеєм іншої жінки. А проте ніколи не буде це таке щире і глибоке почуття, як її. Коби тільки мав більше щастя, як вона і його батько!

— То цікаво, — признала, — тільки не знаю, як це зробити.

— Чому?

Увійшли на в'їзд, що мав форму підкови із закущавленим куснем землі в осередку. Розрісся там бузок і рододендрони, виструнчилася і срібна сосна. Ліхтарики на її кінцях блимали щовечора жовтjавим світлом, освітлюючи з одного боку табличку з числом, а з другого штудерну скриньочку на листи.

Нога за ногою перейшли вдвох з одного кінця "підкови" на другий. Говорила про своє бажання й турботи, про сумніви і труднощі стати самостійною медсестрою. (Тоді ми були б двоє і мали б, нарешті свою хату, розумієш?). За кожним словом питала себе, чому це говорить синові, хлопцеві, якому ще далеко до повноліття і обтяжує його голову справами, які вправді є їх, але які не може розв'язати він, тільки вона сама. А проте не могла замовкнути. Тож було там і про витрати, і про стареньку, і про добру нагоду добитися самостійності, але головно про стареньку, яка прийняла їх, не дивлячись на те, що не чекала сина в чужо-земної медсестри...

І нагло — о, насолодо матернього почуття! — перша синова порада:

— Мамо! Ти непотрібно журишся. Сама жура нічого не помагає. (Де він те чув?). Ти ліпше поговори зі старенькою...

— Ваше прізвище, моя дорога, страшенно довге. Чи я можу казати вам миссис Н?

За стягненими Ірининими бровами громадилися думки. Як це так, що ми постійно мусимо вчитися чужих слів та прізвищ, а наших не можуть і не хочуть? І це був бунт. Як бунтуватися проти цієї старенької жінки, коли вона в тій хвилині не тільки її добродій, але і надія? І це були міркування. Як можна мати претенсії щоб вона вчилася чужих слів і прізвищ, коли їй проминула вже вісімдесятка? І це було зрозуміння. Як привчити її шанувати чуже, коли до тої невинно-добрячої блакиті очей такі справи вже не доходять? І це, на диво, була вже любов до неї. Так, вона встигла вже полюбити її, і це нове почуття не дозволяло їй залишити її саму.

— Боюсь, що ні, мисс Диксон, — відповіла жартівливим тоном, — Якщо б ви казали мені просто "Н", то це виглядало б, що в мене взагалі немає прізвища! А це було б таки цілком каригідне в наших часах, погоджуєтеся зі мною?

Старенька сміялася.

— Неможливо, моя дорога! Кожна людина прикрашена прізвищем, немов тварина рогами! Значить, треба вчитися вимовляти ваше прізвище. Займе правдоподібно цілий місяць, тай тоді ще я не певна...

— О, такі жорстокі ми не є! Кажіть мені просто... Іра...

— Іра? — перепитала старенька без найменшої труднощі у вимові.

— Іра. Це моє ім'я.

— Ви ж Айрін!

— Так, але по-англійському. По-українському я Ірина. Скорочено — Іра.

— Чудово! Не чула такого. Я думаю, що воно прекрасне, як і все, що торкається вас.

— Дякую, — тепер прокинулася покуса і нишком допитувалася: тепер? тепер? Чи ще почекати?

— І ніколи не могла б я гніватися на вас, Іро. Ніколи!

Вже не чекала. Вдихнула глибоко повітря, немов пливак перед стрибком у глибинь води. Почала обережно:

— Я бачила лікарню... тобто Медичний Центр Святого Антонія...

— О? Гарна, правда? Все там згідно з найновішими медичними вимогами.

— Величава. Я була всередині...

— От як! Вовка тягне в ліс!

— Я навіть говорила з директоркою...

Знову "о-о", але яким же іншим тоном! Чуйне, повне підозри. Розлітані метеликами руки раптом почали пересувати вазонки в теплярні. Ірина замовкла. Змусила її до того мова тих рук. Учила свою дитину: не плати каменем за хліб... А що сама робить?...

Шум авт із дороги, швидкий голосніший і тихший, був єдиним відгомонам теплярні. Ірина була певна, що такий шум хвилювання — тільки в кожній з них якийсь інший — був тепер у їх головах. Нарешті старенька залишила в спокою вазонки, повернулася до Ірини, і боком, закинувши голову назад, поглянула їй в очі. Блакитний усміх без успіху притовквав жаль.

— "А ю гоїнг то лив мі?" — спитала, — Хочеш вже відійти від мене? Чи так? — і зараз же докинула вирозуміло — Я не обвинувачую вас, Іро. Кожен мусить робити так, як йому ліпше.

Ірина сама себе порівняла з рибою, яку витягнули з води.

— Я не хочу кидати вас, мисс Диксон, — спромоглася, нарешті, сказати.

— Але ви зацікавлені працею в лікарні!

— Правда! Я ж медсестра! Це тимбільше спокусливе, що мені сказали, що там є різні вишкільні курси — відсвіжуючі пам'ять також! — але я не хочу кидати вас...

Старенька раптом подріботіла своїм дрібним крочком у кінець теплярні.

— Вже-вже-вже! — порушила в такт слів рукою. Сміх, що супроводив їх не був веселий. — Ви не потребуєте

оправдуватися переді мною. З якої речі? Робіть, як хочете. У вас є хлопець...

Тільки досвід медсестри допоміг Ірині втриматися в рамках спокою, притовкти всю ту суміш почуттів, що його викликала в неї оця розбігана тепер по теплярні затурбована старість. І гірш усього було те, що ніхто не був тут винен, тільки вона сама.

Ніби на злість підсунувся огородник Пол (недавній товариш праці Панькова!) зі своєю машинкою до стинання трави, що тріскотіла спершу на віддаль, а тепер підсунулася майже під сам поріг теплярні. — Доброго ранку, мисс Диксон, як вам поводитьься, мисс Диксон, погода прекрасна, чи не так, хоч не завадило б трохи дощу, трава тут і там таки вигоріла...

Старенька, що вийшла на двір, захопилася його, ніби спасіння, говорила до нього щось дуже багато, сміялася і якомсь нервово, вдавано безтурботно та непотрібно дріботіла довкола машинки. Огородник спершись одною рукою на її держак, другою витирав піт із чола. Кашкета з широким дашком відсунув назад голови. Ірина не слухала. Поправила вазонки, які схвильована старенька непотрібно порозсувала і стежинкою поміж лавами повними квітів повернулася до гостинної кімнати. Хотілося зібрати свої речі і втікати кудись, де ніхто не може втручатися до її життя. Але їй хотілося відректися всього для себе, щоб тільки захистити оту багату, а все ж таки якже бідну самотню старість!

— Мамо! Ти говорила з нею?

— Не питай! — було все, що могла сказати. Були вже присмерки, але осіння спекота не поступалася навіть перед нічними годинами. На горі крізь відчинені двері своєї кімнати чула, як на долині старенька телефонувала до ко-троїсь із своїх численних приятельок. Не підслухуючи, Ірина вчула, що старенька вибиралася замовити квиток на Флориду.

**
*

А ранок устав розспіваний, розмолений пташачим співом різних фітю-фітів, тири-тирів, чир-чирів, насичений відсвіжливою прохолодою. І немов відмінив стареньку.

Сміялася, а той сміх, як і завжди, змінював вираз її очей і вони ставали якісь ніто хитрі, ніто здитинілі та заморожували Іринине серце. Звечора витягнула була свої валізи певна, що їй вимовлять працю. Але несподівано лід напруги розтопився і було їй так, немов те лагідне і спокійне осіннє сонце проникло і в її серце.

— Ви думаєте, Іро, що я не була лиха? Була! Відколи би з Ігорем у мене, я сплю по ночах. Якже мені вирікатися цього?! І навіть в останню ніч не могла заснути від самої думки, що ви підете від мене і я знову буду сама. Навчилася вже насолоди бути з людьми. Але вночі сон утік і з'явився розум. А то від старости вже зовсім так засушується, і від того напухає самолюбство. Що ж я хочу? — питала я себе. Певно, що їй треба йти до школи й учитися, — добре, що трапляється нагода. Що вона зробить, як я помру? Освіта відчиняє двері і наповняє кишеню. А це дає змогу жити. Добре тобі з нею? — питала я себе. Певне, що добре тобі, і вдячному треба бути. Але як же молода жінка не має дбати про себе та про свого сина?? — старенька всміхнулася, і наблизившись до Ірини та, закинувши назад голову, майже шепотом призналася. — Про себе я теж не забула. Відсіля вам буде дуже близько до Святого Антонія, а Ігореві до школи. Куди ж вам справді йти? Я поїду трохи на Флориду, забагато затягає мене хрипота. А ви собі тимчасом улаштуйтеся, як вам найліпше. Запросіть своїх приятелів, щоб не було вам сумно...

На щастя ввечорі подзвонила Панькова. Про свої турботи Ірина не вміла говорити. А радістю чомусь захотілося поділитися з кимось!

Морозний вітер, що немилосердно вимахував одної ночі сухими гилляками в ліску за шляхом і побіч городу старенької, здавалося зв'яз не тільки залишки сухого листя з дерев, але й усміх з її обличчя.

— О-х, — зіздхала, — Знову Різдво. Знову та сама суматоха з висиланням святкових карток, із дідом морозом, купівлею дарунків...

— Ігореві не треба нічого купувати, — швидко впевнила її Ірина, навіть не подумавши про себе.

— ...а свята немає, — докінчила старенька, ніби не чула її. Знову глибоко зіздхнула. — Думаєте, що хтось тепер святкує? Торгує з цієї нагоди, от що. Вже один раз вигнав Христос продавців із храму. І треба було б зробити це вдруге. Все тепер комерційне, навіть ті сотні карток, які розсилаємо і даруємо ближнім і знайомим, не мають у собі того тепла, що колись. А може це я вже замерзаю? І тому хочу якоїсь духової віднови?

Жартівливо, з усмішкою Ірина зробила глибокий уклін.

— Маю шану запросити вас, ласкава пані, на наш Святий Вечір, якщо не погордите... — сказала і здивувалася своїй відвазі. Запросила на Свят Вечір людину, яка нічого-сенько не знає про них, про їх звичаї, їх обичаї! Це ж треба, немов показову лекцію перевести! А потрапить? Її Святі Вечорі були, або ще дома, коли тим займалася мама і виконувала служба; або під бомбами воснні святкування; або в таборі, коли з трудом роздобувала буряки на борщ. водій Вовчук приносив їй рибу, яку без дозволу вловив ув Остарі, а пшеницю "била" в полотнянім мішочку аж піт її заливав, бо опиханої ніхто не знав де купити! А все таки це були свята не стравою, а своїм настроєм, традицією, ідеєю. І такі свята вона дасть тут!

Енергія з'явилася невідомо відкіля. Було її стільки, що

можна було обділити дві жінки. Гонила Кедеяком старенької до міста на велику радість Ігоря, дзвонила до Панькової в сумнівних випадках. Коли вже знала цілий дім старенької, його спокійне тихе життя серед дбайливо дібраного, хоч і трохи віджилого влаштування, відкрила, що нема в ньому того, до чого звикла: святого образа. Над ліжком старенької була електрична лампа, що постачала три ясності. Найслабшу і найсильнішу потрібну для пересічного помешкання. Були світлини батьків, засушений хто-зна котрого року, шувар, що напевно приносив якийсь дорогий, їй тільки відомий, спомин. Чужій людині хотілося викинути його якнайскоріше. В інших кімнатах стіни прикрашували образи в дорогих рамах, але ніде ні сліду віри людини в якісь переконання, в ідею, Божу чи людську. По-правді то Ірина навіть не знала хто вона. Воплочена доброта — могла б про неї сказати. Зате дуже швидко знала, що двері з їдальні, яких ніхто ніколи не відчиняв, вели до заложеної всяким хатнім непотрібом кімнатки з чудовим широким вікном, що виходило в ліс. Спустили на нього паперову завісу і казали забути про нього. Улітку відсвіжений, прибраний у зелень ліс галасував пташиними голосами, накривав їх гнізда, кормив дрібними ягідками — брав участь у відновленій містерії життя. Комашня діловито снувалася поміж старим сухим листям і клаптиками свіжої трави, ховалася в порепаній корі дерев, пролазила до квіту. Безшумно, жваво стрибали з гілки на гілку пухнаті вивірки, просмикнув поміж гиллям зайчик, заглянувши інколи і до городу старенької, придриботів туди і снот, чи борсук. А на узліссі кущі розсипувалися квітом від ранньої весни до середліття.

А повіяло прохолодою і вже листва горіла кольорами, ліс показував свою нову красу, спокійну, достойну, ні трохи не затривожену тим, що й вона минеться, як тільки від півночі повіють холодні вітри.

Узимку ліс відпочивав. Тулив поміж гиллям змерзлу пташню, зідхав глибоко зі скаргою, коли надлітав нагальний вітер, покірливо вдягався в білі шати і терпеливо вичікував пори, коли знов набиратиме соків до нової творчої сили.

Як можна було віддати таку чудову кімнату на поталу

непотрібному дрантю?! Як улаштує її по своєму, то при малесенькому зусиллі уяви можна буде мати враження, що вона в Осмолоді... Коби тільки старенька погодилася викинути це все. А може знайде там щось пригоже для влаштування її?

**
*

На вершку двораменної драбини Ігор не переставав протестувати:

— Мамо! Тепер є спортові вісті, чому ти не хочеш цього зрозуміти? Це дуже важливе. У школі хлопці будуть про те говорити, а я буду мовчати, як глухонімий...

— Ігоре... тихо. Хочеш лекції історії? — і випроставшись, закинула голову назад. Зав'язала її білою хусткою, одягнула старий однострій німецької медсестри і мила, полірувала, малювала щаслива, що нарешті хоч цей малий куточок буде влаштований так, як вона бажає. Гонила непотрібну непрошену думку: якщо б так старенька тепер померла, то все й так кинеш. Тихо! Чи ж так уже справді сумніви і труднощі просякли її душу, що не вміє нічого прийняти з радістю й безжурно? Не хоче! Буде таки радіти! Буде! — Не забувай, що в цей Святий Вечір ти будеш представником цілої України! Не буде тобі сором, коли щось буде не так, як слід?

— Що має спільного Україна і те білення з тим усім дрантям? — і люто тягнув валочком по стелі кімнатки.

— Уважай! Хляпне тобі в око! Злази, бунтівнику! Зараз тобі виясню!

Невідомо чому збунтувався. Від деякого часу вся його мова була бурмувата, неприязна, але здебільша мовчав. Витрачала багато зусилля, щоб видобути з нього що діялося в школі. Хотілося потрясти ним, ніби деревом, а потім таки міцно-міцно пригорнути до себе. Знала, що не зробить ні одного ні другого.

— Я сказала: злази.

Вийшла. Дала йому нагоду посидіти трохи на драбині і, коли нікого тим не позлостить і впевниться, що не понизив себе, таки злізе. Ох, коби якнайскорше минув цей дурнуватий вік! І щоб тільки не було гірше... — додавала

завжди до своїх бажань. Досить із нього пів стелі. Решту докінчить сама. Може Люна допоможе. Мурилка допомагала їй без зайвого захоплення, більше з цікавості, що вона там зробить. "О, май!" — вигукнула, побачивши призначені туди вишивки — І це ручна робота? Вмираю з цікавості побачити те смітнице перемінене в кімнату! І що це буде, мисс Наскі? Спальня? Гостинна? Чи відпочинкова?

— Скажім просто... українська кімната!

— "О, май! Вот дет мінс?"

Звичайно, Люна була більше цікава на святочні страви і допоминалася, щоб залишити її усього потрохи скоштувати. Старенька допитувалася:

— А дарунки будуть?

— Не буде дарунків! Ваше добре серце вистачить за всі дарунки!

— Але хлопцеві, хлопцеві обов'язково треба щось купити!

— Хлопець нехай учиться людяности і своїх гарних старих звичаїв. Вони варта того, щоб їх пам'ятати навіть на місяці!

Старенька хитала головою, нічого не розуміючи. Щось незвичайне діялося в її домі, не було ні трохи схоже на те, що знала. Охопила її дитяча радість, вичікування на щось небуденне. Бігала по всіх кімнатах, підглядала приготування, допитувалася, а потім бігла до телефону і по черзі дзвонила до своїх приятельок:

— Я їду в Україну на Різдво! Чули? Ах, ви ніколи такого не переживали! Хвилююче переживання! Де? Ох, як можна! Україна в Європі! — додавала повчально видно на кінці дроту виявили своє неознайомлення з географією.

До Ірини вона поверталася з запитом:

— Навіщо ви, Іро, завдаєте собі стільки непотрібної роботи? Хіба хата мала? Хіба нема де влаштувати вечери? Дивіться, який дім великий!

— Безумовно. І я знаю, що було б чудово. Але я хочу дати вам нове, інше враження. Не те, до чого ви звикли. А у ваших кімнатах це було б неможливо!

Ігореві наказано виглядати першу зірку. Казав, що йому до цього треба телескопу, бо за лісом і хмарами не бачить зірки. Мисс Диксон і собі заглядала крізь шибу, ходила від одного вікна до другого розсуваючи на всю ширину драперії. Обидвоє з Ігорем нагадували пару дівчаків, що їм хочеться трохи попустувати.

— Ігоре! Дивися! Зірка!

— Це літак, мисс Диксон! Дивіться, що не стоїть на місці!

— А ти певний цього?

Обидвоє були страшенно вдоволені. Вона, бо обдурила його, і він, бо виявив їй більше обізнання з тими справами.

— І де та зірка може бути? Чи мусить бути зірка, Іро? З кухні бадьорий голос інформував:

— Прошу питати Ігоря! Він повинен уміти відповісти на кожне питання, якщо воно відноситься до Різдва! Його вчили!

Ігор напухав гордістю, яку ховав за набундючений вид. Старенька тим не зражувалася.

— Як думаєш, Ігоре, може б ми так прокралися в Україну? Чого нам зачинили до неї кордони? — і показувала зачинені двері до української кімнати.

— Мама відчинить їх, як прийде пора, — вирішив Ігор зі знанням справи. Він підозрівав, що мама боялася, щоб старенька всього там не поперекувала, що було її звичкою.

— Сьогодні хмарно і зірки не буде! — вирішила.

Ірина з головою в сітці, вповита запасочкою, дошукувалася хиб у борщі. Вирішила не дочікувати першої зірки, бо для старенької може це бути запізно. Ніде правди діти, вона любила трохи поласувати. Прийдеться "побачити" зірку, хоч її на небозводі й не буде.

— Ігоре! Ходи помагати! Ну-ну, розхмурся! Нічого страшного тут немає!

— Бо то дівчини праця! — і відразу додав стишуючи свій голос. — Мамо! Вона мене дратує!

Не було в цьому скарги чи нарікань, тільки вияв родинного довір'я. І хоч жаль відразу вистрибнув, гей плястиковий змії із нагло відчиненої скриньочки, поборолася його.

— Чи не думаєш, що ми повинні пригорнути бабусю? — спитала дивлячись у його очі, що тільки коротко зиркнули на неї та вперлися своїм перекірливим поглядом у миску з кутею.

Післала їх помолитися, кожне в інший куток. Старий звичай помолитися перед Свят-вечерею, — сказала. Старенька слухняно подріботіла до своєї кімнати та зачинила за собою двері. Беручи по дві сходи нараз, Ігор зник нагорі.

Ірина почекала у підніжжя сходів ладна перервати оту непотрібну в тій хвилині телефонну розмову.

— Ігоре! Кінчи! За десять хвилин, щоб ти був мені тут, переодягнений і зачесаний! Помолися, чув?

Шуміло присипане снігом гілля за вікном. До нього приєднувався плуг, що саме прочищував сніг на шляху перед домом старенької. За ним вантажник сипав сіль. Рідко помалу й обережно переїхало авто. Ірина не йшла нагору. Зачинилася в тількищо влаштованій кімнатці, видертій давно непотрібним речам. Збирала думки. Чоло втулила у сплетені пальці. Порядкувала ті два світи, що зійшлися в її душі, немов її сплетені пальці. Виключила радіо й телевізію, які старенька тримала цілими днями включені, хоч і не слухала, що вони їй приносили. Тепер мусіла бути тишина, абсолютна тишина в стінах цього дому. А потім вона залучить записувальну стрічку з колядками...

"Рай, тільки Тобі відомий, дай моїм батькам і братам. Здоров'я, силу, мудрість, чесноту дай моїй дитині... Благослови нарід мій в Україні і скрізь на землі сущий... І май у Своїй опіці краї, що прийняли розколений люд мій... Мені ...дозволь забути... Спепели... Спепели моє почуття до нього, прошу. Не жевріє воно, а горить...!"

А потім уже не було нічого, ні одного слова, ні одної думки, тільки прискішене биття серця. Здавалося, ніби засипляє, ніби западається в якесь невідоме ближче благословенне забуття, мов після тяжкої праці, в надмірі втоми. Почувши швидкі Ігореві кроки на сходах, силою витягнула сама себе з забуття.

"Дай, що потрібно, батькові Ігоря... і... дякую за все, дякую..."

Двері відчинилися, але старенька не входила до середи-

ни. По її очах так і було видно, що ще мала в думках припорошений, запавутинений простір, що був таким десятки років і — несподівано змінив свій вигляд. Не хотіла вірити в те, що бачила. Це та сама кімнатка? Ця сама? — допитувалася недовіжливо.

Пахло ялинкою. Пахло борщем, ушками, кутею з медом, голубцями. Пахло святами, які прийшли до неї з Осмолоди, Підлютого, Камінця Подільського, Винниці, Гусятинна — з України. Не знала на що дивитися. Розцвів стіл, ніби город на весні з вишивками-квітами, з малюсінькими озерцями борщу. Свічки, застромлені в дерев'яну трійцю, мерехтіли таємничо, блідо. З вази в куті вітав їх жмут спілої пшениці.

— Старий звичай каже найстаршому членові родини бажати всім разом і кожному зокрема всього добра. У нашій малій родині ви найстарша, отже вам передаю цей привілей, — і подала Ірина їй тарілочку зі скибками профори потягнутої медом.

Висохлі від життєвих соків руки затремтіли, але втримали тарілку. Усмішка втекла перед напруженою повагою.

— Що я роблю тепер? — спитала розгублено і майже шепотом, ніби актор непевний своєї ролі перед самим виступом на сцену.

— Бажаєте спершу мені, а потім Ігореві. А що? Це залежить від вас...

Прийшло без надуми:

— Цілий світ! — і незабудьки розцвіли самопевним і вдоволеним усміхом.

— Ох! Хіба ж ми всілі стільки взяти? Але вдячні, дуже вдячні! — і щирим відрухом вона схилилася і поцілувала стареньку в руку. — Я бажаю вам багато-багато здоров'я і ніякої турботи! Ігоре! Бабуся чекає...

Старенька повторила кілька разів:

— Ба-бу-ся... Це "грендма? Найс!" — сьорбнула борщу, посмакувала ушок, розвинула голубець — Смачне-смачне! — повторяла.

Ірина вирішила повірити, що все це правда, хоч у свої куховарські здібності вона дуже сумнівалася. Ніби фармацевт ліки, відмірювала все згідно з приписами Панькової. Коли заgrimіло "Бог предвічний", мисс Диксон нагадувала

котеня, що наївшись щасливо подрімує в якомусь теплому куточку. Ірина не сумнівалася, що старенька не відчуває ніякого справжнього піднесення, глибшого захоплення їх колядками, чи стравами, чи звичаєм, але вона вдячна за той родинний настрій, який їй Ірина створила.

— Я стара жінка, стара жінка, — повторяла, — Кому я потрібна...?

— Мені, нам, — впевнювала Ірина і старенька заспокоїливо з усмішкою на устах заплющувала очі.

Ірина накрила її дбайливо і дозволила дрімати в фотелі. Якось не дратувало її, що навіть в день відпочинку (який він "відпочинок", як ніг під собою не чує?!), у Свят Вечір мусіла бути медсестрою. Було якесь нове глибоке вдоволення в тому, що іншій людині, чужій, дала трохи радості. Старенька раптом забурмотіла і невідомо було, чи це у сні, чи ще тримався її святовечірній настрій:

— Прошу, не показуй мені раю на те тільки, щоб вигнати мене з нього...

Залишився тільки один шпиль, найвищий і найстрімкіший, який треба було здобути, щоби поглянути на бажану долину. Хотілося, щоб ця долина була врожайна, соняшна, привітна, бо на ній мало розвиватися Ігореве життя. Треба було узброїтися, наче вправний турист у самопевність, спокій, знання терену і любов. Любов була необхідна. Без неї те здобування шпиля, трудне і небезпечне, було неможливе. І вона була певна тієї любови, якщо й сумнівалася в своїх інших вартощах. Цей шпиль її змагань називався "Зарадність у наглих і непередбачених серцевих випадках". Його залишили на кінець і треба було його відбути у перехідній Наглої Допомоги.

Вірила в свою опанованість, досвід, у знання, яке встигла здобути. Забула тільки, що й тут, як й у справжньому здобуванні шпилів, буває небезпека і несподіванки.

Гелікоптер птахом осів на велетенському червоному хресті вимальованому на чорному колі. Люди в одностроях ще тільки довозили хворого до дверей Наглої Допомоги, як з гучномовців пронеслося по цілому будинку лікарні св. Антонія:

— 5-5-5 НД! 5-5-5 НД!

Вказівка годинника минула саме дванадцяту і їдальня була повна одностроїв інтернів-резидентів, медсестер, їх помічниць, технічного персоналу. Кольорами суконь впліталися одяги працівниць канцелярій. Товпилися біля підойм на всіх поверхах, заповнювали, переходячи, долішній і горішній вестибюлі.

— 5-5-5 НД!

Кілька білих постатей піднялося над столами, решта непорушно продовжувала обід. Затремтіли в ході чепчики медсестер, зарухалися поли розстібнутих блюз інтернів і резидентів, ніби справжні крила якихсь незвичайних птахів.

Зелено-білою блискучою підлогою до дверей, до підойм, до сходів. Хтось по дорозі гасив цигарку. Із голосників вже знову грала музика. Гелікоптер легко піднісся над будинком, потремтів кудись назустріч блакиті й білим хмаринкам. Ірина встигла тількищо набрати на піднос і заплатити за обід. П'ять добре знаних уже чисел і НД зворохобили її відразу. Поклала піднос на перший із краю столик, побігла. Серце, молодий чоловік, поверталися з медового місяця — почула. Перш чим побачити хворого, вона помітила молоду жінку. Її просили вийти до ждальні і чекати там. Вперлася. Ні! Вона мусить бути з ним, хоч там що! Вона мусить! Мусить бути з ним! Були такі щасливі, що це сталося так раптом?? Не знає, чи це їй сниться, чи бачить такий жахливий сон, чи що? Не може відійти, ноги не понесуть.

Повторяла те і повторяла задивлена в чоловіка, якого ввезли у велику кімнату Наглої Допомоги. В очах кривда, на устах біль, але сліз ані сліду. Ірина підсунула їй крісло, лагідно взяла за рамена, посадила. Розпач цієї незнайомої жінки була їй близька, зрозуміла. Тільки й ріжниць, що її переживання було вже давно, що ніякого медового місяця вона ніколи не знала і що вона не могла бачити Тіна навіть крізь вікно в'язниці. Вікна забезпечили скісно поставленими дошками. Хто зна, чи все те, що приносила була йому, доходило до нього.

Щось підшепнуло їй сказати тихо, впевнено:

— Заспокойтеся. Все буде добре.

Затягнула параван, як тільки санітети поклали хворого. Один погляд на колір шкіри впевнив її, що з тим молодим чоловіком не жарти. Швидко обнизилася головою, щоб звільнити віддиховий провід. Поглянула на чоловічки. На мірення тиску крові не було часу. Включила чисельник. Тричі вдарила його сильно в грудну клітку. Послухала живчик. Адреналіна в 10 сс впорскавці чекала вже на першого лікаря.

Очі інструкторки, яка стояла трохи збоку ладна кожної хвилини включитися в потрібну процедуру, якщо б Ірина завела, нагадували тепер погляд свекрухи, коли вона слідкує за першим обідом невістки.

— Лікар того не вимагав, — сказала тихо. Ірина зрозуміла її.

— Але може, — відшепнула. Очі інструкторки блиснули задоволенням.

Замість техніка з Інгаляційного Відділу з'явилася дівчина. Темноволоса, рум'янощока, життєрадісна. Із вигляду можна було знати, що все приймає з веселого боку, в усьому бачить нагоду до сміху, а здоров'я в неї стільки, що могла б обдарувати ним потребуючого. Вправно, свobodно і без найменшої уваги до пацієнта, зайнялася відразу віддиховим апаратом. І раптом заявила на повний голос:

— О! Та ж цей апарат не працює.

Ірина, ніби бензина, в яку вкинули засвічений сірник, кинула поглядом на лікарів, на інструкторку. Вона навіть не думала про пацієнта, що лежав із заплющеними очима, тільки про його дружину, що за параваном чула кожне слово.

— Якщо ви не знаєте, як поводитися біля хворого, то краще вийдіть. — шепнула тоном, який не дозволяв на ніякий спротив.

Дівчина поглянула на неї збентежено, приложила собі вказівний палець до уст, висунулася з-поза паравану. За хвилину було чути, як телефонувала. Ще хвилинка перекохталася, підчас якої лікар домагався цього чи того інструменту, і вона знову появилася біля них із новим віддиховим апаратом. Масаж серця, розтин трахеї, включення "пейсмейкера" і білі однострої, що згуртувалися біля хворого розбрелися по коридорах.

Автоматично, ніби була частиною возика, яким повезли чоловіка на відділ посиленого піклування серця, жінка без слова повернулася, ладна йти за ним. Від спокійного лагідного голосу головного резидента спинилася, її очі відразу прикріпилися до його уст повні напруги.

— Справа в тому... Ми зробили все можливе...

Жінка впала в його слова:

— Він був цілком-цілком здоровий, коли ми були на Бермудах...

Головний резидент був повен виrozumіння.

— Такі випадки трапляються навіть із молодими. На-

разі виглядає, що все буде добре, але я хотів попередити вас, що це потриває...

Він легенько торкнувся її рамени, повернувши до виходу і було в тому так багато заспокійливої, ніжної, нехай і чужої ласки. Ірина вдала, що цілковито зайнята приладдям і ліками, які доповнювала і розкладала на належне місце. Що ж за непростиме самолюбство! Чому вона підхопила ті слова і рух лікаревої руки з таким болем? Невже ж справді ніколи не спопеліє її власна давно проминула кривда, її власне пережиття? Давно пора забути, викинути з думок! Чи ж не посвятила йому й так багато дечого, що було їй дороге? А от питає сама себе в тій хвилині: Хто був тоді для неї такий ніжно ласкавий? Хто порадив чи потішив, коли доля так жорстоко вдарила її? Мовчанка. Жахлива мовчанка довкола неї. Страх людини перед людиною.

Опритомніла. Її дотинок техніці тільки тепер набрав значення і сили. Як вона могла? Вона ж тут просто студентка на вишкільних курсах, а повелася, немов головна медсестра, щб там, як директорка! Але ж інакше не могла, це було б проти її розуміння медичної професії взагалі! В тій хвилині "свекруха" шепочеться про щось там із головною медсестрою Наглої Допомоги, та коли прийде до обговорення пройденого, як це звичайно бувало, тоді прийдеться їй вислухати, що забрала голос там, де її ніхто не питав. Напевно відізветься й технічка і хто зна, чи й не її начальник. Пошукала за відповіддю, щб не заскочив її зненацька ніякий закид.

Тепер, коли вже було на призначеному місці, коли не прибував ніхто новий автом, гелікоптером, кареткою наглої допомоги, або не голосив телефоном швидкого прибуття нового пацієнта — і знову треба було мати все напоготові — нагадалося, що вона голодна, її обід певно вистиг на лід на столі в їдальні. А може вже її зачинили? Це ж таки потривало. "Свекруха" — поза годинами навчання, вона була милою молодю дівчиною — не могла ще наговоритися з головною і не переривала, коли Ірина заявила їй: — Іду на обід.

Хто зна, чи не зробить їй завваг і за те крісло, що

його вона підсунула дружині хворого. На те була ждальня. Ну, нехай. Нічого не змінить, зробила так, як думала буде добре, і кінець. З бічної кімнати, де варили собі каву, секретарка таємниче замахала до неї.

— Пані Наверська! Зараз вам щось зраджу! Вони хочуть порекомендувати вас до "Лябораторії досвідів над серцем"! Якщо ви, очевидно, схочете. Вони дуже вдоволені вами... Кажуть, що ви опанована і холодна, справді професійна...

Хто каже? "Свекруха", головна медсестра, головний резидент, чи хто? Не подумала спитати. На radoщах хотілося подзвонити до старенької і сказати їй щось приємне й обов'язково веселе. Стало якось легко, добре від тих слів. Не сумнівалася про їх правдивість. Може саме цією увагою пересунула стрілку ваги в свою користь? "Лябораторія досвідів серця"! Чудово! Новостворена клітина, ще без повного ходу, без заповідженої програми. Єдине від'ємне там те, що треба бути на виклик і години праці можуть бути продовжені непередбачено довго. Але може саме воно і добре для неї. За них же платять. Ігор росте, а старенька помітно заникає. Коротко — потрібні гроші. Котрий лікар очолює лябораторію справді байдуже, і так їх усіх не знає!

На radoщах забула друге число телефону старенької, коли перше не відізналося. Певно нишпорить по теплярні, або й заснула на кріслі-гойдалці. Телефонна книга розгорнулася там, де не хотіла, і раптом мала перед собою дві сторінки дрібно заповнені прізвищами, що зачиналися на літеру "Н". Рука не поспішала перегорнути на "Д", погляд учепився одного прізвища і раптом здавалося, немов серце підскочило під горло.

Дивилася, очей не відривала. Повірити не могла. Отут, на яких двадцять-тридцять миль від неї живе Ніко, а вона навіть не подумала про те, не знала, не догадувалася, не прочувала! І відразу, мов пилочка просунулася по серці. Ну, і що з того? Яке твоє діло? Він певно вже одружений, обдарований якою парою близнюків і до тебе йому байдуже. Ти сама відріклася його. При чому тут твоя радість, збентеження, чи що там ще товчється в серці?

Літери намістилися, перестали мерехтіти перед її очима

і серце затихало. Це не був Ніко. Це був якийсь С. Ничай. Ніка немає. Бог його знає, куди він пропав, бо ж, правду сказати, вона так, ніби ненароком, немов шукаючи за кимсь, або бажаючи впевнити саму себе, що вона в тім кутку цілком безпечна від небажаних покус, вже не одну телефонну книгу перевірила на букву "Н"! Ніде не знайшла прізвища Ничай, перед яким спокійненько стояла б літера "Н", а на кінці МД, доктор медицини. Ні, його нема в цілій метрополітальній окрузі і це дуже-дуже добре, бо це її дурне серце ніяк не хоче забути!

— Мисс Диксон!

Нарешті була старенька. Був її будень, знаний до деталей, з яким зжилася, прийняла, як своє. Ніка в ньому не було.

— Ах, Іро, як добре, що ви дзвоните!

— Чи сталося щось?

— Так! Уявіть собі, я зовсім забула, що тепер моя черга влаштувати музичний вечір! Старість!

— Який вечір? — відразу насторожилася.

— Музичний! Піяністка Кейсі дуже добра, її варт послухати, а вона буде в нашій метрополії тільки два тижні. Перше виступить в музеї... забула я де. В Європі вона здобула славу і мусимо її запросити та розіслати запрошення.

— Я вас не вповні розумію, мисс Диксон...

— О, звичайно, що ні! Я й забула! Всього в життю я вже по трохи повирікалася, але моєї теплярні і нашого музичного клубу ніяк не можу, і не хочу! Я навіть записала в своїй останній волі, що хочу вмерти під звуки музики.

— Ви записали...? Чи то має бути самогубство?

Чути було, що сміється задоволено і трохи хитро.

— Моя дорога! Якщо ми мусимо відходити відсіля, то чому не в гарний спосіб? Чи не думаєте, що при тому придалося б трохи романтики? Думаю, що ті справи можуть бути полагождені так, як виїзд кудись. "Бай! Сі ю лейтер!" І все. Ні плачу, ні жалю, ні розпуки. Не думаєте, що так було б краще? Я не спішуся, але не думаю, що вже довго буду топтати цю землю.

— Це відсуньмо набік, мисс Диксон. Про концерт скажете мені більше, як повернуся до дому. Ігор уже є?

Старенька знову почала про концерт. Прийшлося перервати. Її обід все ще стояв забутий на столі, але за яких десять хвилин їдальню вже зачиняли. Влазять чужі справи, чужі думки, власним нема змоги розпаношитися. Поправді ж: кого вона обходить? Навіть Ігор усе сприймає зі свого боку. У його розумінні мама існує для нього, без власних зацікавлень.

Ігорева радість була чи не найбільша. Звичайно, що виконання творів Баха, чи Бетговена, чи Гіндеміта його ні трохи не зацікавило. Не промовляли до його уяви й ті всі літні дами, що заповнили вітальню старенької. Але те, чим кожна з них приїхала, було гідне уваги. Майданчик перед гаражем покрився барвами, мов якийсь своєрідний квітник, а Ігор ходив поміж ними, приглядався до форми і до фірми та відгадував рік випуску. Тут же була і незабудька-Форд і бузок-Бюік і шавлія-Крайслер і соняшник-Понтіак. А от угадай рік кожного з них і скільки котрий має миль і вже тобі години заповняться до повороту мами!

У декого перед задньою шибою була кицька, або собачка, траплялася і якась грізніша звірюка. Напереді біліла статуетка св. Христофора опікуна далеких шляхів, або Богородиці, або Пресвятої Родини. Хлопці в школі подивлялися Каделяк, яким мама інколи привозила його або забирала до дому після навчання. Тоді всувався на переднє сидіння, вдоволений і гордий, гей у своє власне. А от той гидотник (якже назвеш інакше такого нахабу?!). Кій вишпирив, що це власність старенької і не зволікав ані хвилини, щоби проголосити це цілій клясі. Звичайно, з тої причини радість Ігоря скорчилася, ніби випрані шкіряні рукавички. Ну, нічого, коби йому тільки до сімнадцяти років, а там він уже такому Києві покаже, що буде його власне! Коби тільки мама не боронила. Мусить також сам собі обіцяти, що колись і при якійсь нагоді той Кій таки обірве від нього. З Оксанкою гірше, бо ніби, як дівчину бити? Але дошкулити таки можна. Вона гадає, що як її дідо вчить у клясі української історії, то вже ніхто так добре не вміє, як вона. Також огида, тобто огидниця.

Над землею, ні відси ні відти, нависла середлітня спека. Перецвіли у старенької вже давно цілим рядочком крокуси,

виструнчившись перейшли свою пору нарцизи, забілили дрібненькі дзвоники конвалій, розкішно розстелилися кульоваті кущі азалій. І все раптом щезло. Тільки вежечкові шавлії та стріпахаті айстри перебрали весь подив. А шум за живоплотом на Східньому Шляху — у нього число 502! — усе такий же, що не ціло б у городі!

Залюбувався золотистим Каделяком, присівши на каменюці серед кущів. Старий клен за ними короною похилився над ним. Раптом почувся якийсь швидкий відголос зараз за його плечима, затріпотіла гілка над його головою і щось з писком повалилося на землю. Жовтий кіт ладен скочити на щось темне на землі, навтьоки пігнав у ліс перед швидким рухом Ігоря. Не встиг похилитися над наляканою, нерухомою пташинкою, коли ціла сіро-синя літаюча братія була над ним, залітала з боків, наближалася до голови, підлітала вгору, знов обнижувалася і дерлася на цілу свою маленьку гортанку. Не мале вже пташеня безпомічне, поранене котом жалісно заскигло в Ігоревих руках.

Люна крикнула, відчинивши вікно кухні:

— Ігор (їй ні трохи не трудно було вимовити це чуже ім'я). Кинь пташку! Вони страшенно злющі! Накинуться на тебе!

— Він поранений! — відкрикнув під голосіння пташні, — його кіт ловив!

— Чого там так кричиш, Люна? — поцікавилася старенька, заглянувши з вітальні.

У повітрі розплилися вже солов'їні трелі, грізні фанфари, морський шум і любовний шепіт, вичарозувані впродовж двох годин дрібними пальцями молоденької піяністки. Тепер чувся тільки її голос молодий і бадьорий: розпідавав усе, що ті літні дами хотіли знати. Люна напекла коржиків, подала морозиво, напарила кави, зладила трохи різних салаток, — тож на зміну духовій пасолоді прийшло фізичне підкріплення. Усі ці сіро-біло-сиво-синяві голови дам у барвистих сукнях згідних з останньою модою, що вигідно розсілися у вітальні, внесли зі собою щось, чого може ніхто по них і не сподівався: ентузіязм і бадьорість. Чекання радості, охоту до чогось небувалого. Всі світлі переживання, здавалося, були вже за ними, ніби нічого й було вже їм

чекати від життя, але смутку, чи пригноблення ніхто не виявляв.

— “Гав а ю, мисс Наллер”?

— “О, Ай ем файн”! — і інкрустована блискучими камінчиками оправа її окулярів бадьоро підкинулася вгору, хоч одне око вкрила вже катаракта, а друге було виснажене надмірним читанням. За якийсь місяць-два чекала її операція з непевним вислідом, але для сторонніх вона була “файн”.

— А ви, пані Вейт? Як ви почуваетесь, моя дорога?

Пані Вейт затягувала старечим баском, вона страждала від порожнечі свого великого дому, що колись дзвенів бадьорими голосами синів і дочок, але також відповіла повна бадьорости:

— Знаменито! Що може вимагати така молоденька людина, як я! — і це викликало веселий сміх усіх тих, менш чи більш поморщених облич. — І що pomoже нарікати? Це ще не розв'язало ніякої проблеми! — докинула дуже розсудливо.

— Мисс Диксон! — заявила Люна рішуче своєю вимовою полудневої негритянки — Ви мусите щось робити! Його мами нема вдома, а він не знає, що то за птахи! Вони його заклюють! Нехай він тільки вилізе з кущів, побачите! А мами ж нема...

— Люна! Я нічого не розумію. Хто кого має заковати?

— Ходіть, мисс Диксон! — повернула стареньку до дальшого вікна просторої вітальні. — Дивіться! І чуєте ж!

Наймолодша з дам, з ласкавим усміхненим виразом обличчя, поцікавилася:

— Що там сталося?

— Не знаю!

Синьосіра пташня, налетівша в такій кількості невідомо відкіля, кружляла над домом і над кущами рододендронів із пронизливим криком. Заслонений від них листвою і гіллям, Ігор сидів на камені, пригорнувши до себе яснодзюбу пташку.

— Кинь її! — крикнула Люна. — Кинь! Коби я тільки мала револьвер! — заявила рішуче, — полетіли б вони відразу на Адамові поля!

— Якто? — відізналася наймолодша віком дама, зупинившись за старенькою, — нас тут стільки і ми не можемо допомогти хлопцеві?! Це ж безглуздя!

— Я не вийду, "но сер"! — заявила Люна. — Я їх боюся, як голоду! Від них можна згинуть! Навіть повір'я є...

— О, йди! — сказала наймолодша дама, — Хіба це правда? Зараз я піду...

Старенька стояла розгублена, безрадна.

— Кинь птаху, лихо його бери! — Люна взяла провід у свої руки. Піяністка, стративши нагло загальну увагу, роздумувала, якби їй вийти з дому та виїхати з подвір'я. — Ще теж мені порядний дім, а револьвера в ньому немає! — воркотіла Люна. — Що скажемо, як мама прийде? Кинь, кажу!

— Кіт його поранив! — заявив рішуче Ігор. — І я його не кину! Я його мушу вилікувати!

— Зараз тебе ті птахи вилікують, зачекай, коли такий упертий! — заявила Люна і ображено відійшла від вікна. Але ще кутком ока встигла захопити щось незвичайне і вибухла захоплено: — Ото хлопець! Знав, як собі зарадити!

Ігор просувався уздовж куців рододендронів, заслонений від птахів залистеним пруттям. Його намір був, очевидно, дійти до рогу дому, відтіля короткий стрибок через доріжку, знову у куці здовж стіни і — вже він безпечний під аркадами головного входу. Пташеня було з ним, тісно проте ніжно пригорнене до його грудей. Вереск над ним не втихав. Пташня кружляючи посувалася за ним, як трейлер за автотом.

Майданчик перед гаражем був вільний від птахів, і гості почали прощатися. Подяка, захоплення концертом і гостиною, вдячність за ідею — перепліталися між собою разом з надією на наступну зустріч.

— Пані Вилтон, тепер ваша черга!

Люна воркотіла тепер сама до себе, змиваючи посуд у кухні:

— Будуть сидіти тепер на даху, на комині, на дроті. А крику буде УУУ-ух! — затягнула. — Може доля дозволить мисс Диксон трохи більше оглухнути, бо інакше треба б дзвонити до погребника. З її нервами? Х-х! — і

тепер уже була повна подиву до Ігоря, бо зарадний і мило-сердний. — Вилікувати хоче, ну, що ти скажеш!

Пані Вилтон, наймолодша з гурта, сиділа ще у вітальні, вичікуючи сина. Арома добірної кави в Колюмбії віночком оповила її голову. Без поспіху, з насолодою тягнула її з порцелянового горняточка, і робленим терпінням відвертала погляд від коржиків у кристаловій підставці на низькому столику.

— Із Люни знаменита куховарка та пекарка і просто важко відмовити собі її лакоминок!

Заворожена музикою, втомлена гістими старенька подрімувала, затоплена в своєму фотелі.

— Від одного коржика на вазі не прибувається! — пробурмотіла і раптом протверезіла: — Чи ви не помітили: мав Ігор птаха, як побіг на гору чи ні?

— Відсіля я так добре не бачила. Здається, що мав.

— Що він з ним думає тут робити? Ах, цей крик...! Коби вже скорше прийшла Іра...

Пані Вилтон обережно поклала горняточко на підставку і легко похилилася до старенької.

— Моя дорога, — сказала ніжно, — заспокійтеся. Ваша Іра от-от надійде. А тим часом приїде мій Джим, а він військовий, знайде спосіб заспокоїти пташню...

**
*

Ранком було приємно йти до лікарні. Поворот із праці, чи місьць розваги кінчився приблизно біля третьої години ранку, притихав шум на шляху, що світив сіриною асфальту, переполовинений білою широкою лінією, аж доки десь біля шостої не появлялися знову поспішаючі кудись авта. Спершу тільки одне, потім знову віддалене від нього друге, у віддалі ще одне і ще, аж знову шлях оживе повним майже безупинним рухом. Коли виходила на шлях — пішеходу не було — тількищо перші авта гонили з віддалі. Йшла холодочком уздовж лісу. Ще не підносився над шляхом запах спаленої бензини, ні випар асфальту. Думка трималася ще Ігоря сонного, без найменшого бажання справді прокинутися, усіх справ пов'язаних із ним, але водночас забігала

наперед до програми її робочого дня. Хворих на ліжках у "Лябораторії досвідів над серцем не було. Їх привозили з відділів збайдужнілих, приспаних якоюсь дозою ліку, щоби провiрити серце згiдно з найновiшою методою, поставити діагнозу, почати, чи поручити лікування на відділі. Не було зле, не було важко, була тільки напруга, коли привозили хворого і вона (Ірина) не сміла зробити ні одного відхилення, ні одної помилки.

Зате повертатися пішки ніяк не хотілося. Навіть не було охоти самій вести авто. Бажалося, щоб хтось її підвіз. Обидві дороги На горбах і Східній Шлях були заповнені автами, треба було сходити на край, свіжість думки пропала, хотілося, щоб вивапував із неї отой чад захворюння людини, оте терпіння бачене день-у-день.

Необдароване терпеливістю бажання пігнало наперед. Почимчикувало в підскоках перед нею, як тільки ноги доходили до в'їзду лікарні. Бажання вже містилося біля Ігоря, любувалося його виглядом (яке це щастя, що з такого хворобливого дiтваку вирiс на здорового хлопця!), хотіло знати, як перейшов йому день "без науки і без мами, зате з концертом удома" і чи не нашкодив там, чи не надокучив кому часом?

Зiдхання піднесло грудну клітку. Приспішила ходу, хоч тепер треба було йти під гору. Так багато з його розвою проходить поза її увагою й свідомістю, що ладна ловити де що тільки може! Знати, як розвивається її дитина — це вже мамина нагорода, це її привілей, але і цього вповні не має.

Полюбувавшись ним, її уява закрутилася довкола його потреб, затужила за власною хаткою тільки для них двоїх. Як не хотів би сприймати її теперішнє життя, може з подивом і признанням для чужої людини — а вона ця людина таки золота! — то це ні в чому не змінює справи, що вона безупинна медсестра. От тількищо залишила лікарню, а за хвилину ввійде в другу, з тою тільки ріжницею, що там буде тільки одна пацієнтка! Тиск крові, лік, пригадка про діету, розмова для заспокоєння нервів старенької, для її розваги. Треба ж віддячувати за хліб-сіль і за дах над головою! За те, що дала їй нагоду здобути

потрібні папери, досвід, дозволила працювати. Голова вгору, Ірко, ще не так воно зле! Терпів козак і став отаманом, так ще буде і з нею. А власне не те важне, що буде з нею, як з Ігорем. Оте якесь великопісне почуття, що мулить її чимраз більше, ота туга за своїм гуртом, за рідною мовою (а в Німеччині здавалося їй, що тут буде тільки поміж своїми!) — якви то знати, як їх позбутись! Каже ж собі так часто: поглянь довкруги себе і не тужи. Могло бути гірше. Радій тим, що маєш, навчися жити теперішнім. Колись і його не буде!

Білі медсестерські мешти на грубих гумових підшвах ступали тихо рінню краєм шляху. Ніздря насолоджувалися лісом. Хоч чад спаленої бензини чіплявся листя, то таки вірила, що трохи озону перепаде і їй. На домашній концерт уже не встигне, а шкода, все ж то небувале видовище! Якась принадна пісня роздзвонилася від ранку в її душі. Спершу не могла збагнути, чому їй стало так раптом радісно. Аж потім збагнула. Не інакше, як той Канадієць у Рентгенологічному відділі. Господи Боже! Українська мова між пацієнтом і лікарем!

— Відкіля ви, пане докторе, що так добре говорите по-українському?

— З Канади.

— З Ка-на-ди..? Честь вам і слава!

— Батько знайшов добру методу, щоб у голову потрапило! — і сміявся той молодий уродженець Торонта. Не знала навіть його прізвища, не говорила до нього. Якоюсь добродійною хвилиною овіяв її звук рідної мови.

Ще на перехресті доріг була її душа розспівана. Але як тільки завершила на горбкуватий Східній Шлях, радість випарувала етером. Уже видно було за травниками й кущами сусідніх домів два ліхтарики в'їзду до дому мисс Диксон, але Ігоря, який звичайно чекав там на неї, тепер не було. Це був такий уже знаний, потрібний вид! Його широка усмішка їй назустріч і поважний хід до неї. Вже не йому бігти мамі назустріч, як малому хлопчаківі. Знаєш, мамо, було тето і те, так і так, там і там. Тепер тільки кущі та дерева шелестіли край дороги, в'їзд темнів асфальтом, ліхтарня не висока чорна, у якій ще не заясніло жовте світло, показалася на тлі срібної сосни — і все. Хіба до-

машній концерт ще й досі триває, чи може гості розважаються і старенька покликкала його чогось?

Раптом два постріли прошили повітря. Один за одним і за тим з лопотом крил і вереском пташня зірвалася відкілясь і пропала над деревами лісу. Іринин зір устиг тільки вхопити постать у військовому однострою, що зникла в дверях головного входу.

Здивована, з думкою раптом рушеною тривогою, подалася, як могла найскорше, до кухонного входу, як і кожного дня. Перейняла її Люна. Її темні очі мали ще більше блиску, як звичайно.

— Миссис Нас-кі, чого тут не було! Ваш Ігор забрав птаха, а старі, чи не з цілого лісу злетілися його рятувати! Вереску було УУУ-ух! Мисс Диксон дуже схвильована, а Ігор такий упертий, не пустив птаха! Майор Вилтон відігнав їх, може буде спокій. А то знаєте...

Зупинилася перед Ігорем у його кімнаті. Сидячи на килимі, простеленому на цілій підлозі, гладив голівку забандажованого птаха, місцями обскубаного з пір'я, що виглядав збунтовано і налякано.

— Що там було? — спитала. Торбочка полетіла на фотелик.

Підняв на неї погляд ясний, як зорі. Невинний і щасливий!

— Мамо! Я певний, що його вирятую!

— Я питаю, що було?

— Нічого не було, мамо, або що? Кіт ловив птаха, але не зловив і птах поранений упав на землю. Я взяв його лікувати.

— А ти здаєш собі з того справу, що зробив тут цілий заколот і мисс Диксон страшенно схвилювалася? Ти знаєш, що вона стара і це може для неї погано скінчитися? Ти берешся лікувати пташку, а не бачиш, що можеш скривдити людину?

— Ні, — відповів не відразу і не дивився на неї, — Я того не знав.

— Треба було аж стріляти, щоб нагнати відсіля птахів! Як ти міг! Іди поклади птаха на видному місці, щоб вони побачили його і заспокоїлися.

Тепер уже птах був тісно біля Ігорових грудей, а його

погляд виявляв збунтований переляк. Вираз очей хлопця і птаха вподібнилися до себе.

— Мамо! Таж то мій перший пацієнт! Я хочу, щоб він еиздоровів!

Ого! Вже роззброїв її! Вже не зможе сказати одного гострого слова, мусить відвернутися, щоб очі не зрадили тієї сумішки почуття, що забилося в серці. Яка кривда! Були б вони самі, він мав би дозвіл мати не одного такого пацієнта, але цілу лікарню для крилатих, чотириножних, рогатих! Чого ради має в'язати його, коли це пробиваються його зацікавлення! Що в тому злого? Він нікого не кривдить, навпаки, він хоче допомогти! Йй треба вийти відсіля! Бути нарешті самостійною! Тільки з Ігорем! Може легко мати помешкання, адже для медсестер є напроти лікарні помешкання за половину ціни! Управа лікарні йде їм назустріч! Вона потребує їх! Нехай без теплярні, без городу, без лісу під боком, але ж своє!

— А-а, що там! Ми випровадимосся! — мала вже на устах. — Що ми, справді, доживоття підписували, чи що? Нарешті і я потребую бути десь собою і відпочати. Відпоча-ти! І я виховую сина!

Голосно цього не виявила. Постанова здавалася однак доброю і вартою переведення в життя, якщо б старенька тільки натякнула якусь скаргу на Ігоря. Вона прийняла їх у скрутну годину, правда. Але вона не може в безко-нечність простягати свою вдячність, нехтуючи розвитком свого сина! Ні, це таки ні!

Перейшла по кімнаті, кинувши кілька разів погляд на нього. Він і собі боком, піддобрююче дивився час до часу на неї.

— Що ти зробив? — спитала, приклякнувши біля нього на підлозі. Тоді радісно, піднесено почав вияснювати, що і як зробив та чекав її слова.

— Добре, — сказала тільки.

Ціла справа на долині зі старенькою не була ще полагоджена. Хоч як хотілося бути з ним, слухати його мови, дивитися на нього, мусіла відсунути все набік. Треба було відсвіжитися, змінити однострій медсестри на якусь при-

надну сукню — чула голоси з вітальні, отже там таки ще хтось був — і піти на "бути або не бути".

Сходила сходами, як фільмова зірка. Розміряно, розраховано на ефект. Якщо б усі ті (хто вони?), що їх голоси дзвенять тепер біля виходу з вітальні, встигли вийти на коридор заки вона зійде вниз, нехай трохи полюбуються нею! Щось владне вселилося в неї від тієї сумішки почуття. І сталося!

— А от й Іра!—заявила радісно старенька, її усміхнене поморщене обличчя повернене до сходів. Голови пані Вилтон та її сина, майора армії, повернулися також до Ірини. — Як добре, що ви вже прийшли, моя дорога, — додала старенька — як добре!

— Добрий вечір! — сказала з віддалі Ірина. Звичайно вона обводила рукою рамена старенької, що тонкли і звужувалися чимраз більше. Але тепер не мала такого наміру. — Я бачу, що ви не самі і це дуже добре! Як удався концерт?

— Був чудовий, правда миссис Вилтон? Шкода, що ви не могли його почути. Вона справді незвичайна ця Кейсі, — і захопилася. — Це пані Вилтон, Іро, якій ви самі висилали запрошення. А це її син майор Джеймс Вилтон.

— "Гав ду ю ду".

— "Найс ту міт ю".

Звичайні слова при знайомстві без подання руки, без стиску. Тільки ввічливий цікавий погляд жінки. Майора очі прилипли до Ірини.

— Мені здається, що я вас знаю, — сказав він ні-то питаючи, ні-то стверджуючи.

Ірина шукала-шукала в думках.

— Здається, що ви мене перевіряли, — віднайшла, нарешті, відповідний сховочок у своїй пам'яті. Не могла повірити. Оцей старшина перед нею — це справді той капітан, який викликував цілу струю страху своєю щоденною появою в обергаймському таборі?! — Добре кажуть, що гори не сходяться, але люди так! А це ваша мати? Дуже приємно! — і відрухово, без надуми, за давньою звичкою простягнула руку їй, потім йому. Підніс її до уст на її здивування.

— Ваш звичай, — сказав на її погляд.

— Правдоподібно вкортці минеться. Відійде з поколінням.

— Він гарний, тримайте його. Передайте у спадщину молодим поколінням!

— Я стільки чула про вас... — почала пані Вилтон. Старенька цілком розбуджена, з насолодою сприймаючи ситуацію, запропонувала:

— Якщо ви знайомі, стрінули одне одного ще в Європі, то чому нам не завернути ще на горнятко кави? Люна!

— Так, мисс Диксон?

Про птахів, про Ігоря, про хвилювання не було і згадки.

**
*

Увечері до Ірини телефон.

— Добрий вечір, пані Ірино. Тут Панькова.

Як тільки колинебудь почулося в телефоні таке вже знане і потрібне "що чувати, пані Ірино?" — наступало свято. Приходило з'єднання з її світом, душевний пир, свято рідної мови. Плечі наміщувала на м'якому фотелику, витягала ноги, спирала лікоть на столику. Це вже не хвилинка такої розкоші і навіть не годинка. Це затрата часу, тільки слух і тільки мова. Сипляться новини за новинами про них особисто і про загальні справи, кого бачила і хто написав, що купили і що роблять, як і чим живе Україна, ота заморська, і що прийшло відтіля, з дому. У млинку щоденних дій губився час, нестало його на спокійне, неспішне сидіння з ручкою в руці, роздумуючи й випишуючи думки на папір. Все йшло на слова, а дріт терпеливо й вірно переносив їх на віддаль. Ірина сприймала все з захопленням і вдякою, що не забувають про неї от-тут "на вигнанні". На другому кінці — який Ірина могла легко уявити — вислухували її зі зрозумінням, терпеливо. Викладала все, ніби там списували протокол. Сипалося з обох боків усе, що встигло нагромадитися на душі за цілий місяць, про переживання, зустрічі, пригоди, кривди, задуми, що завгодно. Одна одній впадали в мову, розповідали, скаржилися, радилися. Тепер на віддаль вони були собі ще ближчі, як колись на вуличках обергаймського табору.

— Костянтин приїхав!

— Вилтона стрінула!

— Хто це Костянтин?

— Хто такий Вилтон?

— Ах, цей, що пише до Орести...?...

— Той, що нас перевіряв?? Та не може ж то бути!

Посипалися спомини, немов горошки з мішочка. Камінчики, що попадалися між ними, не мали вже різких кантів у собі. Вилтон, подумати! Такого страху наганяли, а тепер розсипалися всі вони в пам'яті і не нагадаєш собі! Вони то забули, а от чи про них не нагадає собі хтось, то таки невідомо. Бо що наприклад уявляє собі той Костянтин, що приїхав під чужим прізвищем? І до кого лерша гостина? До них! Просто став, мов на харч. На сніданок, на обід і на вечерю — Кость! Може Левко про те не думає, а їй те прізвище зганяє сон з очей. Хоч би був до іншого міста прибився, ні саме тут, де вони. Ну, відомо, Ореста. Не знати, чи це добре, чи зле, але повертатися до свого прізвища не думає. Може буде спокій. Гірш усього те, що Ореста залюблена в нім "по вуха", а тоді нема що промовляти до розуму. Не дасть собі нічого сказати. Але, що це вона тільки про себе і про себе. Якже там той Вилтон у приватному житті? Гадалося, що тодішні події пам'ятатимуть ціле життя, а от вилетіло з пам'яті, бо дійсність підсуває й підсуває нові проблеми, нові труднощі. От для прикладу ця справа з Костянтином, важко зрозуміти, щоб Левко не усвідомлював собі яка це небезпека нависла знову над ними, підміняє прізвище і Ореста...

У річку слів Панькової хотіла включити свій доплив. Стрибали, ніби вода по каменюках її власні справи, громадилося їх чимраз більше. Хотілося виплисти на широкі води, на безкрає море, де ніщо не приймається обмежено й вузько, де нагода відітхнути новим відживним повітрям. Але затихла, ніби таму поклала на ріку. На Панькових "річці" більші каменюки попалися в руслі. Хто всилі розгорнути заслону і поглянути яка доля краща для сина, чи доні? Найліпша мати, найкращий батько не може цього зробити. Ореста ж квітка розцвіла. Вже простягаються до неї руки, щоб зірвати її. А ті руки, ніби в рукавичках, м'які і чисті, їх дотик ніжний. А все ж таки це рукавичка і треба її тільки при якійсь нагоді скинути і тоді кожен, хто побачить руку, матиме яєсь своє окреме враження про її форму, шкіру, чи чистоту.

Старенька виявилася енергійна, наполеглива й уперта. Самолюбства в неї було обмаль. Але, що видавалося їй добре чи корисне, мусіло бути виконане.

— Моя дорога, — заявила Ірині, коли перед вечером Джим Вилтон ні відси ні відти з'явився в її домі. Якись приписи привіз від мами, називалося це. — Поїдьте трохи з Джимом. Кудись він вас повезе. Ви вже так довго в Америці, а що знаєте, хоч би про наступну вулицю? А він добре вихований і має добрий смак. Кудинебудь він вас не попровадить!

Вилтон підтвердив.

— Я ніколи не йду до другорядних місць розваги.

— Я не можу залишити вас саму...

— Не журіться мною, Іро. Що мені треба? А якщо б навіть і треба було, тож маю вдома майбутнього лікаря! — натякнула вона на пташку, яка вилікувана радо сиділа в Ігоря на рамени, з ніколи незаспокоєним апетитом.

— Того і боюся, — трохи не виявила своєї думки вголос. Чого ради її розвага має відбиватися на ньому?!

— Їдьте, їдьте! Ви ще така молода, вам жити треба. А то колись у вас навіть споминів не буде!

— У мене? Я наладована ними!

Ніби проти своєї волі, ніби без особливого захоплення, проте опинилася на передньому сидінню біля Джима. Признавала сама перед собою: потребувала напливу нових вражень, трохи безтурбоття. Відзивалася невикористана, не вижита перша молодість. Було приємно, коли крадьки кидав погляд на неї. Його мову розуміла тепер багато ліпше, як колись в Обергаймі. Сама потрапила висловитися набагато легше. Ігор прийняв її виїзд із похнюпленим виглядом. Вона знала, що він утече від старенької до себе нагору, кинеться на канапу і читатиме, доки мама не повернеться.

Забувшись, старенька вклала до уст палець, як мала дитина, і так залишилася, вдивлена в одну точку. "Мамо,— сказав їй одного разу, — як вона була мала, то певно її ніхто за те не карав. Але хіба вона була колинебудь мала?!" Ще трохи і він не потребуватиме її. Тепер для нього важливі хлопці-однолітки, спорт, потім прибуде дівчина, дружина, діти. Прощай, мамо! Я йду за своїм покликом. Не можу оглядатися на тебе!

Майже забула, що біля неї сидів майор.

— Вам тут напевно важко. Чужина!

— Але вона прихильна. Це вже зменшує тягар чужості. А втім від чужого не важко прийняти навіть прикрість. А від свого це болить!

— Ви більше чутливі люди, як ми. При тому ми не хочемо, щоб ви почувались у нас чужинкою! Навпаки! Кажемо: це все ваше! Будьте, як у себе дома!

— Правда. І я це оцінюю. Власне кажучи, я вже знайшла тут дім. Це було для нас неоцінене, повірте!

— Мисс Диксон? О, так, вона чудова людина, але думаю, що цього замало. Ви повинні змінити своє життя.

— Думаю про те.

— Я вже збагнув вашу проблему.

— Чи ви нас не перевіряли? Видно ви спеціаліст від відгадувань! Але цікаво, що саме ви помітили?

— Я бачив, як ви прийшли з лікарні, де працюєте. І що ж наступило потім? Ви були далі медсестрою тим разом для мисс Диксон, тобто спеціальною, для одного пацієнта!

— Як ви це вірно підхопили! — в думках додала: один погляд і мав цілий образ. Цікаво, чи мав такий повний образ, як перевіряв їх в Обергаймі?

— Ви не думаєте, що потрібне щось і для відпруги нервів? Бути в гурті здорових людей? Ви це повинні розуміти, ви ж медсестра! А я знаю, ваша праця не належить до найлегших.

— Ні. Важка, сумна, пригноблива. Її треба любити. Тоді не бачиться цього, тільки думається, якби допомогти, влєгшити, повернути людину в здоровий світ! Але ваша, майоре, також не належить до приємних, чи легких, особливо, коли світ воює! А він же чомусь постійно воює!

— Я цю працю люблю! Особливо мати до діла зі здоровими молодими хлопцями! Плянувати!

— Бачите? Важне любити свою професію. Я свою також люблю!

— Вам треба було одружитися з лікарем!

Стояли перед червоним сигнальним світлом. Зідхнула.

— О, так, — сказала тільки. Джим кинув на неї оком.

— У кожного з нас свої переживання, — промовив, ніби скрадався. Авто їхало вниз широкою дорогою. — Я догадуюся, що ваші не були веселі... Серед воєнних турбот...

— Ні, — сказала, ніби урвала нитку. Ще тільки треба, щоб упала в мінорний тон і розповіла йому, що для неї всі особисті переживання скінчені, залишилася тільки праця і син, який уже дуже скоро відійде від неї, тощо. Викладати карти на стіл, ніби він мусів усе знати, бо, кажучи по народньому, хотів посвятити її!

— А ви знаєте, що були дні, коли я... думав про вас!

— Певно у моїх зізнаннях було щось підозріле?! Напевно ви думали, що все лихо війни я спричинила!

Усміхнувся, не відриваючи погляду від дороги. Спішно, втікаючи перед зустрічними автами, скрутив ліворуч.

— Ні! З вами і вашими людьми прийшов до мене незнаний мені край. Чи повірите, що в нас нічого не знають про вашу Україну?

— О, на те я можу присягати! Мене одна знайома мисс Диксон спитала, чи Україна лежить у Ньюфавнленді, а друга, чи в Мексіко! Очевидно це ще не становить правила, але ж ви самі кажете, що так є!

— Для мене побут у Німеччині був щось нсмов наука в школі. Кожного дня щось нове. Як я повернувся до дому, то провадив довгі розмови зі своїм батьком. Він адвокат, охотник до дискусій. Хотів дістати в бібліотеці книжки про ваш край. Але так і не дістав. Не було. Потім мене перенесли до Вашингтону.

— О, то ви у Вашингтоні?

— Так. Але напевно довго не буду. Я не люблю канцелярії. Я люблю людей, життя, розвивати їх на зрілих, сильних, відпорних, відважних!

— Військо не тільки розвиває, воно і нищить, особливо як є війна. Ви думали про те, майоре?

— О, так! Не один раз! Плянуємо. Довго-довго розробляємо плян битви і наказуємо виконати його. І тоді нападає на нас почуття важке, як гробова плита. Яюсь людина потрапить навіть тоді щось, ніби злегковажити успіх розробленого так дбайливо й мозільно пляну. Забиває його свідомість, що тих хлопців, яким далось до виконання плян, більше може й не побачиться, а принаймні велику їх частину. Не кажучи вже про те, що самому можна також стратити голову. Але такому почуттю не можна піддаватися на довго і глибоко. Плян — наказ — його виконання — успіх!

— І це ви любите??

— Це моя стихія. Може хтось сказав би, що це приречення, що приходимо з тим на світ. Не всі дівчата те розуміють і тому я й досі неодружений, хоч діти моїх товаришів закінчують школи! — засміявся.

Від кількох хвилин не зважала куди і якою дорогою їдуть. Похопилася, як завернув у широку алею, залишивши при дорозі велику червону таблицю з білим написом "Корона". Повз золотисто-червоні високі кущі, два ряди розцвілих шавлій, айстрів та хризантем, що килимом розгорнулися за ними, хатку з чарівницею та місток, а там мініатюрний вітряк усе нижче та нижче і скрут ліворуч. Раптом перед ними розгорнувся вид широкий і далекий на дахи домів, скупані в гарячих барвах пізньої погідної осені, а за ними заліснені горби, і собі прибрані в яскраві кольори з великою сірою кулею над ними — резервуаром води. Мурований будинок був перед ними, знову квітники вздовж стін і великий майдан для паркування за ним. Святково вдягнені люди входили і виходили відтіля, під'їздили і від'їздили авта. А ще далі праворуч, спершу похило а потім уже на рівному, лавочки й альтанки, де повно весільних гостей, дві пари молодих і молодці з цокаючими апаратами в руках, що забігали перед ними.

Ірина трохи не спитала: куди ж це я попала? Дверці авта відчинилися, Джим поміг їй висісти. Якийсь чоловік в однострою всунувся за керівницю і авто в одній хвилині зникло. Було їй яюсь чужо, відчувала збентеження, непевність, чи підходить тут її зверхній вигляд. Але не виявила б цього за хто-зна яку ціну! Не хотіла розглядатися право-

руч-ліворуч-угору, хоч страшенно кортіло. Увійшла в якесь вишнево-золоте царство, де повно кристалів, із просторого вестибюлю вели нагору широкі сходи, вистелені вишневим хідником, праворуч була простора зала. Всі столики, здавалося, зайняті. З глибини доходили звуки музики, притишені й мельодійні. Нічого з того, що можна було вхопити слухом на вулиці, минаючи бари чи підрядні крамниці.

"Чудове місце, щоб стратити голову, — відмітила в думках. — Чи не є це його наміром?"

Джим сказав своє прізвище і молоденька елегантно вдягнена дівчина повела їх до столика під вікном. Власне кажучи, не треба було казати й прізвища, виглядало, що всі його там знали, вітали, всміхалися, заговорювали. І всі, як один не забули зацікавленим поглядом змірити її постань. "Ага! — подумала, — хто зна котра я з черги?!"

Вся обслуга всміхалася, не було ні одного похнюпленого обличчя, і молода жінка, яка подала їм стравопис, не була винятком. Зі стравописом було трохи мороки. Не могла ж питати Джи "що це? а що те?" Шкодувала, що не поглянула до нециклопедії куховарства у старенької—щось таке було у неї в кухні — та подивилася на світлини, щоб знати тепер, що саме вибирати. Із куховарськими американськими назвами не була знайома. Джим, як справжній смаколюб, заглибився в читання присмаків і навіть виявляв свій подив звуками "и-и, о-о! Ага!" Потім спитав її, що бажає випити.

Ірина не чула. Тепло розійшлося по її тілі, ніби вже справді випила щось сильне. "Київ" було виписане на стравописі і спершу вона навіть не помітила, що ця назва столиці України була додатком до курятини.

Не зчулася, як спитала:

— При чому тут столиця України?

Не зрозумів.

— Де? — спитав. З боку терпеливо чекала офіціантка з записником і олівцем. Її погляд мандрував праворуч-ліворуч, лівору-праворуч, і затримався на стравописі, який Ірина простягнула до Джима.

— Оце? Це так ви пишете назву вашої столиці?

— Точнісінько так!

— Цікаво! Ніколи не подумав!

Тільки її чорні легенько вигнуті брови зраджували, що

якась капосна думка пробігла головою. Але зараз же таки взялася оправдувати його. Що ж його, нарешті, обходить те, що ці чотири букви викликали в неї цілу ніжну, а все ж таки бурю почуття? Відкіля він може те знати? Для нього це ознака приправи, смаку потрави. Дивись, і не знав, що саме так пишеться столицю України в англійській мові! Ні він, ані кухар, ані власник ресторану. Не можна дивуватися, гніватися, ображуватися, відчувати жаль, чи якесь інше почуття до них усіх, до Вилтона і псувати йому та собі настроїй вечора тільки тому, що все на цьому світі якесь таке покручене, і що один шанус, як святість, того другий навіть не знає, що воно існує на світі!

— Я запам'ятаю, — обіцяв Джим.

Тепер вона не зрозуміла.

— Що?

— Що саме так пишеться вашу столицю. Тепер обов'язково ж мушу покуштувати ваші столичні присмаки!

Цілком, як старенька. Вмирала з цікавості — а Люна собі — посмакувати їх різдвяні страви. Бідний Тін і сотні-сотні інших Тинів віддали життя за їх ідею, за їх змагання, зруйнували своє родинне й особисте життя, а показується, що замість цього треба було видати добрі куховарські книжки, скрізь повідчиняти ресторани і вже всі смакуни, а з ними цілий світ знали б, що існує Україна!

А все ж Джим показав себе милим дотепним і безпретенсійним товаришем вечора. Не дозволив собі на ніякий нотяк, ніяке слово, чи дотеп, що могло б не подобатися їй. Не спалося їй того вечора, як звичайно після телефонної розмови з Паньковою. Тільки тепер інші думки не давали спокою. Яке в них усе якесь нескладне, безпосереднє. Кажіть мені просто "Джим". Кажіть мені просто "Айрін — повинна була відразу відповісти, а чи могла? Куди ж там?! Щось тримало, немов кайданами, не дозволяло вимовити його імени, запропонувати йому те саме. Виховання? Традиція? Незвичність? Не все одне? Щось з її минулого, з її доби, з її країни. "Чи я можу казати вам 'Іра' так як мисс Диксон?" — спитав. Тоді щось задрижало так виразно і так сильно! Старенькій можна так казати, але іншому чоловікові ні, о, ні! Це належить тільки до одного! До Ніка! "Прошу, кажіть мені Айрін", — відповіла. Чи це тільки вона, чи

всі її ровесниці такі повні якогось непотрібного вантажу, комплексу, чи чого там, що замість використовувати дане їм життя, самі затроюють його?

І був ще один вечір, і ще один, і ще. Літак скорочував дорогу і Вашингтон здавався за третім кварталом від неї. Інші місця, де бувала з ним, не нагадували вже казку, як "Корона", стравопис не дивився вовкулаком. Усе ставало знане, включалося в її теперішність. Чуже довілля і світ, який принесла з далекого рідного краю в своїй душі, були немов сплетені пальці. Торкалися себе, а такі одні належали до правої руки, а другі до лівої. Стежила, як сприймає Ігор її виїзди з Джимом. Він же був головним героєм її життя. А все ж таки, чи можна було вирікатися всього через нього? Назверх не виявляв нічого. Не питав нічого, не бунтувався, сміявся з Джимових дотепів, якими обдаровував хлопця, радо прийняв його пропозицію поїхати трохи в околицю. Слухав вияснень про якісь деталі авта та їзди. Але не "лип" до нього так, як колись до Ніка. Може тому, що тоді був ще таким дівчаком?

— Може хочеш піти у військову школу? — спитав його Вилтон одного разу.

Відповідь прийшла без надуми.

— Ні! Я хочу бути лікарем!

Коли помітила, що старенька чимраз більше вживається в ролю свахи, затривожилася. Куди ж вона, Ірина, зміряє? До чого стремить? Чи не дає бува надії Джимові? Не було б навіть дивно, якщо б так зрозумів її виїзди з ним. Хіба ж мусіла сторонити від нього і відразу на початку казати, що вона не має права на зміну життя, на подружжя? Та ж висміяв би її! Може власне такого безпретенсійного, не розрахованого на дальшу мету жіночого товариства йому саме й треба? До подружжя в неї міг бути тільки один і єдиний Ніко... А Джим приїздив, ніби завжди з доручення матері передати щось старенькій, і кінчилося на тім, що просив її поїхати з ним кудись.

Із любови, з турботи за майбутнє сина і отого вічно настороженого почуття матері, пані Вилтон вчепилася думками Ірини. Підсувалися питання, на які вона не мала відповіді. Закохався в цю чужинку? Думає поважно, чи це тільки шукання товариства? Спостерігала, роздумувала, питала саму себе і свого чоловіка, але Джима не чіпала. Доля її сина була якась кострубата, на її думку, цілком незаслужено. Дівчина, в якій він колись кохався, не захотіла йти в мандрівне життя дружини військовика, бути матір'ю дітей, що ходитимуть щораз до іншої школи. Глибоко пережив те. Сховав своє розчарування з такої розрахованої "любови" і на довший час не було нічого серйозного. Аж десь у Німеччині познайомився з якоюсь Кітті. Колежка по праці, обзнайомлена з мандрами, здавалося, що ця вже підходить до нього. Тут і там натякнув про неї в листах, і тоді знову в неї розцвіла надія і з подвійною силою закружляли біля нього її думки.

"Джимі-серце! Чи можу мати надію на невістку? Дивися: ця хата аж кричить за дітьми!" — прорвалася її туга за внучатами.

"Здається, що так, мамо".

Та заки Джим надумався, заки переборов оте недовір'я до почуття жінок викликане першим коханням, Кітті розглянулася за іншим.

І от тепер ця Іра-Айрін. Чужинка. Приманлива, хто ж заперечить. І нічого це, що такий у неї великий хлопець. У час корейської війни в їх домі перебував один з їх юнаків. Прийняли, як свого. Сказала йому: "Оце тепер твій дім. Поводися в ньому і почувайся, як у себе вдома". Не жалували йому нічого. Не зрікся своєї азійської церемонності, і може тому, щирости між ними не було. Чи то була уважливність чи пошана до них, хто там міг знати? Залишили були його самого вдома одного разу. Повертаючись, чули, що хтось грав на піяні. Вони знали, це їх Кореєць грав, хоч ніколи не робив того в їх приватності. Як же схопився з сидіння! Як вибачався! Як збентежився, коли побачив їх!

Чи так було б з Айрін та її хлопцем? Інше виховання не дозволить на щирість? Але важливе те, чи він був би з нею щасливий! Бо, що вона пішла б за нього з охотою, про те немає навіть що думати!

Адвокат Вилтон усі справи розглядав усесторонньо, без хвилювань, із дрібчкою гумору.

— Моя дорога, наш хлопець давно повнолітній. Він має свої заслуги у військовій ділянці. Не думаєш, що він сам зуміє вирішити свою долю?

— Джими мудрий, меткий, добрий провідник. Ніхто не може йому цього відмовити, — заявила переконано пані Вилтон. Але зараз же жалісно зідхнула. — На жаль, це тільки у професійних справах. У його особистих він чомусь цілком безпорадний. Він дивиться на дівчину так, як на тих людей, що їх він перевіряє. Так нікуди не зайдеш! А йому треба родинного життя, а нам із тобою внуків!

З димом люльки поплила до неї добродушна усмішка її чоловіка.

— Таж певно, моя дорога, але якщо їх немає, то треба і без них!

— Але ж усі старші люди мають унуків!

— Може наші знайомі, але не всі люди, — і знову дим із люльки й усмішка, вигідно сперта права рука на поруччі фотеля. — А от мисс Диксон ціле своє життя була самотна, не мала ані чоловіка, ані дітей, ані внуків, а чи чула ти колинебудь її нарікання?

— О, але й захоплена вона тим не може бути! Може тому вона пригорнула тих двоє чужих, щоб хоч на останок заповнити пустку життя? Туга за родиною мусить бути в кожної людини, воно згідне з природою. А втім, хіба ж ти хочеш, щоб Джими був самотний?!?! Та це ж щось найгірше на світі!

Розхвилювавшись, пані Вилтон скривдила до стелі сягаючий фікус. Підляля його вдруге того дня на невдоволення білих товстеньких корінців квіту.

— Вже дві Американки унещасливили Джима, — заговорила. Порожня коновочка для підливання квітів легенько затремтіла в її руці, — Не хочу, щоб іще й ця чужинка унещасливила його!

— Чому має унещасливити? Ти ж кажеш, що вона тільки чекає на його слово!

— А Джим ніби перед головною битвою обдумує кожну деталь!

— Не спіши його, не спіши, — адвокат підвівся, витяг-

нувся вигідно, і простуючи до вікна, докинув ще — Найліпше було б, якщо б ми не втручалися до тих справ. Це його життя і він має керувати ним. Може взагалі він не думає з нею одружитися?

— У такому разі чому ці гостини на Східньому Шляху? Ти повинен поговорити з ним. Він же твій син! Порадити, спитати. Як чоловік до чоловіка!

— Моя дорога, що я маю радити? Особисто я нічого не маю ані проти тієї чужинки, якої я ніколи не бачив, ані проти її хлопця. ("Я думаю, що він задурений у ній..." — всунула вона свою увагу в його мову). Але я не буду з ними жити. А вона, як і наш Джим переступили вже тридцятку. Чи ти думаєш, що в тому віці можливе таке задурення, таке цілковите запоморочення голови, щоб їм було легко з'єднати їх два світи, дві традиції, дві мови?

— А от ми з'єднали. Я ж Словінка, а ти Англієць...

— З нами було інакше. По-перше ми були дуже молоденькі. По-друге ми тут вирости в одній атмосфері. Це ріжниця.

Пакнувши ще кілька разів люльку, він відгорнув завіску та обкинув поглядом вичищений від снігу в'їзд.

— Я думаю, — відізався, хоч його дружина подалася вже до кухні налляти їм по горнятку кави, — я думаю, що з весною треба б нам посадити два ряди троянд по другій стороні в'їзду. Один вище, а другий нижче. Це гарно так.

Потім він відвернувся від вікна, хвилину стояв задивлений собі під ноги, а на устах була усмішка начебто задуми, начебто погодження з долею.

— Батьки бажують дітям якнайліпше і нераз, саме тому, роблять багато помилок, — промовив переймаючи з її рук філіжанку кави. Знову був у фотелі. — На судових процесах багато дечого можна навчитися. Із хвилиною, коли діти стали дорослими, наша роля виховників скінчилася. Це їх життя і забагато втручатися в нього ми ніяк не повинні. Ми, як батьки своє завдання виконали, свою ролью скінчили. Вони стали новими людьми. Ми не повинні вже бути їх провідниками, тільки хіба дорадниками... — він заглибився в читанні щоденника, повного новин з усіх ділянок та реклям, і не відразу відізався, ніби вичитав те: — На

скільки я знаю Джима, то не думаю, щоб він захотів цю чужинку вирвати з її світу.

Його дружина відразу заперечила:

— Але ж, любий! Вона вже вирвана зі свого світу!

— Цей у чотирьох стінах, чи не найсильніший рідний світ! Не думаєш?

Своїм стилем дім був немов перша дівоча мрія: фантазійний, легкий, зі стрімкими вежечками, що намагалися сягати у безхмар'я. Своїм же зовнішнім виглядом нагадував думки старого скептика. Був опущений, занедбаний, без віри у віднову. Побачивши його світлину (в молодості!), яку вручили йому разом із проханням продати його — пам'ять Панькова відразу стрибнула назад і в уяві він опинився у знайомих у Стрию. Там такий дім називався "вілля". У такій "віллі" він познайомився з Танею. Без глибшої застанови вирішив, що саме він буде тим купцем. Таня, його дружина, майжещо попала в розпуку, розглядаючи цю віллію іззовні та всередині.

— Це? — питала, — у житті щось такого брудного не бачила! У порівнянні з тим наші обєргаймські касарні, як ми тільки посилилися в них, могли б бути зразком чистоти!

Паньків поспішив виявити свою гадку, переходячи з кімнати до кімнати:

— Що таке бруд? Субстанція, яка зникає від бажання людини!

— Коли б то тільки від бажання?! А скільки вкладу грошей і праці тут треба! І чому саме таку хату хочеш купувати?!!

— Нагадує мені одну віллію в Стрию, яку й ти повинна би пам'ятати. Як відомо ми там познайомилися!

— Гм... — висловила невизрашим тоном, — якось не віриться, щоб тут такі сентименти грали ролю!

— Чому ні? Старіючись, людина шукає за минулим! Отже, що то я казав? Ага! Тут такі самі великі кімнати, різні ниші та нишечки, тераса та "патіо". Багато місця на твої квіти, Таню. А та зелена дич навколо хати, що вона варта!

— Дич. Правду кажеш. Дич і є. Коби з того зробити якусь подобу городчика...

— Я був огородником, пригадуєш? Якщо не віриш, що мої азалії справді цвітуть кожного року, то спитай Ірину Наверську!

Усміхнулася, рушила головою з сумнівом. Ходила від кімнати до кімнати.

— Послухай, Таню, положення його чудове. На горбочку, відсунене від дороги. Стоїть на межі двох дільниць. Віддалений від автобусного руху, від сопуху спаленої бензини і в той же сам час до автобусних зупинок дуже близько. Ім тут кінець. Через свою занедбаність він має низьку ціну...

— Але ж ти мусиш вложити багато грошей, щоб він був хоч схожий на дім!

Заспокійливо рухав рукою.

— Зробиться. Помало все буде. У моїм розумінню він надається на таку фортецю, якої нам треба.

— Яку фортецю?

— Нашої віри, роду, традиції. Ніщо не сміє нас зрушити з наших основ, крім, очевидно, Божої сили. Не забувай, що для Орести треба тут більше душевного корму, як було б дома.

Зійшла сходами вниз до двох великих кімнат, безладно заповнених чужими залишками меблів. Розглядалася, відчиняла двері стінної шафи, виглядала крізь вікно. Занедбана забута троянда заглядала в нього.

— Якщо ти так ставиш справу, то купуй, — сказала, розглядаючи сіни та неширокі сходи нагору. — Хоч треба тої ж Божої сили, щоб допомогла нам його сплатити та довести до ладу.

**
*

Хто з цікавих сусідів минав їх дім, проїжджаючи автом, чи спостерігаючи крізь вікно, його спостережливі очі, що бачили все нове в околиці, не могли не помітити цілої метаморфози, що відбувалася на їх очах. Кількох хлопців, колишні обергаймці, крутилися біля хати розмовляючи мовою, якої в сусідстві ніхто не розумів, носили драбини, махали щітками, стукали молотками всередині і на сходах.

що похилилися були в один бік і, дивись, спершу на горі, а потім надолоні забілили за блискучими шибами вікон фіранки. І довкола дому зайшла зміна. Трохи дерев постинали, трохи залишили, була і тінь і ясність.

І перш усього навесні обспалася густим квітом ота занедбана троянда під вікном вітальні.

Досередини ніхто з сусідів не мав доступу, не мав причини заходити туди, а якщо й зайшов якийсь небажаний чоловік, його відправляли від порога і все, що він міг побачити понад раменем Панькової, то були квіти у сінях та хідником застелені сходи нагору. Кожен думав, що як і скрізь по домах, у вітальні модні фотелі, кожне іншої барви для контрасту, і вигідна канапа, але ні, там саме цього не було. Залишені колишнім власником меблі піддали Паньковій нову ідею, і хлопці, які прийшли відновляти дім одне з них стяли, інше додали і, коли Панькова наклала на них свої вишивані подушечки, тут і там на столик кинула вишивану скатертину, вітальня перемінилась у принадну і рідну їм фортецю.

Спершу Ореста не присвячувала ніякої уваги домові та його влаштуванню. Ох, яке ж то старе! — було все, що вона сказала. Здавалося, що її думки блукали десь так далеко, що щоб їх до того дому притягнути, треба було когось, а не чогось. Одержавши на першому поверсі кімнату для себе, спитала: "Чи я можу влаштувати її так, як бажаю?" І Панькова не надумувалася з відповіддю:

— Певно! Вона твоя. Хочу бачити які в тебе уподобання!

Ніби й залишила її саму, але крадьки спостерігала, що покладе на першому місці, що для неї важливе. Кабінет Левка виявив відразу його зацікавлення. Сотні різних попелничок можна було купити де завгодно і яку завгодно, але на його письмовому столі появилось перше не що інше, тільки оця надщерблена пам'ятка з Гуцульщини, яку колись тримав у своїй канцелярії в обергаймському таборі. Потім почали надходити до них книжки з різних ділянок. Вона відгадувала, чого її Левко шукає: ради і ґрунту для сформування свого нового життя не тільки для себе та для Орести; він думає над духовим з'єднанням усіх чистокровних Українців на чужих континентах. Створити сітку на

всю земну кулю. Один великий Союз. Одна велика все-світня організація. Щось того роду.

Хоч вона ніколи не хотіла піддаватися розпучі чи сумніву, проте вдумуючись у його задум, вона не могла не мати перед очима обергаймського табору. Нагадувала собі всю непотрібну боротьбу, очорнювання й судову розправу, і тоді огортала її зневіра. "Я мушу працювати з жінками", — казала собі, бо в тому шукала опертя для себе, підтримки у зневірі, припливу сил для себе і Левка. Жіночі товариства не вносили стільки ферменту.

Ореста зразу ж задемонструвала, що невідклично перейшла в дівочий світ. Найкраще місце вибрала для дзеркала! Потім прийшла черга на пам'ятки з першої вечірки. Листи від Константина опинилися в якомусь таємному сховку. Мама знала про них, і чимало ті листи дратували її! Вишивка була для Панькової чимсь дуже схожим на національний герб, для неї треба було віддати перше місце. З увагою спостерігала, де знайдеться місце на те, що вона їй навишивала. Було зацікавлення де повісити сукні, де покласти полицку з книжками і письмовий столик, під котрою стіною примістити ліжко.

— Ще твої вишивочки, Орестуку...

— Нехай мама дасть їх до української кімнати, — так вона, за прикладом Наверської, назвала вітальню.

— Ти їх не любиш, вони тобі не подобаються?

— Ні, чому. Але де я їх дам? Тепер не модно чіпляти на стінах, чи на столиках... — і докинула, поглянувши на маму, — ще десь тут поплямляться різними олівцями...

**
*

Телефони дзвонили, немов до державної установи. До Левка, до Орести, нерідко до неї. Відчинялися гостинно двері з нагоди Левкових, чи її іменин — насправді ж, щоб згуртувати довкола себе людей одних поглядів із Паньковом, приєднати нових, щоб ідея його знайшла зрозуміння, поширювалася, мала нових прихильників. Жити, як одне суспільство, одна етнографічна група з очима поверненими туди в далеко-близьку Україну. Їх гаслом було: Українець у світі!

Сповнилося його передбачування: пошукали за собою.

Цілі години проводив Паньків над вирішуванням важливого питання: як прокладати ті мости від держави до держави, від континенту до континенту, щоб з'єднати їх, людей одної мови, одної віри, звичаїв та потреб? Вирішував у своїй канцелярії, на вивісці якої було його прізвище, а на широкому вікні виписано "Посередництво купна і продажу домів і різні забезпечення". Не забував про те, як приходили до нього охочі купити чи продати дім; роздумував, коли в суботні вечорі стинав машинкою траву на травниках і коли сусіди дивилися, який то він славний господар, отой лисіючий новий власник дому і як цілковито зайнятий тільки ним. Не забували вони втягнути його у передплатники місцевої газети і насилали листи з усіх усюдів, щоб жертвував на сліпих, на калік-дітей, на досвіди над пістряком, над серцевими недугами і "ім же немає кінця".

— Добрий день, — заговорював сусід. Або: — Гелло! — та зупинявся на межі їх городів, добродушний або хитрий, і хотів знати, як це так, що його, Панькова, трава не жовкне, що робить, що троянди так безупину цвітуть і якої компанії його машинка до стинання трави. Включатися їм у політику держави, в якій опинилися чи, навпаки, триматися осторонь? — міркував у той час Паньків. — Прищепитися одною віткою більше до того велелюдного державного пня організовано і сильно, чи виростати, як нове самостійне деревце? Що роблять інші етнографічні групи? Кожна держава, кожна політична дія має свої позакулісові справи. Що вони знають про цих тут? Може невказане і небезпечне було б. А як самостійне деревце сповнять подвійну місію: дадуть вклад своєї культури в державу, що прийняла їх, і в той же сам час це буде мостом з'єднання, даром від них покинутій батьківщині. З читань, розмов, спостережень він пізнавав усе життя довкола себе. І хоч воно не в одному було імпазантне, гідне наслідування і навіть зависти, то в інших ділянках виявляло потребу вдосконалення, якогось нового додатку, духової поживи. Чи не їх це призначення і роля?

Писав статті, виголошував промови. Придбав нових приятелів і нових опонентів, може й ворогів. Потрібний великий всесвітній з'їзд, а не малі повітові з'їздики. —

виголошував свою думку, на вдоволення одної частини слухачів і нарікання другої, — на ньому відповідні комісії й підкомісії повинні б зайнятися не тільки справами збирання документів, історії, географії, звичаїв поодиноких районів їхньої батьківщини, але і започаткувати історію народження та розвою заморської України. Не роздрібнюватися на маленькі групки, що ще чого доброго буде одна на одну дивитися згори, як на щось менше вартісне, бо от, мовляв, такий собі малий повіт без спеціальних заслуг. Пора такого погляду визбутися, давно пора! Всі однакові, всі діти одної великої землі — України! Вперед дивитися і до великих стремлінь!

І от у таке видуте царство мрій, стремлінь і вже деяких досягнень вступив одного дня Костянтин. Василь Бойко у паперах.

**
*

Ореста всміхалася замріяно. Тепер їх дім раптом розбудив у ній зацікавлення, було дуже важливе, як усе виглядало, стирала порошок по всіх поверхнях і навіть на листях квітів. І вишивка набрала великого значення, бо зараз же першого дня Костянтини, увійшовши до їх вітальні, сказав із захопленням: "Яка краса! Я так люблю вишивку!" Отже Ореста підбивала тепер вишивані подушки, намістивши їх на каналі та на фотеликах, питала маму, чи так гарно і чи не має ще дечого вишитого. Стало чимсь дуже важливим, щоб мама має на вечерю або й на обід, бо ж Костянтина таки можна було хоч деколи в неділю запросити на обід! Вистоювала перед дзеркалом, добираючи зачіску, чи сукню, щоб вийти назустріч йому повною принади. Панькова питала сама себе, чи так було з нею, коли з'явився був Левко в її життю. Як так, то це смішно для сторонніх, але скільки-скільки змісту і краси дає зацікавленням! Коби тільки не був це Костянтин...

Дивилася, щоб не залишати їх на самоті дома. Не радо дозволяла піти з ним до якогось місця розваги. Відтягала, як могла те, чого боялася: його освідчин. На екранах кіна було стільки обіймів, поцілунків, палких сцен. Вони могли передаватися їм обидвоім, підсилюючи і так існуюче почуття.

— Знаєш, Оресточко, що мене пригнала сюди туга за тобою...?

— Справді...?

— Я нікого не любив так, як тебе... Віриш?

— Я також тебе люблю...

— То чому, то як так, що ми ... поберімся, Оресточко!

Тихо. Тільки дощ шумить, а вони під одною парасолею, притулені до себе чекали на автобус. Весна розцвіла в їх серцях і, що було довкруги, не мало ніякого значення.

— Добре! — погодилася і наставила обличчя під чисті струмочки води, — Я так люблю дощ! — сказала зі сміхом, ховаючись знову під парасолею і пригортаючись до нього. Цілував її поглядом.

**

Телефон зголосив веселу вістку сумним голосом. По-народньому:

— Ой, будемо просити вас на весілля...!

— Ну, справді? Але ж це прекрасно!

— Ви так думаете? Я так цього не відчуваю. Молоді вирішили побратися і поставили нас перед доконаний факт. Думаю, якщо б ми їм не дали їм своєї згоди, то для них це не мало б ніякого значення.

— О, пані Таню! Ореста не належить до таких доньок, що легковажать своїх батьків!

— Може вона не належала. Але відколи появився Костянтин, то вона нікого не бачить і не признає тільки його! Просто страшно!

— Я не думаю, щоб Костянтин хотів знехтувати вами...

— Ще не знати, що скаже Левко. Офіційно ще нічого немає. Ореста тільки мені сказала про його освідчини і свою згоду. Спершу я намагалася промовити їй "до розуму", але бачу, ніщо не помагає, бо те, що я говорю, до розуму не доходить. Каже мені, що я маю якусь дуже скомпліковану молитву, бо не молюся, щоб вона була щаслива, тільки, щоб у її домі була затримана наша віра, традиція, звичай. Каже мені: "...але серед того мама загубила одну істину, а саме, що подружжя це дуже інтимна

справа і до нього треба, щоб людина притягала нас, а не відштовхувала!" Що ви скажете на те?

— Важко відповісти. Вона має рацію, що це інтимна справа і справді треба когось, хто є любий... — Ірина замовкла, непотрібно, боляче майнуло власним спомином. Хотілося зідхнути, але не дозволила собі на те. Проте якісь слова Панькової таки пройшли поза її увагою, так заглибилася у своє власне пережиття. — А втім, пані Таню, що ви можете закинути Костянтинові? — змусила себе включитися в справи своїх приятелів і за хвилину це їй уповні вдалося, — Що десять років старший за неї? Але він для неї напевно великий герой, він їй імponує і своїм минулим і своїм віком! І справді не те важне, що ми маємо, тільки що відчуваємо! Тим я хочу сказати, що не всі ті додатки важливі, тільки, що людина приносить зі собою, чим заповнює нашу душу!

— Не думаю, щоб Левко так дивився на одруження своєї доні. Улюбленої доні! Я тепер справді між молотом і кувалом. Жаль мені дитини, але чоловіка шкода також!

Паньків бачив, що з мамою йшли спершу піднеслі хвилюючі шепотіння. Це був для нього образ повен принади. Блискучі молоді очі повні віри в життя, в людину, в добро, навіть без здогаду труднощів, чи турбот. Їм назустріч усміхалися старші очі, а в них було так повно любови, настороження, радості. Ті старші очі все розуміли, все знали, вибачали, і все сприймали якось, ніби достойно і в той же сам час лакомо. Життя поверталось до них у якійсь чудовій відновленій красі та силі. Воно було знову молоде, наново повне стремлінь. Він був поза межами того. Тільки батько і син могли б творити подібний образ, тільки що в ньому не було б стільки шепотінь, не було б і ніжності. Мама і доня обділені іншим спільним сприйманням усього. Він ніби і бере участь у її переживаннях, і стоїть осторонь. Хіба зможе в якійсь мірі дізнати того почуття, як діждеться внука.

Нагла усмішка весело-здивована явно доказувала, що для нього така можливість дуже приманлива і страшенно нова. Внук! Ореста одружена?! І з ким??

І нагло усмішка зникла так же скоро, як і появилася. На її місці зарисувалася на чолі глибока борозна. З ким! Так, справді, з ким? І тепер, як колись в Обергаїмі, суспільні справи до того зайняли його думки, що він навіть не заглибився в щось таке важливе, як Орестине одруження! Костянтин Ярський приїхав на нове місце поселення, як Василь Бойко. За кого ж вона виходить заміж? За Бойка, чи за Ярського? Чи може до цього подружжя взагалі не допустити? Будуть плачі, нарікання, намовлювання? А може оминуть його дозвіл, як непотрібну річ на дорозі? Але ж бо він не може, ніяк не може дозволити на те подружжя в такому укладі, як воно існує тепер! Він же не може допустити до того, щоб його одиначка носила

прізвище людини, яка давно спочиває в землі і не має нічого спільного з її вибраним! Навіть не знав колись, що Костянтин існує на світі!

Гуцульська попелючка заповнювалася недокурками. От відкiля повертається до нього його "злочин"! Он як і де вдаряє в нього його постанова рятувати Костянтина від повороту в полон! Зіронька! Сипнув тоді сам собі під ноги розпеченого попелу, а тепер мусить сам босоніж ступати по ньому! І не сам. А його Зіронька, Таня, Костянтин. Всі вони стоять в одному ряді, для всіх він сипнув тим розжареним попелом, у якому ще жевріли малесенькі притлілі вуглики!

**
*

З Танею прийшлося поговорити. Не хотів, але мусів. Якже оминути маму, яка хоч і не захоплена вибранцем своєї доні (ті десять років! Та ж він постаріється, а вона лише розцвіте!), проте не зміла опертися бажанням доні.

— Саме про те хочу з тобою поговорити. Як там стоять справи з її почуттям?

— Залюблена, як кожна дівчина в її віці. Світа Божого за ним не бачить.

— Ти думаєш, що неможливо . . . розбити?

— Розбити? Станемо відразу її ворогами.

Ходив по кімнаті, міряв її довжину, добираючи слів.

— Ти знаєш головну перешкоду, Таню.

— Я знаю. І це також одна турбота більше.

— І ти розумієш, що я не можу допустити до того, щоб вона носила фальшиве прізвище! Подружжя — це родина, це діти. Яке ж прізвище матимуть ті діти?!

Схиливши голову, присівши на опертю фотелика, Панькова задумано крутила обручку на пальці.

— Мене тільки дивує, що Костянтин якимось чином не думає про те. Легковажить собі, чи забув, чи не здає собі справи... Бо про Зіроньку не говорю. За молода на те. Ідіот з нього!

— Левку, — сказала вона тихо, — ти ж сам йому те прізвище дав...

— Певно! Я рятував його від голодової смерті, від того, щоб не попав у руки поліції і не повернули його назад

у полон. Чи мав досі сидіти в горах? Якщо тільки міг би був так довго витримати. Але мені в голову не приходило, що він зможе зацікавитися Орестом! Що схоче одружитися з нею... Загнав нас у сліпий кут з нашою дитиною.

— Я собі вповні здаю з усього справу, але не бачу виходу. Розбити, як ти згадав, це найпростіше і найліпше, що могло б нам і нашій дитині трапитися. На жаль, я в те не вірю. Вона вже доросла людина, стала страшенно самостійна, у своїх постановах.

— Усе ж таки я мушу з нею поговорити, щоб знала...

— Говори. Якщо віриш, що з закоханими взагалі можна говорити...

Ходив по своїм кабінеті, виминав фотелі з темної плястики, якими Таня прикрасила його кімнату, зупинився перед письмовим столом, а гуцульська попелничка збагачувалася і збагачувалася недопалками цигарок.

— Де вона? — зупинився перед дружиною. — Нагорі? Я мушу з нею поговорити!

— Тільки не штовхай її зі шпилью в прірву. Знаєш, то молоде серце...

— Ах, Таню, ти знаєш, я б зірок для неї шукав... Тому мене злостить. Такий дурень, як Костянтин... І як він сміє з тим чужим прізвиськом лізти у женихи?!

— Пришлю тобі її, але прошу, не хвилюйся. Я хіба піду до пивниці...

Важко йому було всидіти. Ходив і ходив, а фотелики зі столиком між ними заважали йому. Хотілося сісти за керму авта і пігнати якимсь шляхом, де дозволено їхати сімдесят миль на годину. Поглянув по влаштуванні кімнати, повної книжок, картин, із килимом над лежанкою. Його світ. Довго здобуваний світ. Але ладен віддати його, якщо потрібно було б для добра Орести. Бо його намір у тій хвилині був невідкличний. Вона не сміла одружуватися з Бойком!

**
*

— Я прийшла, татку!

— Добре! — і на душі відразу стало добре і ясно, та в той же сам час надмірний жаль полотном розгорнувся в ній. Кабінет здавався інший від її молоді життєрадісної

появи. І з усіх його важких думок несподівано висунулося вже те знане йому і таке принадне: внук. Той онук, та майбутня радість, те нове єство в їх родині має прийти через неї, через отого, здавалося б ще вчорашнього дівка! Чи вона свідомо того, чи заглиблена в почуття до Костянтина, зайнята шлюбною сукнею та меблями власного помешкання, не усвідомлює собі того свого майбутнього обов'язку та завдання жінки? Як і про що шепочуть вони вдвох із мамою, які таємниці обговорюють у її кімнаті в той час, як він займається всенародніми справами? Сукні, зачіски, влаштування мешкання, що сказав їй Костянтин, а вона йому, чи може поважні життєві справи?

— Татко не запросить мене сідати? Чи може я маю стояти?—і це прозвучало, як щось "їх", давнє і добре знанє.

— О, сідай, певно, що так. Поговоримо собі!

— А про що? — спитала зацікавлено і в тій хвилині нагадувала саму себе ще цілком малу, цікаву на все, що діялося навкола неї.

— Про твоє майбутнє.

— Так? А що саме?

Сів у фотель напроти неї. Хотів бути поважний, навіть лютий, і не міг. Ах, ті розгорілі щастям очі, те личко гладеньке молоде з ніжними рум'янками, ті уста свіжі, ті бездоганно білі зуби! Можна було тільки любоватися нею.

— Ну, я думаю, що схочеш втаємничити свого тата в свої переживання.

— О, чому ні. А що татко хоче знати?

— Багато. Власне кажучи, все. Дещо я знаю...

— Наприклад що? — дуже швидко, здивоване, але нітрохи не налякане.

— Наприклад те, що твій вибранець найкращий у світі, що такого другого не знайшов би навіть із голівудським рефлектором, що він елегантний і страшенно закоханий у тебе.

Вона докидала до батькової мови рішуче, самопевне, або розміряне: Так! Певно! О, так... і закінчила рвучким запитом:

— Відкіля татко це знає?

— Ти не знаєш, що я також був молодий?

— О, так, але я не можу собі уявити татка молодим!

— Та й не треба, — сказав. — Врешті я згідний з тобою, бо Костянтин справді хлопець порядний...

— І тільки??

— Не тільки, але...

— Чи мусить бути "але"?

— Мусить! Хочу спитати тебе, чи ти справді знаєш, за кого вибираєшся заміж?

— Татку! Я знаю! Ані татко, ані мама не втаємничили мене в ті справи. Сказав мені сам Костик. І я була дуже горда на татка!

— На мене? Гм... Прекрасно, але чи ти розумієш усю повагу того для тебе?

— Певно, що розумію. Не живемо в часах Марка Вовчка!

— Прізвище основна справа. Я... рятував його від неволі і від голоду. Але в ніякому разі не на те, щоб ти на цьому терпіла!

— Мною не треба журитися. Я полюбила людину, не її прізвище. У його житті є героїчні дії, наражування життя. Це є доказом його почуття до батьківщини. Діла. Не слова. Можуть його не розуміти. Але я розумію. І це досить.

— Зірньоко! Все це правда. Але його прізвище незаконне...

— Татку! Мій старенький! — вона схопилася з фотелика, і присівшись на поруччі біля нього, обняла і поцілувала в лисину. — Хто такими справами сушить собі голову в наших часах?! Я зараз татові скажу щось важніше. Люська Висоцька буде моєю першою дружкою, а другою буде Американка Маргарет, моя приятелька з каледжу, і дуже татка прошу, щоб то було справді свято...

Річка вихопилася з призначеного русла і поплила по більш життєдайній околиці. Хотів, чи не хотів, але мусів поплисти з її бігом, у ці незнані сфери дівочо-жіночих зацікавлень, вимог, турбот, коли йшлося про шлюб, про одруження. Чим більше вона говорила — інколи так таємниче в само вуха — тим більше й дальше розпливалися його наміри і вкінці він тільки слухав без найменшого бажання їй у чомусь заперечити. Тільки ненароком на тлі тих усіх рожевомрійних сподівань блиснув перед ним інший

образ. З'явилася в уяві чорноволося красуня, але без усіх тих шлюбних прикрас, тільки з малим хлопцем. Напевно і в Ірини горіли колись очі, і її полонили якісь неясні надії, може не на надзвичайне, але таке собі повсякденне людське щастя. А чим скінчилося? Дитиною без батька, самотнє борсання без можливості і до тепер направити всі ті колишні події А таких, як вона цілий великий хоровід. Їх життя було немов квіт, що розцвів на передодні сильного й несподіваного морозу.

Як, ну як же сказати тій своїй дитині жорстоке "ні!", коли воно, ото його завжди ще мале, таке щасливе, повне надій і радості та сипле своєму татові все, що має у своїх бажаннях, бо ж той тато був колись для неї "чимсь посереднім між Мазепою і Мойсеєм!" і хоче знати щось з її переживань?!

Чув, як поскрипували пивничні сходи. Звичайно, Таня, знетерпеливившись задоволю розмовою батька з донею і правдоподібно пережурившись, чи не дійшло до сліз, ішла вже нагору подивитися, що тут у них діється. Ореста встигла ще шепнути вперше на "ти" на його превелику журу: "бо ти є добрий, добрий тато..." У тій хвилині, коли він так яскраво відчував свою "програну" перед нею, у нього з'явився інший плян.

**
*

Кость не обіймав його за шию, не проливав сліз зворушення. Він питав:

— То що я маю робити, пане меценасе?

— Повернутися до свого прізвища, — було рішуче, вимогливе.

Костянтин дивився на сплетені разом пальці, брови стягнені в рівну лінію.

— Ви знаєте, що це не так просто. Признатися? Значить вийде на верх, що я жив і приїхав на фальшиві папери, що я воював, що я втік з полону, що... Кому це потрібне?

— Оресті! — була суха, безжальна відповідь.

— Мене можуть депортувати!

— Можуть. Не мусять, але можуть. І Ореста, наскільки я її знаю, піде за тобою. І я волю те, ніж знати, що вона,

хочу сказати ви обидвоє і ваші майбутні діти, житимете під фальшивим прізвищем.

У Костевих очах виразно виявилось: "Ти ж сам мені те прізвище дав!". Але словами не зрадив ані своїх думок, ані почуття.

— Чим даліше тим гірше буде признатися до того і котрогось дня це може вийти наверх. І що тоді? Буде багато гірше. Ні! Я рішуче вимагаю поробити всі заходи для повернення родового прізвища. Тоді в Обергаймі це була потреба хвилини. Іншого виходу не було. Але тепер усе повернулося на нормальний шлях. І твої студії мусять бути закінчені під власним прізвищем і ваше вінчання та кож. Інакше...

— Інакше що?

Костянтин сидів на тому ж фотелі, на якому попереднього вечора сиділа Ореста, сидів мовчки зі стисненими губами, лютий, нерішучий. Паньків не знав милосердя.

— Це є умова для осягнення Орести. Я не думаю, щоб саме ти хотів одружитися з моєю донькою проти моєї волі. Чи твоє почування до неї таке слабе, що вважатимеш його негідним такого ризику?

Мовчки, з-під брів колишній військовий старшина поглянув на колишнього адвоката, та не відразу відізвався. У голосі таки пробреніли злорадні нотки:

— Я думаю, що воно зачіпає також вас, пане меценасе!

— Ти мені сказав "меценасе". У нас так зверталися до адвоката. Можеш мені вірити, що моя голова юриста передумала все, включно з моїм власним депортуванням!

Костянтин рвучко глянув на нього.

— Тааак? — протягнув недовірливо-здивовано.

— Потягнуть до відповідальности тебе, потягнуть і мене. Я зробив це не тільки для тебе, але і для інших, для всіх, що ховалися в горах. Я мусів те зробити. Тоді. Тепер треба з тим скінчити. Раз і на все! Тут ідеться про мою дитину і я від цього не відступлю.

Паньків устиг продати два передані йому до продажу доми, побувати на трьох, чи чотирьох засіданнях, бути на одній маніфестації, одержати купу листів, безвартісних для нього і тих з українських громад цілого світу, заки зродився в нього плян протидіяти всяким можливостям. (У думках це називалося "евентуальностям"). Піде на те Костянтин, чи ні? Якщо так, то можлива його депортація, чи ні? І куди? Відкіля прибув? Значить до Німеччини. Розіб'є це пляноване подружжя, чи ні? Якщо ні, то мусить думати, як улаштувати Зіроньці життя. Що він може їй дати? У її почуття до Костянтина він вірив беззастережно. Вичувається в ній те ославлене "З тобою на кінець світу", хоч ніхто ще не побував на "кінці світу". Скрізь початок і скрізь кінець. У Костянтинове почуття до неї не вірив. У ньому немає Орестиної незломної сили. Нерішучість, непевність. У людини, що має за собою бої, полон, утечу з нього, бурхливу першу молодість це вже неможливе. Що його пригнало до неї? Хвилеве захоплення? Тоді він не розпічне старань для повернення йому родового прізвища! Після всіх страхіть війни захопила його свіжість молодого життя і це все. Захотілося старому вояці зірвати тількищо розцвілу квітку!

Досада, ох, яка ж досада, що це мусить бути саме Зіронька! Так і тягне розірвати цей зв'язок, розсунути у два протилежні кінці світу! І раптом, розігнавшись у своїй люті, він майжещо з ненавистю згадав ту осінню ніч, коли Костянтин скрадливо добився до них. Зневірений, голодний, непевний кожного свого кроку, втікач із полону в Реміні, а він, Паньків, відразу ж пішов йому назустріч. І потягнулася за тим низка принизливих переживань. Якщо б не ота його нічна гостина, не був би видавав того товару з магазину для нього, не була б бачила його ота

якась опришовецька селянка Настка Гавришак, чи як їй там було, не набрав би був такої сили його опонент Соко-ра, і не було б отої нікому непотрібної судової розправи. І от тепер — приблукався до його доні!

Не бачить нічого доброго для неї, коли одружиться з ним, а якщо розіб'ється все, не буде і тоді щаслива. Залишиться ще й жаль до батька. Буде терпіти, і він з нею. Раз у житті весна. Промине — і хоч клич, хоч проси, хоч бла-гай — не повернеться. Вже має нових вибранців, знову дурить, обіцяє, підмальовує все райдужними барвами, а потім, як та риба, махне хвостом і залишить їх, пообіцявши багато, а сповнивши мало, і погонить далі ота негідниця, весна людини! А яка ж вона спокусниця на всякі витівки! Як нашіптує, намовляє, впевнює, що всі пляни, навіть без-глузні, легкі до здійснення і потрібні. Як упевнює, що тільки їх покоління розправиться з усіма ворожими силами, ворогами та ворожищами, що доконають те, чого не могли перед ними, бо вони були просто "ніхто", сміховиння, пу-стоголовки.

Так переживав колись він сам. І от мають уже власні жнива. Мають наслідки обіцянок весняного віку. Що доконали? Розсипалися по світі, по всіх-усюдах. Чи може таку подію треба розглядати, як їх досяг? Українець став грсмадянином цілого світу! До кого ж би то їх порівняти? До Англіїців? В Америці вони і в Канаді вони, і в Азії не без них, і в Африці та Австралії. Тільки якось до полуд-невої Америки їм ніби засі. А вони таки перемогли Англії-ців! Українець є тепер у кожній частині світу. Правда, не прийшов як переможна нація, а з низу червяком проби-вається на поверхню життя, немов та комаха, що виклю-вавшись із землі, здіймається до лету. Ніхто на світі не знає, чи не хоче знати їх культури, традиції, віри, мови. Мусять кричати на все горло: — Світе! Чуєш? Я існую! Ви маєте свої держави, свої клаптики землі на цій планеті, що їх називаєте своїми. Ви думаєте, що в мене такого немає? Он погляньте тільки на мапу Європи, там де Дніпро і Дністер, де Карпати і Чорне море. От відкіля я прийшов! Зі старої княжої Русі, з гетьманської Русі-України, з ніколи не підкореної України. Роками, сторіччями звучала по містах чужа мова, щоразу інша, а корінну витискали

і витискали в кути, аж загнали на села, а вона відроджувалася і жила аж вийшла з берегів батьківщини, ніби вода в час повені. Мову українського степу, мову Карпат і мову примор'я рознесло в усі закутки світу! Хто заперечить? Хто посміє? Вставай! Вставай, Українче! Закинь назад голову, кинь тугою об землю! Тобі призначено велике завдання: бути піонером у здобуванні світу для гвоєї нації! Забрали, зачужили твою землю? Сягай по весь світ!

Зідхнув, але і всміхнувся. У мрійника обернувся, як пристало в Орестиних роках, чи що? Але ж бо силу, таку силу відчуває ще в собі фізично і духово, так легко і високо літає ще його думка! А від думок починається все! Дарма, що лисина заокруглюється чимраз більше, а вінок довкола неї посріблюється-посріблюється...

Але такий він був завжди. Навіть Ореста і вона не в силі стримати гону його думок до справ великих, до справ їх спільноти.

І раптом був, ніби човник, що несподівано приплив до берега. Прояснів цілий. Якщо Костянтин справді розпічне клопотання про поворот до його ж прізвища і ця справа зачепить і його, Панькова, він випише свою оборону. Особисту справу Костянтина і його власну вплете він в історію народу і з тим піде до міродайних чинників. Так! Навіть треба, щоб вони зачепили його! Не одна правда вийде тоді наверх!

**
*

Панькова більш години сиділа біля телефону. На другому кінці дроту, скулившись у фотелі Ірина вислухувала все з заплещеними очима.

— Левко все був сильний. Думка в нього пливе так швидко, що інколи я не можу наздігнати його. Він страшенно любить Оресту. Іде на найгірші можливості, але Ореста мусить мати все, як слід. Я мама, я хочу її щастя, але з легким серцем я своєї згоди не дала. Левко ставить услів'я. Ореста спершу плакала, але вже знову сонце світить, бо Кость згодився робити заходи повернути йому правдиве грізвище. Ціла моя надія була, що не погодиться. Але ні, погодився. Що з цього вийде не знаю. Може ще прийдеться "поскитатися" назад у Німеччину...

— Пані Таню, але ж це неможливо!

— А що ви думали? Я вже на все приготована і повірте весілля мені цілком не в голові!

І ще і ще про Костянтина — “він на найкращу долю заслужив, але чого ж йому саме до Орести?!” — про цілу оту халепу в яку Лвеко вліз через нього—“але годі було не допомогти тому, хто воював...” — і про те, що так ніби усе наладналося з таким трудом і можуть все дуже легко стратити. Вже вкоротці Костянтина повинні би покликати. Що з цього вийде не відомо, бо... і похопилася.

— Я страшенно “зісамолюбилася” останнім часом! Усе б говорила тільки про свій клопіт. Бачите, це турботи і хвороба роблять людей самолюбамі! А якже там ваші справи?

— Пані Таню, у мене ніяких справ немає! — Ірина сказала це зі сміхом, ніби таке положення належало до приємних життєвих досвідів. Дивувало її саму, що відколи її позиція в лікарні, як коронарної медсестри закріпилася, а з Ігорем усе було гаразд, вона потрапила сміятися. Це була справжня новина в її життю. Аж дивно, що від тих усіх людей, яких привозили до них страдальних, приголомшених ліками, щоби перевірити серце та поставити діагнозу, прийшла до неї охота реагувати сміхом на всі прояви життя. Ах, де ж воно варта тієї поваги, яку вона надавала життю досі?!?! Минає, як комарине існування, дарма, що фізично та духово, вони, люди, багаті-пребагаті велетні! Але які ж інші думки можуть розвинути в неї, коли день-у-день старенька говорить та чекає смерти, коли оті, що їх привозять до коронарної лябораторії для перевірок, а потім відсилають до відділів на лікування, не завжди повертаються до своїх домів, а везуть їх у глибокому возику туди вниз, до трупарні? Які? Відкіля набрати чогось справді радісного, коли й досі немає в неї того, що називається “своя хата”? Молоде Ігореве життя? Бореться, як може, щоб не перенести і на нього похмурого настрою, смутку. Втікає у сміх. Нехай там множаться зморшки на її обличчі! Що їй із краси? У душі, в душі ж страшенна порожнеча...! Чи мають її заповнити ті всі ресторани, які час до часу відвідає з Джимом? Стільки і радості, що зі шкільних досягнень Ігоря. Її ж власне життя пісне, як великопісний оселедчик!

На її заяву, Панькова почала дуже обережно:

— А того Вилтона... не бачите вже...?

— О, час до часу...

Закрутило жалем. Чому, на Бога, чому Панькова ніколи не спитала, чи не бачила, або хоч би чула колинебудь і щонебудь про Ніка? Чому взагалі ніколи не згадала його? Про цього, чи того з таборових буднів згадає ж! Чи це уважливість? Чи вона боїться, що тим торкнула б завжди ще свіжої рани? А Вилтоном ніякого болю завдати не можна?

Колись перевіряв її та тисячі таких, як вона у Німеччині. Давно забулося. Стратило всяке значення. Став її добрим знайомим. Не намагалася відгадувати, чи не кружляють якісь непотрібні думки в його голові, хоч на початку їх знайомства це трохи її турбувало. Чудовий чоловік, добряга, тепер дивно, що колись оті бідні обергаймські таборяни так тремтіли перед ним. Навіть добре з ним... тільки ж не бачив він ніколи її Осмолоди, не був у Львові, не знає стежок якими ходила в дитинстві і в молоденьких роках. Це і те підхопив від неї. Вміє сказати "дякую" і "прошу" і "добраніч".

Поза материнством є жіночість. Поза справами Ігоря є виїзди з Джимом, які приймає вона радісно, але без захоплення, без піднесення, без головокружного почуття. Таке проходило тільки з Ніком. Згадка про нього завжди вколе глибоко, свіжо. Колись не витримає і подзвонить до голови Українського Лікарського Товариства. Пробачте, скаже, чи є вашим членом доктор Никифор Ничай? Є? Чи можна знати його адресу? "А хто питає?" — захочуть знати. Тоді "стук!", покладе слухальце на вильцята.

Не могла додумати тієї думки до кінця (яка ж насолода була в ній!), як зараз же прокидався немилосердний глум. Та навіщо ж того? Ничай напевно одружений! Яка тобі користь з його адреси? Невже, зрікшись його, будеш устрявати в його подружнє життя?...

І тоді щось винувато шептало в душі: хоче знати близько він, чи далеко... і як йому в житті...

— Вилтон іноді навідується до старенької, — вчула власну відповідь. — І мама його приїжджає. Як запросить

коли до театру, то їду. Вона не має колючок у погляді, не можу сказати, а проте її очі так і сверлюють!

— Може він має поважні наміри супроти вас? Думаєте, що це неможливе?!

— Не думаю. Ніхто в його віці не тягне так довго з поважними намірами. І добре так.

Тоді дуже обережне, догадливе:

— Ви так і не чули нічого про вашого чоловіка? А ну поспитайте! Тут і там хтось може вістку подати...

— Пані Таню! Кого питати? Я ж тут, як на вигнанні! Нікого не бачу. Мушу вже рушитися кудись... для Ігоря...

Хіба говорила неправду? Він же росте без хатніх радощів, без хлоп'ячих пустощів. Хлопців до себе запросити не може, бо старенька зникає з кожним днем і всякі крики, сміх, біганина її дратують. Коли її кудись повезе, то спершу старенька рада і вдячна, а по хвилині нарікає, що для неї це забагато і хоче додому. Все виразно котиться до кінця. Разом із тим прийде зміна для неї та Ігоря. Піде до мешкання медсестер. За нього треба буде платити і відразу її платня зменшиться.

Треба бути готовій на все. А все ж таки огида оте чекання на смерть! Хоч ціле життя нічим іншим не є, тільки тим. Швидшим або повільнішим ходом до могили. Дехто біжить до неї. Дехто летить, ніби боїться втратити те, що й так неминуче.

Гидота! Вона? Вона спасає життя, де тільки може!

**
*

Існують люди, які зуміють бути ввічливі й виrozumілі тільки тоді, коли самі чогось потребують. Осягнути — і ввічливість пропала, ніби її ніколи й не було, аж дивно стає, що та людина мала проблиски такої уважливості супроти іншого! У тій хвилині Паньків шкодував навіть, що не міг зараховувати ту жінку до таких людей. Стара "айришка", говору якої він навіть добре не розумів, ув'язнила його телефон тоді, коли йому найбільше його треба було! Кожної хвилини міг подзвонити Костянтин, від ранку чекав уже на вислід його переслухання. Але "айришка" не думала кінчити розмови. Справа продажу її дому була

полагоджена вже яких два тижні тому і, власне кажучи, говорити їм не було про що.

— У моїм краю, на острові, хочу сказати, все було рідне і добре, це правда, — жвиндів її чимало роками знищений голосок. — Та як там важко людина не працювала б, все-одно не доробиться нічого. А тут і дому доробилися були і двоє дітей таки вивчили і добре подружили. Ну, і нехай собі тут щасливо живуть, хоч буду плакати за ними, від-їжджаючи. Наперед знаю. Не було нам тут погано, але до рідного таки все тягне, не думаєте так, містер О'Пакі? Було мені добре і весело, але як тільки наближався день святого Патрика, то очі від сліз не висихали, ніби цибулю до них приклали. Тужмом-тужила! Ви так не відчуваєте? То ви не святкуєте святого Патрика? Ви не християнин? Чи Україна близько канадської границі? Ні? Ну, я справді у світі можу заблудити, бо все, що я знаю, це тільки мій острів! Я не хочу сказати, що ваш край не є гарний, але Ірландію таки варта побачити! Дякую щераз, що ви так добре продали мені дім, стара то була рудера, але ми його любили і були там щасливі. От знову на сльози затягає, вибачте мені. То все так, як приходить розлука. Нехай вас Бог благословить, містер О'Пакі, сподіюся, що ви також дістали добру пайку з нього.

— Не турбуйтеся, пані О'Греді, все в якнайкращому порядку. Щасливої вам дороги на острів!

— Я вдячна Америці, що допомогла нам, — не втихала говірлива "айришка", — Що ж! Я за те віддала їй своїх дітей. Сина і дочку. Один син на острові, той уже справжній "айриш" з вірою в любрикона — хе-хе! — як я! Один Бог знає, яка я була б щаслива, якщо б тих двоє, що залишаються тут, повернулися до нас. Я стара жінка без освіти, у світі напевно заблудила б, добре, що є літаки, які завезуть мене на мій острів і не треба мені сидіти за керівницею та журитися, що не їду туди куди слід! Але до чого це я? Ага! Я стара жінка і думаю, що Америка такий багатий край на все і навіть на людей, тож може обійтися без моїх двоє дітей та десятеро внуків. А моя Ірландія така бідна, їй вони були б дуже потрібні! Але навіть у церкві почуєш тепер, що той хто має багато, то йому ще й додасться, а той що не має, то йому відбереться. То це вже понад мій

розум. Думаю, що того нам не повинні читати, бо навіть що ж бідним тільки завдавати жалю...

Напроти нього чоловік, розсівшись вигідно у фотелику, нетерпеливився. Крутив головою, рухав пальцями насмішливо зображуючи говірливість жінки, хотів мати Панькова для себе, а тут "айришка" розговорилася і не було їй стриму. Бачив по його вигляді, що в думках у нього кишить від обурення. Тільки й чекає хвилини, коли зможе промовити і тоді пічне кидати громи на старих, на молодих, на дітей. Не обійдеться без хоча б горошинки провини у кожного з них. Для нього всі без винятку підсудні на лаві обвинувачених. А можна б і його самого посадити на тій же лаві, можна б, тільки що ні часу, ні охоти до того нема. Бо ж то така людина-шершень. Чи варт таким займатися? Сидить собі в своєму шершеневому гнізді, не змінивши від сторіч ані форми, ані кольору, а для інших має тільки своє жало. Справді таки цікавіше слухати оту малограмотну "айришку", бо вона хоч піддає йому якісь думки. Вона, на диво, скріплює його певність, що у відношенні до Костянтина він мав рацію. І хоче, таки справді добре було б, якщо б зачепили і його. Оборона готова, відбита на машинці, тільки чекає, щоб чужі очі пробігли по ній! "Без освіти", — каже "айришка" про себе і без поняття де лежить яка країна, але не бійся, думка вміла випрацювати щось путнє, і власне кажучи ніби вкрадене від нього!

— Це таке важливе? — питали очі чоловіка напроти нього. — Покладіть слухальце, — радив не стишуючи голосу, — нехай собі баба говорить ті дурниці, а ви тимчасом слухайте мою новину. — Паньків заспокійливо підняв руку вгору і тим чомусь розлютив чоловіка, — дали бабі телефон, то вже й міри не має, — підвівся, і стояв ще перед ним такий знищений життям, виявляючи гіркоту цілим своїм виглядом. — Пропала наша, — махнув рукою, — захопилися телефонами, телевизорами, радіями, усім чужим. Розплився народ у добрі гірше, як у розпусті! Купує-продає. Бувайте...

Паньків підняв долоню на прощання. "Напився" до нього отой бувший адвокат з малого містечка! Привик приходити на розмови до Народної Торгівлі, чи Союзу Кооператив, де сходилися знайомі на квасне молоко, на пиво,

навіть на чай, і хоче з його канцелярії таке зробити? Але чого ж "напився"? Зависть? Злоба? Закид? Котре з тих "зе" керує ним? Станок, за яким працює тепер, знищив його доброзичливість, залишив гіркоту і жаль до всіх? І перемінив у трохи відмінне видання Лапчака з-під Статуї Неволі в обергаймському таборі!

— Галло! Галло! — допитувалася "айришка" в телефоні

— Містер О'Паки ви ще там?

— Я тут!

Пора була поїхати до дому і пообідати. Якщо Костянтин ще й досі не подзвонив (а викликали його на восьму еранці!), то задзвонить, або й приїде вже до них до дому. Хіба не зачинять його на ключ!

— Я мушу вже прощати вас, пані О'Греді...

У канцелярію ввійшов саме молодий чоловік, несміливо, невпевнено, розглядаючись, в руках у нього якийсь сувій паперу, чи що там. В авті, перед домом, з якого він висів сиділа жінка, на задньому сидінню крутилося двоє дітей.

— Пізнаю щось і не пізнаю, — промовив молодий чоловік легенько, ніби з надумою всміхаючись, і підійшов до Панькова, — а ви мене може і не запам'ятали, пане команданте?!

Обергаймський табір з усіма будинками, з муравлицем людей виріс раптом перед очима Панькова, ніби хтось поклав на письмовому столі його малюсінку подобу.

— Значить ви були в Обергаймі? Сідайте.

— А був. Давненько вже. Розжився вже тут до свого власного, а ще не все...

— Прошу, кажіть, з чим прийшли. Я вас не можу собі нагадати, хоч обличчя ваше мені, ніби знайоме...

— Та я Матвійчук, трохи мороки там зі мною було. І пив і на ніж упав, от різно буває... — і він усміхнувся все тим самим якимсь задуманим усміхом.

— Кожному різно бувало, — сказав Паньків. — Але наладнали своє життя тут, і що було там, уже тільки спомин.

— Та нарікати не можу. Нема причини, — хвилина нерішучої мовчанки, і раптом із якоюсь перекірливістю в голосі, підсунув Панькову звій паперу, — Натє!

Було в тому русі і в супровідному усміху і збентеження і засоромлення, і якась тиха, надійна радість.

Паньків кинув погляд на химерно розтріпані листки паперу і допитливо глянув на Матвійчука. Одночасно рука встигла відхилити блакитну обгортку і він побачив нерівні записані рядки.

— Зібрав усе, що було на серці, — сказав Ілько, — А не знав до кого піти, то сказали люди, що ви тут-о, то й прийшов до вас. Може порадите...

На устах Панькова вже було "я не видавець", бо ж те, що побачив, було поезією, принаймні формою скидалося на неї. Стримало його від цього довір'я, з яким Матвійчук дивився на нього, його змужнілі ясні очі, в яких так і відчувалося подих землі. Це не людина з міста. Заховав певно в серці довір'я, чи взагалі віру в нього, як команданта колишнього табору, та прийшов до нього на пораду. Коли ж приходили до нього до канцелярії ті, що не були проти нього, що не напухали підозрою до нього від слів Сокори, приходили і питали: Що нам робити? Що буде з нами далі, пане команданте?

Цей чоловік перед ним ніколи до нього не приходив. Проте він нагадав собі тепер ту ніч, коли прийшов був до лікарні, бо "Матвійчука чисто порізали ножем" і ще дівчину, що висунулася до нього зі сутінків коридору таборової лікарні і питала про Ілька. Та дівчина, чи не свідчила потім проти нього...?

— Треба, щоб хтось те прочитав, може справив, — сказав обережно, а думка обігла всі редакції, заторкнула всіх людей, що їх прізвища чорніли під переглядом книжок, над заголовком статей. Своїх людей в Америці та в Канаді. Закрутило сумнівом. Цього твору серця напевно ніхто не пригорне! І "твором" не назве! Скільки ж вежечок великих і малих накладено довкола творця слова! Різні-прерізні вивіски над ними. Освіта, досвід, начитаність, уява. Талант чомусь теліпається на самому кінці. Вимоги читачів. Вимоги критиків. Вимоги політиків. Ця вежа таки найбільша в їх часи! А в того чоловіка перед ним, із довірливими очима Українця, напевно нічого з того всього немає, крім одного великого почуття: ЛЮБОВИ. А хто ж хоче цього в їх часи?!

— Маю жінку і двоє дітей, — жевріючими вугликами впали Ількові слова в задуму Панькова, — маю господарку. "Фарму" — кажуть тут. Як ото з церкви їде колись народ на ті Флориди, чи Гаваї, чи Каліфорнії, то моя Настуся — жінка рахувати — вже й собі пре. Ніяк не всидить на місці. Все би їй бачити. Ще й дітей ухопить і летить! Уже її очі горять, розглядається, що то їй узяти б, що купити, щоб то ніби не виглядати гірше від людей. До дітей приговорює, які то вони пальми, та помаранчі, та хмародери побачать. Таке в хаті вчинить, ніби ворог близько і або борися, або втікай! А так то в нас чистенько, вишивок понаклала, що й сісти нема де. А крісло таке м'яке, що як сяду, то вже й устати не можу, так кудись глибоко западуся. Так собі дивлюся збоку на ту крутанину, не рухаюся з хати, бо господарки не можу лишити. Та щось і не цікаво. Кличу до себе дитину, питаю: "А в Україну поїхати хочеш? В Україну?" А дитина, от дитина, то такий вік, що дивися, щоб хоч не сіло за керівницю авта та не наробило якого лиха, дитина коби тільки їхати, а куди, то байдуже. Кажу ще: "Пальм в Україні нема і помаранчі не ростуть і будинків, що пішли б у хмари, може і не знайдеш. Ти і не шукай за ними. Дивися, де знайдеш хатину, що впала в землю, чи стріха на хатині не протікає і чи не голодні там. Ти добре дивися. Міркуй у своїй голові: як виросту, що зроблю для таких? То не велика штука додати там, де і так всього багато, але дати там, де ніхто не дає! А земля там, кажу ще, чорна родюча, у цілому світі знають те, так я навчився у тому народному університеті в Обергаймі. І помаранч, кажу, тобі не треба, бо там яблука ліпші від усіх чоколяд, що тобі псують зуби. Мої тато у вісімдесят років мають усі зуби здорові, а оте своє мале я вже два рази до зубаря возив. Дивися, кажу синові, кобись був здоров, як горіх, бо вмирало вже для нашої України дуже багато людей, то вже пора, щоб на ній і для неї Українці жили. Треба нових рук і свіжого розуму. А то, — докинув, помовчавши і любовно, ледве торкаючись пучками пальців принесеного рукопису, вказав із ніби радісним, ніби збентеженим усміхом: — Тово, вони вже напам'ять вміють! Сказав тут, як умів, щоб не пропало, як то колись у нас на селі було, нехай діти знають. Орали, сіяли, жали, молотили.

Стук-стук-стук бив ціп об тік у кожній стодолі. На Великдень гаївки виводили під церквою, на Різдво з колядою ходили, а на Зелені Свята до Станиславова йшли, вінки несли на могили тих, що за нас повмирали. Все мої діти знають! А моя Настуся — дуже швидка вона вдалася, — він задоволено всміхнувся, поглядаючи на свої коліна і з подивом рушив головою, — вона каже мені: Ти, Ілю, пусти то в книжку! І що кому з того, що ті наші Опришівці так любиш? Нехай люди знають, що вони є на світі. І про тебе та й про нас знають! Таки, каже ще, пролізло тобі в голову щось у тому університеті... Та, — він зняковіло, невпевнено поглянув на Панькова і тепер нагадував якогось давнього селянина у свитці, який виявляв скромність, навіть принизливість перед людиною за письмовим столом. Крутив-перекручував пальці на крисах свого нового капелюха. — Та то легко сказати. І від серця воно все написано. А як із цього зробити книжку, то таки не знаю!

Задививсь у Панькова боязко, з надією.

— То, пане команданте, може й мало тут розуму, але серця аж забагато... А серце шкода нищити. Якщо б наш чернець були б десь тутки близько, то знаю, що порадили б мені. Вони з мене людину зробили. А то я потопав у горілці. Але їх нема, а про вас зачув, що доми продаєте і купуєте, то от і прийшов сюди та час дорогий забираю вам. Думав: людям в Обергаймі пораду давали, то може і мені дасте. Треба ж таки, щоби про Опришівці світ знав...

У нетерпеливому чеканні все добре, що скорочує час. Хоч Паньків не дозволяв своїм нервам безконтрольно розтрясатися, однак майже з радістю прийняв усі ті чужі думки, яких наслухався упродовж останніх годин. Розмірковував їх, дивувався. Костянтин ані Ореста не дзвонили, не приходили. Вона пішла з ним. Чекала, певно немало хвилюючись у якомусь незнаному йому просторі. Не могла залишити його самого в трудну годину. Якщо все пішло справді зле, то хіба була б уже подзвонила до нього. Значить переслухання почалося пізніше наміченої години. Може ще й досі чекають. Можливо також, що все протягнулося в допитах і триватиме довше, ніж він передбачав. А може пішли до якоїсь каварні на морозиво, чи каву і

сидять там, забувши не тільки про батьків, але і про те, що замовили. Задивлені в себе, зайняті тільки собою! В усякому разі він приготований на який би там не був вислід переслухання Костянтина.

У поезії не вважав себе знавцем. Він її або розумів, або не розумів. Любив, або ні. Якщо не розумів, то не витрачав на неї часу. Пробігши поглядом побіжно рукопис Ілька, зміг помітити, що там не було поезії, дивлячись на неї очима модерного знавця літератури. Але там була поезія почуття, знання того, про що писав, і ота коротка докладність вислову, щось немов у народних думках, піснях, казках.

Що тільки чужина не потрапила вичарувати з них! Билевич, колишній працівник банку, написав працю, чи сказати б підручник для майбутньої поліції в Україні. Матвійчук, парубок зі села Опришівці створив цілу поему про життя в колишньому українському селі. Віддав данину рідному минулому. Він, колишній адвокат, продає і купує дома...

Ну-ну-ну!

Сміх тихий, не виявлений назверх роз'яснив душу. Видно, що такий душетрус потрібний час до часу. Цікава була б статистика, скільки і в якій мірі вибилися, чи заломалися люди. Не молоді. Люди його покоління.

"А я ще й був огородником!" — нагадав собі свою працю у старенької, — і дім на Східньому Шляху з його квітником, теплярнею і крихкою маленькою жінкою мигнув перед його очима. І ще хтось появився разом із тим усім. Чорноволоса, темноока красуня. Скільки очей не поверталось за нею колись в Обергайм! Скільки шуму раптом розвинулося довкола неї, коли появився був Ничай! Розійшлися. Можна б сказати: дурницю зробила. Можна б і твердити: гарно зробила. Це як хто. Різні погляди, почуття, вимоги володіють людьми. З інших дуже легко зробити жертву і славословити її під небеса. Але сама-то, сама "жертва", щб вона відчуває на душі, того ніхто не хоче знати! Дії хоче, боротьби там, де її скривджено — це зрозуміле і потрібне кожному! — "А по-правді то і я не цікавився, що відчував Кость, як я обдаровував його новим прізвищем!" — ствердив у думках. Ілько все ще сидів перед ним і чекав на якусь пораду.

— Як хочете, я передам це знайомому письменникові. Може він знайде пораду. Може треба, щоби трохи справив. Бо, якщо йдеться про друк, то якщо тільки є у вас гроші, то можете видати її власним коштом.

— Я??? Та де ж я знаю, як до того взятися?

— Люди порадять.

* * *

Тіні мигнули за склом дверей заслонених фіраночками і відразу дзвінке молоде заповнило канцелярію:

— Татку!

Підвівся. Допитливим поглядом охопив обидва обличчя. Виглядали дуже таємниче.

— Ну, нарешті ви вже з'явилися, — сказав спокійно. — Почекайте хвилиночку. Зараз підемо до дому, тільки зачиню все на ключ...

— Татку! Ти нас нічого не питаєш??

— Ну, як схочете сказати, то я послухаю...

— О, я знаю, що татко дуже цікавий... Ну і такі вже злі ми не є! — Оресті видно не під силу було мовчати. — Татку! Маєш перед собою пана поручника Ярського!

— Дуже приємно! — сказав так же спокійно і тільки тепер з цілою певністю знав, що все це було тільки поволокою сильної волі з його боку. Який вислід не був би, він не міг погасити Орестиного почуття. Зайві ж хвилювання та ускладнення не були бажані. — То якже там було? — спитав іще з увагою, вибираючи в колісці ключа до авта.

— Покивали пальцем! — засміявся Костянтин.

Поглянув на нього:

— І це все? — і стало шкода, що не знатимуть змісту його "оборони"!

— Все!

Пішли перед ним, узявшись за руки, мов діти. Рух її голови говорив без слів про її настрій, її почуття, а каштанове, модно сформоване волосся, хвилюючись у ході, підтверджувало все. У цьому була і розпеченість дитини і захоплення дівчини і надія жінки. Звили собі гніздечко ті три почуття в її серці і передавалися докільню, а перед усім батькові. От пішла щаслива пара! Не було в них

навіть зародження сумніву, ні крихітки непевності чи страху, що якісь невідомі ще хмаринки можуть заслонити їх ясний овид. Чоловіча рука, що тримала тепер руку його Зіроньки допомогла йому зробити великий стрибок із каламутного берега сумніву та неохоти до Костянтина, як майбутнього зятя, на більш чисту воду батьківського почуття. Від власника цієї руки залежить Орестине майбутнє! Стежись, батьку! Байдуже, що саме відчуває він, факт залишається фактом — жінка потребує родинного щастя і її вибір, щоб досягнути мету, справді не все зрозумілий! На професійній кар'єрі спинюється якась дуже маленька частина жінок і його Зіронька саме туди не належить. Але це добре так, годі перечити. А все ж таки, чому саме Костянтин?? Рятував його тоді після втечі з полону, прищепив був йому чуже прізвище, наразивши свою маленьку родину на невідомі наслідки, а воно не тільки підійшло під його поріг, але й переступило його! Завдяки отому Костеві прийде до Орести родинне життя. Вони з Танею залишаться позаду, отак як він у тій хвилині за ними на тому великому майдані для паркування авт. Залишаться зі своїм поколінням, стремліннями доби, ідеалами й ідеями, з їхнім розумінням світу. І щасливі будуть, якщо зможуть удвоє ввійти у старість!

Ну, що ж батьку, сядь спокійно і скорися. Тепер настає їх доба, твоя викінчується. Молоді створені для нових ідей, нового сприймання подій, реакції на них, іншого розуміння світу. На зовнішньому відтінку вони напишуться новою, нелюбою їм, старшим, модою, зачіскою, навіть поведінкою. Для нього вже тепер забагато в молодих самолюбства, зацікавлення самим фізичним існуванням, пустощами. Але може й вони здавалися такими своїм батькам? Для молодих їх погляди перестарілі і не у всьому заслуговують на продовження. Пережилися. Сміються тепер з їх так колись сильного бажання вмерти для добра батьківщини, а почуття патріотизму зведено до якоїсь дуже вузької форми, смішна їм їх серйозність до буденних проминальних справ. Не дивниця — глибини вони ще не встигли нажитися. Так, правдоподібно було від створення світу. Бунт проти існуючого порядку не ними створеного, впровадження нового, що здається їм вершком досконалости. У тому стремлінні

кудись вперед і є правдоподібно цілий глузд головокружної життєвої машини. Інакше все ще й досі виглядало б так, як за часів Адама та Єви, і все було б не якимось досягненням, тільки повторенням. Нуднувато було б, що й казати.

Перед автом Костянтина махнули йому рукою, післали дві, ніби й призначені для нього, а все ж таки далекі усмішки. Костянтин відчинив перед Орестом дверцята, вона всіла, обійшов авто навколо і, коли сидів уже за керівницею, Паньків, навіть із віддалі помітив, що вона присунулася до нього близьенько...

Включив мотор у своєму авті і не рухався. Сидів. Порядкував думки. Ніби стратив щось, на що не було ціни, немов занедбав щось, що було над усе важливе. А то і відчувалося воно, немов хтось невидимий відштовхнув його десь далеко-далеко назад, чи в інший бік від когось найдорожчого на світі, де нема вже життєрадісної барвистої веселки, попеліють барви і затягає зимовим холодом.

"Я ж виїхав із дому молодою людиною,—думка виявила себе вголос, вималювавши на обличчі риси незрозумілого здивування. Майже, що на руках її привіз. Невже ж стільки років уже проминуло? Коли? Як!?"

Виїхав на рухливу вулицю. Авто молодих було вже далеко-далеко напереді. Інші всунулися поміж них і не дігнати йому їх, якщо б навіть хотів. А все ж таки вона відходить від нього згідно з законами природи. Відходить у світ своєї доби. Розпочинає нове звено довжелезного ланцюга, старого, як світ, завжди відновленого новим поколінням своєї нації, частини людства. Залишмо молодих молодості. Колись може повернується до нас, — потішав себе. Тепер бунтуються, хваляться своїми думками, яких не знали "старі", певні перемоги своєї сили, несвідомі того, що махне жменька років і прийде хтось новий, що бунтуватиметься проти них, займе їх місце і ціла коломийка пічнеться наново, знов і знов обмежена об'ємом колеса даного покоління, у вічності нескінчена.

"Покивали пальцем!" — нагадалося, коли в'їздив уже в похилий в'їзд власного дому. Його роздумування над "обороною", якщо були б покликали і його, виявилися нікому непотрібними.

Перед гаражем стояло авто Костянтина, молодих у ньому не було. Забрав рукопис Матвійчука, зісунув двері гаражу. Вже не вибігатиме до нього назустріч! Ця доба скінчена!

**

Чекали на нього на терасі дому в обрамуванні розцвілих троянд. Задивлені в себе, байдужі до всього, що не було їх почуттям, зайняті собою, почекали однак на нього! Кохання таке старе, як світ, а постійно на ново відкрите і пережите, відновилося тепер у його родині. Розцвіло, як ті троянди над їх головами. Крім розкішного вишневого цвіту густо насипаного на зелень, було там ще терня та пилюка, що осіла від руху авт на дорозі. Але хто думає про терня й пилюку, коли квіт такий свіжий і принадний? Кохання справді було обостороннє, тепер він міг упевнитися в тому. Майбутнє незбагнена таємниця для кожного. Але сучасна хвилина це певність! Гордість так і заврушила, випроставши плечі, надавши полиску очам. Зачекали на нього! "Вона вас ліпше любить, як маму", — ні відси ні відти нагадалися давно забуті Іринині слова. "Тримай свою позицію, батьку, між Мойсеєм і Мазепою!" І всміхнувся. Мойсеєм вправді не вдалося йому бути, хоч добра частина його людей таки якось перебрила "червоне море". Відносно ж Мазепи... Здаєш свої позиції, старий, здаєш? Хіба? Ні! Ніколи, доки життя! Через них, молодих іти в невмирущість. Пізнай їх, пізнай своє молоде покоління, їх добу. Дивися, взявшись тісно за руки, вони таки зачекали на тебе! Вони твої!

— Ну, що ж пішли до хати, — обняв їх обидвоіх своїми раменами, залишивши Ількову працю на столику. Повернув їх до вхідних дверей. — Мама напевно хоче знати, як усе пішло. Є багато справ, які треба обговорити, не думаєте...? — і тоді побачив, як іскорки вистрибнули з молодих очей і, ніби веселка, сплелися над його головою.

**

Увечері, коли Ірина виписувала на карточці все, що має полагодити у свій вихідний день — задзвонив телефон. — Слухаю.

— Пані Ірино! Гут Панькова. Я дзвоню до вас, бо хочу запросити вас на весілля. Офіційне запрошення ви дістанете пізніше. Але тепер дзвоню, щоб ви знали і ладилися до нас. Ігора Ореста хоче запросити на дружбу. Теж запросить його особисто, але тепер немає її вдома.

— Дякую! Прибудемо! Обов'язково! Отже все пішло добре?

— Та пішло. Американці не люблять шкодити людині. Признався до провини, сказав чому і простили! От і все! Але тепер маю клопіт. Не знаю, де робити те прийняття. Бо ж Левко ніколи не погодиться, щоб його одиначка мала тихий шлюб. А тимчасом ніде не можна знайти приміщення. Я не знала, що це треба рік наперед замовляти! Уявляєте?

Ірину раптом осяяла несподівана думка:

— Пані Таню! Я знаю одне чудове місце. Воно віддалене від вас так, як і від нас. Може двадцять миль. Напевно дороге, але це інша справа! Невідомо, чи й там зможете одержати залю і обслугу. Але пробувати можна. Там так чудово, що якщо хтось іще не залюблений, то напевно там залюбиться! — пожартувала. — Я була там з Вилтоном...

— І як? Вийшли з непошкодженим серцем...? — приплив жарт з віддалі.

— Я!? Я, що інше! Але там справді, як у казці! Називається "КОРОНА" у східній частині...

Концентрував усю свою увагу на краватці. Якщо має бути в осередку уваги, то мусить виглядати по-людському. В операційній залі важливе, щоб усе було стерильно-чисте, щоби було добре світло і звинна підручна допомога. Як виглядає оператор, ніхто не зважає. Та в цей день він герой!

Радість? Певно! Не треба і докопуватися глибоко, щоби бути певному, яким задоволенням розцвіло його самолюбство! Не з якогось, кажім, героїства, але з небувалого досягу. Як хвіст за кометою тягнуться різні почуття молодших і старших колег. ("Ви виглядали, як комета", — кинула спомин непотрібно услужлива пам'ять і відбила колись таке дороге обличчя, ніби витягнув світлину з альбому). Його погляд спинився на одній точці. Але відразу ж різко завернув до дійсності. Здивування і зависть — от що вибивається зі загального настрою колег. Радість проявляється тільки в тих молодших, які ще не дійшли до кінця студій. Що тому Англо-сасові сталося, що вибрав саме його, Українця?! — міркують. — Та ж досі він признавав тільки своїх! Інші вбирали свою зависть у самопевні слова:

"Я ніколи-ніколи не хотів би такого! Немає дурних робити на старого! Краще мати менше, але бути своїм паном!"

Ну, нехай. У кожного своя думка і право на неї. Він, Ничай, уважає, що саме такий уклад буде для нього добрий. По-перше старий пребагатющий у досвід. На замовлення години треба чекати в нього принаймні два місяці. По-друге саме тому, що Мейсон уже старий лікар, він, Ничай, буде йому необхідний. По-третє витрати на влаштування канцелярії з усім необхідним приладдям зменшаться в нього до дрібниць! По-четверте він і так буде своїм паном!

Натягнув блюзу, обтягнув її на собі, з усіх сторін

приглядався до себе у великому дзеркалі. Ну, нічого, здається, що всі вимоги пристойного вигляду затримані. Можна б рушати.

— Гууу, — почулося десь з кута.

— Ти ще тут? — спитав не оглядаючись. Перевіряв кишені, чи все необхідне взяв зі собою. З-під письмового стола сторожко, з жалем дивилася на нього пара дитячих очей.

— Як підеш — буду плакати, — дійшло відтіля.

— Та чого ж? Я повернуся.

— УУУУ! Як я буду спати.

— Ні, ще будеш бігати. Я скоро повернуся.

— Ні, — дійшло відтіля голосом повним досвіду. — Буду спати!

— Це ми ще побачимо. Тепер вилази.

Ничай нахилився, взяв малого на руки і підніс його над своєю головою, майже до стелі. Це прийняли з захопленням і забажали ще і ще і ще. З долини дійшов жіночий голос:

— Пет! Не перешкоджай там!

Малий удав, що це не було до нього. "Ще" забажав. Замість "ще" він опинився на підлозі. Йому наказали:

— Давай ручку. Підемо до мами.

Замість одної малий простягнув дві. Мовляв: я знаю, що ти знесеш мене вниз. Ничай засміявся. Взяв маленьку ручку. "Не все в середу Петра", чув таке?, — сказав.

— Не чув.

Дві ніжки на одному ступені, і знову дві ніжки на одному ступені.

— Можеш трохи поспішити? — поглянув на нього згорі.

— Ні. Не можу.

Залишив малого на сходах, сам збіг униз, і нагнувшись вперед вхопив його під пашки.

— Ліза! — кликнув, — маєш малого!

Шлапаючі кроки, не молоденьке, привітливо всміхнене обличчя поглянуло на нього з кухонного порога. Костюмик у плісках ховав її незаперечне близьке материнство.

— "Май"! — висловила жінка з признанням, — ти виглядаєш, як сам англійський престолонаслідник!

— Зроби мені приємність і порівняй мене до українського гетьманича!

— Ти є український "наці"!

— Якщо ти є англійська "наці", то так!

І дружній обосторонній сміх припечатаний його поцілунком в обличчя.

— "Гев е гуд тайм, Ник", — побажала супроводивши його поглядом. Малий побіг за ним до порога.

— Дякую. Думаю, що буде приємно.

— Біжи до мами! — повернувся ще від порога до малого.

Легко збіг сходами в нагріте сонцем міждерев'я. На зеленому оксамиті низько стятої травички ще з краплинками ранкового дощу сіро-сині птахи у пошуках комах. З увагою оглянув своє авто перед гаражем, забрав кілька скручених листочків із блискучої поверхні барви морської глибини. Вже за керівницею наложив соняшні окуляри, заслухавшись у тихий рівномірний воркіт мотору. Задкуючи завернув авто до виїзду. Малий Пет напевно дивився за ним. Нагадав собі цю його звичку, як був уже на вулиці. "Не добре так прив'язувати до себе дитину. І не добре так прив'язуватися до дитини", — докинув у думках, ніби пересторогу для себе самого.

Незнана околиця змушувала скуплювати всю увагу на назвах вулиць. Це, звичайно, Маїна фантазія. Мая належить до романтиків, здається, що навіть за автопсійним столом. Д-р Чанг сказав жартуючи, що якщо б це було можливе, то вона і там поклала б квітку! Трошки поезії! — сказала б. Навіть, коли забуде, то не надовго її закоханий погляд! Як ставити справу ясно і, нарешті, цілком серйозно, то не повинен легковажити цього факту. А поважно думати вже давно пора, тимбільше тепер. Авто за ним люто затрубіло. Розігнавшись у їзді його водій не хотів підкоритися сповільненій їзді Нікового авта. Виминути не було куди. Без найменшої уваги до водія за ним, Ничай шукав поглядом в'їзду поміж срібними смереками. Якщо Мая потрапить точно вияснити місце, то саме десь тут повинен би той в'їзд бути.

У тій же секунді міг упевнитися в точності її вказівок. Від руху гилки клену вишнева вівіска з білими буквами

здавалося, заморгала запрошуюче: Заїздіть, просимо! Тут "Корона". Сподіваємося, що ви замовили столик...

Побачив їх усіх, як чекали на нього перед будинком, що червонів невинправленою цеглою. Майже ще вчора він був одним з них. Ніби кляси в школі мусів перейти всі ступені. Інтерна. Резидента. Головного резидента. Практика у відділі наглої допомоги. Знайшлося там місце для його віденського диплому і навіть лікарні в Обергаймі. Спеціалізація на коронарного лікаря. Вони всі тільки от-от добігати до мети. Отой Ветнамець, і Кореєць, і Філіппінець, і Кубинець, і серед них вона, чекаюча тепер на самому переді — Мая.

**
*

Настрій умовлених зустрічів, родинних чи товариських, святкування роковин чи весіль, отой настрої дозволя, відірваності від буднів оп'янював уже від порога будинку не гірше від якогонебудь напитуку. Ні-то приголомшував, ні-то збуджував до чогось небувало чудесного, ні-то змінював довілля. Людські почуття, ніби китиці якихсь дивних рослин, виявлялися в різного кольору очах. Наче твір незнаного композитора перепліталися мажорними звуками сміх та голоси. Барви одягу дам розсварені між собою, погоджені, доповнюючі — презентували креації найновішої моди та смак їх власниць. Своїми ж зачісками жінки платили данину грізному винаходові: нагадували вибух атомової бомби.

За столом напроти Ничая Мая договорювала:

— Перша чарочка п'ється для збудження апетиту. Друга йде на його зміцнення, третя ж десинфікус...

— Четверта? — підхопив резидент-Кореєць. Червоний велетенський морський рак розпростерся на всю подовгасту тарілку і він не ховав того, що не знає, як дібратися до нього.

— Четверту ми залишимо. Я починаю нічну працю, хіба вам відомо. Автім усі чарки йдуть за успіх Ніка! Йому бажаємо багато-багато добра і слави!

Її очі всміхалися до нього. Стало якось немов жаль, що не сиділа біля нього. Азіятка. Мішанець. Хто зна, як там

її рід розвивався. Казала: Мати прийшла з Казахстану. Батько ж із якогось чужого краю. Хто б вона не була, але природа не відмовила їй жіночого привабу. Очі подовгасті темні. Не косять. Якись без блиску, матові, але веселі і мудрі. Над чолом таке ж матове волосся, не чорне і не брунатне. І не русяве. Якийсь дивний колір так, як і очей. В Європі не бачиться такого. Хто зна, чи немає в ній домішки слов'янської крові, може й української? Адже Українці, немов новітні Цигани. Знайдуться скрізь по світі. Чому вона так легко підхоплює українські слова і пам'ятає їх? Тільки з любови до нього? (А це загальна таємниця серед інтернів і резидентів!) А осягнувши те, що бажає, тобто давши йому становище свого чоловіка, закине в кут намагання вивчити його мову? Знову говоритиме про Калькуту та про Лондон? Про міста, де народилася та росла? Тепер бажає бачити Київ та Львів. Принадно так вимовляє біда: Київ...

Хотілося зідхнути на повні груди і тільки веселе товариство довкола нього та люди за сусідніми столиками стримали його від того. Тримається його, просто безупину чіпляється його якась завжди інша, а все ж таки фрав Бурке з Гайдельбергу. Залюблена безпам'ятно чужинка. Одна була, одна-єдина така чудово-рідна, і ця пішла від нього...

“Що сталося?” — питають без слів неспокійно і зморшка на його чолі зникає від того подуву дівочого почуття.

— Вип'ємо за успіх нас усіх! — як міг весело запропонував, піднявши чарку.

— П'ю дві чарки за те! — відразу погодився Кубинець.

Ветнамець тримав свою чарку. Не пив. Він був тепер у лікарні резидентом-шефом і рахувався між ними найстаршим. Похилив голову. Навіть не піддобрив усміхом своєї поваги.

— Приятелі, — сказав, — перша чарка, як правило мусить іти за нашого дорогого Ника. Він осягнув небувале. Така коронарна слава, як Мейсон, вибрав саме його за свого молодого спільника. Ми знаємо, що він радо вчить молодих, але ще ніхто не чув, щоби брав молодого за спільника! Їх вивіски висітимуть поруч себе...

— Ника вивіска чудова! — похвалилася Мая, ніби своєю власністю.

— Ні, друже, — всміхаючись Ничай заперечив головою, — там нема місця на дві вивіски поруч себе! Моя буде... друга згори, коли хочете висловитися... уважливо. Не можу ж допустити до того, щоб моя була перша, а його друга! Це малий дімок, дві канцелярії з повним устаткуванням ділить секретаріят. Перед ним ждальня. До своєї канцелярії, я дав тільки свій власний образ... — і замовк.

Мая впала в його мову.

— Мені розповідали, що ждальня має стіни з горіхового дерева, Ник, правда це? Там теж тільки один образ.

Індієць, уминаючи з апетитом лабище індика, втрутив догадливо:

— Ник забув якусь деталь із свого образу, бо тепер намагається таки нагадати собі!

Кубинець зайнятий салаткою поцікавився:

— Чи ця деталь була чорнявка, чи білявка?

— Як ти смієш?! — погрозила Мая і знову її погляд затурбовано спинився на Ничасві. — Ник!

Не хотів, але мусів бачити робітню мистця Ренера в Обергаймї та Іринине обличчя, що відбивалося на склі образу. Так тоді вперто вдавала, що не помічає його за своїми плечима! (А бачила ж тоді і його на склі!) "Я в ньому бачу себе!" — сказала. Як могла, ну як могла бути така невблагана, така жорстока для себе і для нього? Бо кохання між ними було, цього такий певний, як і серця пацієнта, якого переслухав цього ранку! Тільки оте людське серце допомогло йому перенести її постанову, її мовчанку на його листи. Вивчав його, рятував, допомагав пацієнтам. І от дійшов через нього (може б сказати: через неї?) до спілки з Мейсоном! Чи не висловлював він колись здогад, що завдяки їй осягне щось у житті? Тільки, чи думав він хіба, що в такий жорстокий спосіб? Уже мав за собою тропікальну медицину, хотів бути ортопедистом—хірургом, а остаточно, завдяки Ірі, приземлився на людському серці. Осягнув уже багато, але й осягнув особисту самоту!

— Ник!

— Що з цього, що забув деталь, але образу не забув!
— ствердив таким тоном, немов відклав уже до вічного сховку дорогу, але непотрібну пам'ятку, накривши її покришкою-жартом.

Китаєць задививсь у стелю в одно з багатьох свічад, таких блискучих повернених униз мисочок.

— Існують речі "забуті", які не забуваються, та існують речі "незабутні", які забуваються. Хто знає, чи це сказав Конфуцій?

— Ні, — ствердила в тон йому Мая, — це сказав доктор Лінг. Як бачимо, ти його перевершив!

— Я мушу запротестувати. І може образитися.

— І чому ж? Що я приписала тобі якусь мудрість? Думаєш, що вже вся мудрість була сказана тисячу років тому і для нас нічого не залишили? Е-е такою жорстокою доля не може бути!

Тепер уже сипнули жартами, дотепами, анекдотами. Ні одне з них не нагадувало людей, що присвятили себе такому поважному званню. Лет часу був поза їх свідомістю.

— Подивіться! Подивіться! Молоді роблять світлини! — проголосила серед того Мая. Витягнула шию, заглядаючи у вікно, щоб ліпше бачити.

Вишневі драперії обабіч вікна творили рямці для усміненої Орести, для повного тріумфу обличчя Костянтина. Дружки в однакових сукнях, дружби (а з ними Ігор) у чорному, переходили то в один бік, то в другий; видно там жартували, договорювали. Світливець забігав з усіх сторін, появлявся, зникав, змінював угруповання, спішно прикладав камеру до ока, цокав і знову спішив перенести її в інший бік.

— Я ще не бачила молодої, що виглядала би погано, — заявила Мая, — але ця справді виглядає незвичайно. Під її світлиною можна б дати напис, як під образом "Сповнена мрія".

Ничай кинув поглядом крізь рам'я, він нікого з них не пізнав, нікого й не бачив.

— От що ми варті, — сказав тільки.

Маїні уста не відчинилися, зате погляд поспішив відповісти. Ніби користала, що всі дивилися тепер на молодят, що позували до знімок, — ніби вони всі справді для неї

не існували, тільки що її очі віддавали йому себе цілу. І якось ніби вагаючись, не відразу, погляд Ничая виявив згоду прийняти цей щедрий дар.

— Мая! Тобі пора! — це Корєєць, — ти ж чергуєш уночі!

— Знаю, знаю...

"Чи я п'яний? — питав себе Ничай.—Я мабуть п'яний... Навіть на такі німі "освідчини" я не повинен дозволити собі! Що мені сталося? Це напитки, настрої, її очі...

А однак поза тим німим бунтом щось шепотіло йому, що це все ж таки не так дуже погано, що він не шукач принагідної любови, а пора йому налагодити справжнє родинне життя. Давно пора. Тепер, коли його позиція зміцнилася, він мусить думати про зміну свого життя, він мусить вести репрезентативний дім і не мешкати вже йому кутом у Стефка, користуватися прихильністю його дружини Лізи та любов'ю їх дітей! Так... так..., але чому ж саме ця азійтка?? — ще не міг дійти до ладу сам зі собою. — Тому, що лікарка? Доказ, що кожна людина має свої слабі сторони, якщо я, людина хіба з досвідом, потраплю полагоджувати такі важливі справи серед напитков, підчас дружньої зустрічі і цілком безмовно. Полагоджувати?? Хто сміє сказати, що я тут щось полагодив????!??

Хотів направити все поважним виразом очей, байдужістю, холодними словами. Дарма. Вона не розуміла того, не вміла відчутти його настрою. Мова очей зачарувала її. Сп'яніла попереднім безмовним визнанням, спитала його примильно:

— Чи може підемо ще кудись на годинку?

Відповів виминаюче:

— Ще побачимо. Перед тобою ніч у лікарні!

**
*

У горішній залі того самого будинку Ірина саме прощалася з Паньковими. — Все було якнайкраще, пані Таню, тепер ви будете відпочивати, тільки нічим не турбуйтеся, нехай собі молодята щасливо "медують" на Бермудах...

Панькова зідхнула, але й усміхнулася:

— Дім буде тепер не той, що досі, — сказала

— Думаю, що ні! Але ж вона повернеться до вас! Не треба сумувати, коли дитина одружується. Це нормальний порядок речей. Гірше, багато гірше, якщо вона і в дорослому віці потребує опіки матері!

— То розум так каже, а почуття, — воно боліє...

— Я знаю. І мене те саме чекає, бо Ігор піде від мене... — поглянула на сина, що стояв біля неї високий, дуже тонкий, ще із хлоп'ячим привітним обличчям.

— Так, — признав, — бо я піду до війська.

Ірина рушила головою, глянувши на Панькову, мовляв: бачите? І мене чекає, але менш приємне переживання. Ще одне-два слова, ще Ігореве "цілую ручки", ще "дякую", "до-побачення", "не забувайте" "і ви також" — і сходили вишневим хідником покритими сходами до просторого передсіння. Якийсь юнак із закоханими очима майже з розпуюю вп'ялив погляд у вхідні двері, дві літні дами спостерігали події довкруги з вигідної канапи посередині під стіною, двоє молодих допитливим поглядом вдивлялися в себе, гурт чоловіків з одною жінкою вийшов саме зі залі надоліни і простував до виходу. Десь у віддалі, за зачиненими дверима грала музика. Офіціанти баянсували з повними таями над своїми головами поміж усіми прибуваючими і залишаючими будинок та нагадували акробатів.

— Мамо! — Ігорів голос за нею, — Дивися!

— Куди? — спитала, зупинившись посередині сходів і повернувши до нього голову.

— Туди! — вказав головою.

Повела поглядом і раптом її серце подало такий сигнал радості, але й тривоги, що аж стримало її віддих.

— Мамо! Там-о! Не бачиш? Це ж доктор Нічай!

— Я бачу, Ігоре! Спокійно, — і не рухалася. І сама того спокою не мала, який наказувала синові. Ніко? Тут? Але який змінений, Боже любий, який інший, змужнілий, не той, а все ж таки...

Думка спішно-спішно пігнала назад до обергаймських днів, до їх щоденних зустрічів у лікарні, до королівського замку в Альпах, до поїзду, що віз їх з Кемптену до Мюнхену, до переповненого людьми штарнбергського двірця! Борозна між бровами, точнісінько, як у неї... Чи це вона

її прокопала? Гострість у виразі очей, якої давніше не було... Це роки, це не її провина, ні, о ні...!

— Мамо! Дай мені квиток, я відберу авто, ти тут чекай!
— і тільки встигла витягти його з торбочки, як збіг зі сходів, зменшив свій розгін перед гуртом із Ничаєм і Маєю напереді, ніби мав замір заговорити, чи звітатися, та не стягнувши на себе нічиєї уваги, просунувся за поріг.

Ірина ступила на нижчий ступень і знову зупинилася. Ноги відмовилися нести її далі на те, що побачили очі. Там була молода жінка. Молодша за неї. Гарна. Сяюча. Це його дружина...? Таку собі вибрав...? Перше сильне бажання кинутися до нього, або хоч би стягнути його увагу на себе — заступило інше. Повернутися назад до залі! Виминути, щоб не бачив її! Почекати аж вийдуть! Однаково ж її авта ще нема перед порогом. Чого ж нагадувати те, що проминуло, пропало? Навіщо насуватися йому на очі, коли він із дружиною? Він певно і забув про неї! Чому, чому не вона на її місці???

У тій хвилині якесь веселе молоде товариство ввійшло саме у вхідні двері. Гурт з Ничаєм відступив трохи набік, якісь слова перекинули одне одному, бо усмішки появилися на всіх обличчях. Ничай засміявся, закинувши легко голову назад, але відразу його обличчя споважніло. Не могла не підхопити тої гами сумніву, запиту, здивування, резерви, що створили цілий акорд на його обличчі. Два погляди зустрілися, і пізнали себе. Все ще задивлений у неї з суворим виразом обличчя, Ничай повернувся до Маї, легко торкнувся її ліктя і щось сказав. Потім знову якісь слова до цілого його товариства, в той час, як Маїні очі чуйно, вороже вдивилися в Ірину, і раптом він був на долині сходів.

— Добрий вечір! — сказав, голова його закинена назад, на устах ні сліду усміху.

— Добрий вечір, — відповіла майже пошепки, чомусь із провинною в голосі, і не рухалася. Мая трохи бокуючи на неї, пішла з цілим товариством до вхідних дверей, і вона бачила те.

— От де ми стрінулися! — повний докору голос іздоліни, шість вишневих ступенів між ними.

— Світ малий, — сказала. — Пора пошукати за іншою планетою! — силою намагалася просунути жартівливий

тон у несподівану зустріч. А кожен нерв тремтів, а очі зганяли-зганяли радість і хотіли бути суворі, як і його.

— Це зроблять правдоподібно дуже скоро. І без нас.

— Правдоподібно, — признала.

— Можна звітатися? — спитав і елегантним, але і владним жестом простягнув до неї ліву руку, щоб допомогти їй зійти. Отягаючись вона поклала на неї свою праву долоню і здавалося їй, що тепер сказали собі якось дуже багато, сказали ввесь жаль і тугу і бунт, хоч тільки торкнулися себе. Помалу зійшла до нього.

І от стояли напроти себе у світлі кристалевих свічад притемнених, але промінюючих, двоє колись до безтями закоханих у собі молодих людей. Здавалося, що радість з несподіваної зустрічі от-от проб'є холодною поволоку конвенційності і вибухне наверх: Іро! Ніку! Але замість того він похилився до її руки, байдужий до двох дам на канапі, що мигом зловили його жест своїми шукаючими вражень поглядами, ніби сейсмограф землетрус, і з якимсь гірким докором зупинив на ній погляд.

— Я не чекав побачити тебе тут і... саме сьогодні...

— Я також не чекала...

— Іноді доля "струже" нам такого збитка...!

— О, вона дуже багато потрапить "устругати"!

— Ти тут напевно з товариством?

— Так... Властиво вже ні... Я повертаюся вже... до дому...

— Далеко...?

— Миль може двадцять п'ять... Віддаль не грає тепер завеликої ролі.

— Так, це правда... — його погляд просунувся по її обличчі у притемненому світлі і раптом суворий вираз злагіднів, — Мені важко повірити, що це справді ти...!

— Мені також...

— Ти не змінилася, знаєш?

— Я? О, змінилася!

— Зовнішньо ні. Вправді я ніколи не бачив тебе в такій парадній сукні і з такою зачіскою, але ти навіть у таборових умовах була елегантна! Табір! Важко в тій хвилині уявити, що колись він справді існував і такий був важливий!

— Правда?

О, Ніку, що з тобою, що зі мною сталося?! Я хотіла би знати про тебе все-все, а не вмію поставити ні одного людського питання, і ти також!

— Ти вже відходиш? Можемо тут трохи сісти і поговорити, якщо очевидно, не маєш нічого проти цього... Все ж таки хотів би знати щось про тебе...

— Коли ж там авто вже напевно підкотило... А знаєш, що тримати на в'їзді авто неможливо...

— Шкода. Можна тебе провести, чи... може там хтось на тебе чекає...?

— Можна провести, хоч і чекає.

— О, вибач. У такому разі, я попрощаю, бо й мене чекає...

Переляк струсив нею, немов вітер рослиною. Зараз відійде і кінець! Ні!

— Мене чекає хтось, кого ти знаєш і він тебе...

— Я знаю? Тін...??

— Ні. Ігор! Він тебе відразу пізнав!

— Ігор? Тут?? — і давня знана, люба усмішка роз'яснила його поважне обличчя. — Де ж він? Я хочу його бачити!

Від порога, рухом голови вказала сина біля Каделяка старенької. А ліворуч стояла чекаючи Мая, її обличчя повне неспокою, в матових очах їжачки. У її руках був квиток на відбір авта, але вона очевидно не спішилася його віддавати.

Сонце зайшло вже за лісок, але темні ще не було. Стримувала себе, щоб не повернутися до Ніка і не поглянути в очі, щоби бачив її без прикрас і омани штучного світла. Глянь на мене, Ніку! Я змінилася, втратила свій молодечий чар! Правда? Дай глянути і на тебе! Може мені це влгшить і допоможе викинути тебе з мого життя! Бо ж ти належиш уже іншій!

— Де ж Ігор? — спитав він.

— Там біля авта, всміхається до тебе!

— Це... — недовірливе, — Ігор...???

— Ігор! Правда, як виріс! Понад свій вік!

— Виріс? Це ж уже молодий чоловік! Хто б тебе пізнав? — підійшов до нього з простягнуеною рукою. Обняв

за рамена, трохи потермосив, — Дай же подивлюся на тебе, хлопче! Ти ж устиг перетворитися в молодого чоловіка!

— Я був дружбою на весіллі, — похвалився, широка усмішка на його устах, а очі розсміяні блискучі не відривалися від Ничая. — Я відразу пізнав вас, пане докторе! — додав.

— Так? Значить не забув?—і кинув поглядом на Ірину.

— О, ні!

— Отже ти був дружбою. Це приємно переживати, ні?

— Так трохи, — признав збентежено.

— Як же ти живеш? Де ходиш до школи?

Збоку, Ірина здавалася забутою обидвома.

— Так досить добре, тільки що на відлюдді. Нема своїх хлопців.

— А до літніх таборів не їдиш?

— Їжджу. Дуже люблю. Весело. Багато хлопців... Я навіть був там одного разу за рятівника...

— Ми заважаємо іншим, — перервала Ірина його мову, — через нас авта не можуть виїхати. На все добре, Ніку. Передай привітання своїй дружині. Вона там чекає на тебе.

— Моїй дружині? — перепитав Ничай з якимсь далеким запитом. — Ах так, ні вона не чекає. Я її зараз пішло до... пора зайнятися дітьми.

— Яка ж безсердечність! Дозволь хоч познайомитися з нею!

— О, ні! Моя жінка, тільки для мене!

— Я й не підозривала якогось середньовіччя в тебе!

— Буває. Я також не чекав дечого, — додав, не глянувши на неї. Відвернулася. Не могла, не хотіла бачити їх разом. Важким закидом клався на серці тон його завваги.

— Ніку, справді, — почала, коли знову був біля них. Дама — Мая — яка без поспіху відходила від будинку, косила на неї поглядом.

— Іро, залиш це мені. Це моя справа, я її найліпше знаю. Думаю, що не відмовиш мені приємности поговорити з тим молодим чоловіком, якого я бачив малим хлопцем. Замалим я не став його вітчимом!

Ігорів погляд стрибнув від Ничая до неї і знов до лікаря. Щось було в ньому незвичайне, ні-то питання, ні-то здивування. Він витягнувся, споважнів, сказав би хто: виріс

на очах у них. Тон Нікової мови був різкіший вітру, що саме повів з горбів.

— Скільки в тебе дітей? — поставила несподіване питання.

— Зараз, нехай порахую! — всміхнувся і тепер щось трохи-трохи з давнього Ніка появилось на його обличчі.— Найліпше я люблю Пета. А втім, їх шестеро.

— А яке ім'я твоєї дружини?

Із питанням в очах, його рука витягнулася вбік, до будинку, ніби він хотів знати: ця? Не зрозуміла.

— Мая, — відповів.

— Гарне ім'я.

— Дуже гарне. Принайменше для мене. Вона практикує тепер у лікарні. Лікарка дитячих недуг.

— Практикує з шісткою дітей??!! І ти дозволяєш?

— А як треба? — прийшла без надуми питайна відповідь. — На те ж є при лікарні дитячі садочки, на те є піклувальниці, що посидять з дітьми...

— Ніколи не підозривала, що тобі це відповідатиме!

Повторив:

— Буває.

Раптом рішила покласти край їх розмові.

— Ми заважаємо іншим, — повторила і вже ладна була простягнути до нього руку. Але несподівано заговорив Ігор.

— Мамо, чекай! Пан доктор хоче говорити зі мною! І я також хочу щось спитати пана доктора... Можна? Підвези нас тут у бічну вуличку... Малий шматочок переїхати і скрутиш праворуч... Там ніхто не дасть нам кари за незаконне паркування, бо ми не будемо висідати!

— Ігоре, пан доктор не має часу для тебе!

— Навпаки! Для Ігора в мене завжди був, є і буде час! Я ж сам сказав, що хочу поговорити з ним. І це чудова думка, хлопче! Поїдьмо в ту бічну вуличку. Хто веде авто?

— Я, — сказала Ірина. Не чекала, що їй відчинять дверцята. Всунулася за керму. Скомандувала, щоби побороти своє збентеження, пониження, лють. — Ви обидва сідайте на задньому сидінню!

**
*

Коли дійсність не вистачає, людина втікає в уявний світ. Бачить у ньому те, що бажає, притягає до себе, хоч у думках, дорогу людину, недосяжну для неї, а таку необхідну, і хоч на коротко дурить себе оманною. У своїх уявних образах, що були рідкі та цінні для неї, немов справжні перлини з дна моря, Ірина ніколи не бачила того, що неочікувано дала їй дійсність.

У затишку Каделяка старенької, не знаючи навіть добре, де саме опинилися, вони троє сиділи ніби змовники, що на щось чекають. Шах-шах-шах голосилися проїзжі на головному шляху авта, прогудів над головою "джет", за ним другий, і ще один. Десь із недалекого дому чулися звуки телевізійної передачі — трохи голосів, трохи музики, трохи стрілянини. Сперши руку на опертю сидіння, вслухувалася Ірина в Ігореві слова, а нове почуття, народившись у її серці, розросталося чимраз більше. Син! Уже не стрімколетне їх почуття, яке оп'янювало їх колись, а син забрав їх увагу! Її син! Якщо й появлялася колись у неї думка можливої зустрічі з Ніком, то уявляла, що засиплять себе питаннями, що схочуть знати якнайбільше про себе, що домовлятимуться про наступну зустріч, що все якесь інше "щось" появлятиметься самолюбно, всевладно і для нікого більше не буде в них ні часу, ні зацікавлення. Тепер мала наглядний доказ, як зводила її мрія, її власна уява. Бо от сиділи тихенько, назверх обидвоє заслухані в молодий хлоп'ячий голос, що вигортав свої зацікавлення, свої справи і на них хотів поради — мужчини! Він хотів би те, хотів би так і не знає, чи саме так було б добре, бо...

— ...я хочу бути лікарем! — визнав дуже швидко, схвильовано.

— Ти? Лікарем? Чудово! Довга, нелегка наука, але варта праці і часу. І грошей. У ній є нагорода. Як схочеш моєї поради, дзвони до мене. Тут маєш мою візитку. Але також дай мені свій телефон.

— Ми не маємо свого телефону! — швидко кинула Ірина на цю непередбачену вимогу. Тільки, що в Ігоря ніяк не було проявів совісти, які керували нею!

— Але старенька має, мамо! Навіть два! — і молодий голос виголосив їх обидва скороговоркою.

Була вдячна, що середину авта заповнили сумерки, які

ховали вираз її обличчя. Хто зна, на що це стало схоже! Сльози в її очах! Сльози жалю над своєю дитиною, що збирає кришки з чужих столів, не маючи справжньої скибки хліба, батькової любові! Хто присвятив йому колинебудь стільки уваги, як тепер зробив Ніко? Хто з чоловіків цікавився її сином? Котрий хотів знати про його зацікавлення, бажання, стремління? Хто хотів допомогти йому? Може котрийсь з учителів, але він не міг присвячувати забагато уваги одному хлопцеві!

Відтягла хвилину і другу, і нарешті, зважилася:

— Ігорє! Пан доктор мусить повертатися до свого товариства, ми і так забагато часу забрали...

— Дурниці! Я попрощався вже зі своїм товариством! Подякував кожному зокрема, що відсвяткували відкриття моєї власної канцелярії.

— О? Це була нагода для святкування? Бажаю успіху! Відповів коротко.

— Дякую, — і зараз же звернувся до Ігоря, — а на тебе хто чекає?

— На мене ніхто. Це на маму!

— Ага!

— Без мами там нічого не благословиться!—і засміявся.

— Цікаво!

— Мисс Диксон то вже так, як дитина. Дозволяється у мами, чи можна!

— Он як! Мисс Диксон... Цікаво... — спер руки на колінах, а потім ніби ненароком, немов несвідомий того, його долоня опинилася на Ірининім рамени. Спершу спочила нерухомо, легко, ніби кленовий лист, що несподівано приземлився на якомусь предметі і зараз повіє далі. Обличчя його було повернене до Ігоря, що трохи хаотично вияснював про стареньку, про мамину працю в лікарні св. Антонія, навіть про пригоду з блакиткою: вилікуванням птахом. Про життя в домі на Східньому Шляху. Ничай притакував головою в той час, як його пальці натиснули легенько Іринине рам'я, звільнили стиск, і зараз же знову рвучко, сильно, ніби злісно стиснули його і були на своєму коліні.

— Ігорє, нам пора, — сказала, повернувшись до керми.

— Вибач, Ніку, але ми мусимо вже бути вдома. Добраніч тобі.

— "Добраніч тобі"... — не побажав, але відгомоном відізвався він і не рухався, — Як я давно те чув! Руку, прошу, — і як подала йому її через своє рам'я, його голова була близько її, овіяв її добірний запах води після голення, що посилив її головокружне почуття, — Добраніч, Іро.

І знов Ігор:

— Мамо, ти мусиш відвезти пана доктора до "Корони". Там авто пана доктора!

— Ах, правда, — і швидко включила мотор. От так собі звичайно і просто "Добраніч, Ніку", "Добраніч, Іро". Добраніч на завжди!

— Ні, дякую. Я піду пішки. Мені це необхідне тепер.

— Але ж це рухливий шлях!

— Нічого. Я зійду з дороги. Добраніч вам!

— Добраніч, пане докторе! — і Ігор швидко пересунувся на його місце, зісунув шибу і виглянув ще до нього,

— Пам'ятай, хлопче! Як тобі щось цікаво знати, дзвони!

— Добре! Дякую!

— Ніку... — Ірина й собі зіснула шибку дверцят. Похилився до неї. Ігор звинно перебрався на переднє сидіння.

— Так?

— Дякую...

— Мені? За що?

— За те, що терпеливо вислухав Ігоря! — і натиснула на газ.

**
*

Її зір не поминув ані одної гідної уваги придорожної таблички, ані одного сигнального світла. Вперед! Вперед! До дому на Східньому Шляху, до мисс Диксон! Вперед! Але думка втікала назад. Зворохобила почуття і каламутила його. Ніко! Це ж ніхто інший тільки Ніко сидів тут із ними в авті! Стрінула його! Бачила його. Говорила з ним. Одружений... Шестеро дітей... Правда. Чого ж чекала? Що посвятить їй ціле своє життя? Відкрив канцелярію. Чудово. Справді, Ніку, дуже-дуже радію, але тої Маї стерпіти не можу, відчуваю страшну ненависть до неї! Але

діти хотіла б бачити, хоч вони її. Але вони і твої, тому хотіла б їх бачити...

До чого ж тут справді, той стиск його долоні? Хотів сказати, що не забув? Хотів знати, що вона почуває? Байдуже, що думав, враження таке ж, як і колись... Небезпечно... А може це прощання? Напевно! Вона ж не стріне його більше!

Син сидів поруч неї. Він говорив їй щось, чого ніяк не могла затримати її пам'ять. Щось про Ніка, про візитку, яку дав йому, і нічого, таки справді нічого про його ролю дружби на Орестинім весіллі! Не доріс ще до таких переживань!

— Але, що ти не забув пана доктора! — сказала.

— Я не міг забути, бо... таки ніхто ніколи не цікавився мною!

Мовчки, відтягнувши праву руку від керми, поклала її йому на коліні. Якась думка і почуття причаїлися в неї і в нього і без слова розуміли себе. Проїхали більш як чверть милі, як почула питання:

— Мамо! А чому доктор Ничай не став моїм вітчимом?

— Бо не можна було! — відповіла надмірно швидко.

Не допитувався. Сказав тільки, і ніби кропивою попик її.

— Так було б добре...!

**
*

Старенька чекала у гостинній. Нетерпеливилася. Зраділа і радість об'являлася в тому, що дріботіла по кімнаті і заглядала Ірині в очі.

— Нарешті! Думала, що вже ніколи не приїдете? Як там було весілля?

— Дуже гарне!

— Ігор, як подобалася тобі твоя дружка?

— От так собі.

— І тільки?

— Я стрінув свого приятеля і він дав мені свою візитку!
— заявив гордо.

— То колись хлопці дивилися за дівчатами, а тепер за приятелями! На весіллі?!!

— Ось візитка! — Ігор тріумфально пересунув нею в повітрі і пігнав на гору.

— А я й забула, — старенька наблизилася до Ірини, ніби довкола було повно людей, а вона мала зрадити їй таємницю, — телефон був до вас...!

— Телефон?? Хто дзвонив? — швидко, повне неоправданої надії, — Казав?

— Джим, — виголосила старенька і багатомовно заплющила на мить очі, — Джим.

Джим... Якже не підходив він у тій хвилині до її настрою! Відразу побачила його у вітальні, в українській кімнаті, в теплярні, як додаток до її буднів, її життя.

Ступала сходами нагору, схиливши голову. А може він остоя, пристань для неї? Охоронний диск перед стрілами давнього почуття? Немає ж куди голови повернути, щоб війнуло на неї різким, але відсвіжливим повітрям! Все якось, ніби наперекір їй, немов на злість.

— Вам пора до ліжка, мисс Диксон! Я зараз прийду до вас! — повернулася ще згори до старенької. Стояла в коридорі, очі підняті до неї, ніби розмірковувала щось важливе.

Нагадавши собі, що ще не скінчила розпочатої праці в теплярні ("А я вже не довго матиму нагоду робити це" — мусіла дочепити оту постійну пригадку про свою смерть), мисс Диксон залишила їх самих в українській кімнаті. Не дивлячись на понуру репліку, яка могла збудити в них небажані рефлексії, вона з полегшею відітхнула. Мусіла викинути зі своїх думок той постійний тягар, ніби летун невикористану бомбу, повертаючись на базу в час війни. Свідомість неминучого, швидкого закінчення існування лежала гранітом на серці, кидала тінь на думки, на бажання, на настрої. Єдиним, хоч і хвиливым тільки двигуном на граніт і вітряком на тінь, були люди молодші за неї, яких такі думки ще не хвилювали. Кожного дня — а це стало якимсь родом молитви для неї — вона посидала в думках своє благословення Панькову, його дружині та доні з чоловіком за те, що намовив її прийняти до дому Ірину з Ігорем. Був тепер з нею хтось, хто зумів би зайнятися нею, що не сталося б, із ким можна було обмінятися думками, хто мешкав у тому самому домі. А дім той великий, напханий меблями, килимами, маловажними дрібничками, не чув ані плачу, ані сміху розпочатого життя, хіба ще може тоді, як вона сама прийшла була на світ, а це було вісімдесятшість років тому!

Гостини Джима, якісь доволі часті, як на приїзд із Вашингтону, змусили її до міркувань. А що, коли він захоче одружитися з Ірою? Що тоді? Піде Іра за нього, певно, що піде, чому ж би ні?! Що йому можна закинути? І що ж тоді станеться з нею? Самій бути не під силу. Йти до "Дому Старих", "Піклувального Дому", "Вечірньої Зорі"? Якби їх там не називав, усе одно вони одна безнадія, якесь передмогилля! Брати когось до дому? Не погана думка, та тут одне певне: другої Іри не буде! Друга дивитиметься.

щоб якнайбільше скористати з її безпомічності, дивуватиметься навіщо тримає в тому віці такий великий дім тільки для себе, чого ради утримує ту теплярню, і поза очі обмовлятиме її аж любо! Так уже прийнялося на світі, що від старого раді б відібрати все, не дочекаючи навіть часу, коли справді зникне, а все, що старий скаже, варте розвеселяльовального сміху! А все ж таки із двох злих це останнє таки ліпше!

Спитала була в Ірини, як там удалося в Панькових весілля і чи гарно виглядала молода, і підхопивши її якийсь раптом змінений вираз обличчя, відважилася на щирість:

— Вас тут не було, то я мала час на міркування. Думала собі, що станеться зі мною, якщо б ви забажали одружитися? — і дивилася на неї очима дитини, яка чекала, щоб її потішили.

Ірина навіть не думала над відповіддю.

— Я забрала би вас до себе, — були її слова.

Інша так не сказала б, о, ні! А якщо б і сказала, то напевно попередила б заявою: "Якщо мені запишете свій дім, то я подумаю...". Ця не спитала, тільки обіцявала опіку, хоч знала, що дому не може мати, бо його вже давно забрав "Св. Антоній", а вона тільки доживає в ньому віку.

Інша справа, що здійснити такий намір цілком неможливо. Військових не тримають на одному місці. Він і так задовго засидівся в тому Вашингтоні. Куди ж уже їй мандрувати з одного кутка краю в інший чужий світ! Хіба, що для Іри пішов би в цивільне життя. Хоч і важке до здійснення, а все ж таки, як приємно було те почути!

За думками забула куди хотіла йти, і коли вже її очі помітили довкілля, виявилось, що сидить на кріслі-гойдалці перед колонами входу. Авто кольору морської глибини завершило у в'їзд і зупинилося перед домом. На віддаль її очі ніколи ще не завели і тепер була певна, що того високого чоловіка з обсмаленим сонцем обличчям, що саме висів з нього, вона ніколи не бачила. Страх перед незнайомим, чужим чоловіком, що зміцнювався з роками, втік тепер перед думкою, що вона не сама, що досить їй викрикнути, коли з української кімнати прибіжить сюди Іра та Джим. Вона цілком заспокоїлася, побачивши, як незнайомий витягнув із авта загорнену в зелений папір велику китицю квітів.

Злочинці, люди з поганими намірами не прибувають з квітами!

— Мисс Диксон? — спитав чоловік, підійшовши до неї і, звичайно, не втаємничена в існування д-ра Ничая та його колишні поважні наміри супроти Ірини, старенька не могла навіть догадатися, що це був він.

— Так? — підняла на нього погляд і всміхнулася.

І от настала якась чудова метаморфоза. Старенька забула про свої роки, про своє обличчя, яке нагадувало залишене на морозі яблуко, про свою постать, скорчену та похилену, і ноги взуті в ортопедичні черевики. Бувають такі хвилини чудової омани, втечі від дійсності на коротеньку хвилинку, якась свого роду духова фата моргана, яка в дійсності дурить, але й кріпить мандрівників земного шляху. Людина ж бо не має по суті свідомости всіх тих порогів віку, які малюють на її зверхньому вигляді роки. Все ж те відбувається якимось поза межами її свідомости, згоди, чи бажання. Її душа, те "щось", що знає тільки їй самій, не знає тієї зміни, яку помічають у ній інші люди. Воно завжди є одинакове, незмінне, нестаріюче, вічне "Я".

— Так, — повторила, підвівшись і простягнула руки по квіти, — але хто ж ви будете, незнайомий пане?

Почуття далеке від дійсності зміцнилося, коли гість, назвавши себе, поцілував її руку і, завагавшись тільки на секунду, поклав квіти на її руки. Вона замріяно задивилася на свою руку: досі ніхто не виявив їй у той спосіб своєї пошани, чи любови. І ця заллята цяткованими плямами шкіра на руці повернула її до дійсності. На такі руки чоловік не кладе вже квіти, о ні! А коли появляються квіти, то власничка тих рук уже байдужа до таких проявів уважливости — зацікавила й оглухла на все земське!

— Ох, залиште! — розсміялася з веселістю дитини, — я знаю, що ці квіти не для мене! Ви до Іри, правда?

— До Іри, ви вгадали, ласкава пані!

— Сюди, — довірливо махнула рукою і потьопала перед ним їдальнею, все ще з квітами в руках. Голос Джима, який щось говорив, змусив її остережливо повернутися до Ничая.

— Іра не сама, — сказала тоном змовниці, — Але прошу, ходіть, — зробила крок і знову повернулася до

нього. Повернула йому квіти. — Візьміть їх! Ви маєте їх вручити, не я! Іро! — зголосила від порога, — Гість до вас!

Сіямський кіт Люб (від Любимець) великий та гладенький, ніби фока, єдиний щиро виявив своє почуття зі створеної ситуації. Обурився на Ірину голосним "бме"! за безцеремонне збудження його з дрімки на її колінах (а хто ж може знати, чи не снилося йому в тій хвилині, що таки відігнав того блакитку, що так жахливо верещить, коли він тільки появиться на порозі, або що сіямська сусідка Джойс загостила до нього). Люб опинився на килимі, а Ірина стояла перед Ничаєм і усміхом намагалася не зрадити цілої зазерюхи почувань, що знялася в неї на його вид.

— Для мене? — спитала тільки і не відразу її рука простягнулася до квітів. Він тільки схилив голову з німим запитом в очах. — Дякую...

І відразу свобідно, ніби медсестра викликана до наглого випадку, вона повернулася до старенької і до Джима та по черзі відрекомендувала їх.

— Майор Вилтон колись перевіряв нас у таборі в Обергаймі. Тебе ще тоді там не було. Він добрий знайомий мисс Диксон (очі Ничая всміхнулися холодно-чемно до нього і з якимсь заслуханим глумом повернулися до Ірини). Прошу, сідаймо! Шкода, що Ігоря немає дома, він зрадів би страшенно!

— Ігор...?

— Прошу, хто що п'є? — спитала і це була вже данина американським звичаям, до яких звикли старенька та Джим, приймати гостя відразу на вступі. Зате каналочки та паштетики на таці були твором Ірини, вони нагадували інший край. Вона поклала їх на буфеті поруч зимних перекусок і паруючого електричного чайника.

— Прошу! — вказала рукою, — У нас є звичай казати: чим хата багата тим рада!

А під усмішкою і зовнішнім спокоєм нуртувало обурення: чому, чого прийшов до неї ще і з квітами?! І ще той погляд, ніби блискавка на Джима!

Старенька зголосила свій погляд:

— Я вам кажу це все поза межами цього світу! Пресмачне!

Перед буфетом Ничай повів рукою, вказуючи доквілля.

— Це мене здивувало, — промовив тоном, ніби воно було єдине, що в тій хвилині дивувало його. — Маю на думці влаштування кімнати. Мене відразу перенесло за тисячі миль, за воду, в мій рідний край!

— Справді? Таку силу мають речі для людини? — ввічливо поцікавився Джим, склянка з рідиною в правій руці, ліва заложена назад.

— Речі? Безумовно вони мають силу над людиною! Тимбільше, коли це витвір народнього духа, що передався рукам! В Українців вроджений сентимент до вишивки.

— Це Іра! — зрадила старенька і собі ковтнула трохи рідини, дозволившись вперед в Ірини. — Я не вживала цієї кімнати. Тут був склад усього, що непотрібне в хаті і в городі. Іра відкрила її, як Колюмб Америку! І подивіться, що зробила!

— "Вері чармінг", — признав Джим, але в його очах замість захоплення була задума і запит. Тепер він цілком нагадував того капітана Вилтона, перед яким колись тремтіли мешканці обергаймського табору.

— Для Іри це храм, — не втихала старенька. В розгоні щирости почала зраджувати хатні таємниці. — Як тільки син її вдома, вона кличе його сюди. Він щось читає. Вона щось читає. Вистукує їх мова — не підходи тоді до них!

— Підійти завжди можна, — легенька хмарка осіла на Ірининім обличчі і зараз же вона силою волі зігнала її. — Я думаю, що маю право на своє влаштування, так як Шкот на свою дуду, як Ірляндець на малювання на зелено в день святого Патрика, як Жиди на свій кошерний харч! Я не призначила цю кімнату ніякій частині моєї батьківщини, тільки взяла потрохи з кожної те, що було мені доступне. Це не відрух оборони перед чужиною, ні! Вона ж прийняла нас! Але я мушу також бути вірна своїм — а я все те люблю! — а також мій син мусить знати відкіля він прийшов! А він мій! — і вона гордо закинула голову назад і поглянувши на стареньку та Джима, свідомо оминула Ничая.

— Звичайно, звичайно, — признав Джим.

Своїм звичаєм старенька zareагувала сміхом.

— Добра доле! Ця Іра, немов скеля з граніту! Та ж у нас не всі люди знають, якої віри їх діти!

— Українці кажуть: що край то звичай. Нам те чуже.
— І зажартувала: — Хто зна, чи ми не прийшли сюди на те, щоби прищепити вам те, що вважаємо добрим?!

— Отже випиймо за те! — запропонував Джим і всі піднесли хто чарку, а хто склянку, два чоловіки вдивлені в Ірину, кожен з іншим виразом обличчя і старенька, стрибаючи поглядом від одного до другого. Ірина була всміхнена, хоч нерви грали незнану мелодію люті та перемоги.

Ні один з чоловіків не зраджував охоти вийти першим, лікар, бо не залишає розпочатої операції, а військовик поля бою. Розтягнули розмову, були ввічливі та уважливі один до одного, хоч так і вичувалося, що зондують себе взаємно.

— У якій ділянці ваші зацікавлення, докторе?

— У коронарній, — відповів Нічай. Ірина зайнята біля буфету, наслухуюче повернула голову до нього. — Я мав різні зацікавлення, але вкінці перемогло таки серце. Воно має перевагу над усіма іншими органами людини.

— Ви маєте власну канцелярію?

— Так. Я саме приступив до спілки з доктором Мейсоном.

На Джима ця заява не зробила враження. Гм... — висловив тільки. Зате старенька, прожиєши в тій околиці замалим не ціле століття, виявила подив, але й недовір'я.

— З доктором Мейсоном? Але ж це слава...!

— Я певний цього, ласкава пані. Тому й приступив до спілки!

— Серце!?! — майже викрикнула Ірина, в її голосі здивування і запит, але вийшло воно так, немов вона закликала Нічая.

— Так, серце, — відповів і знову воно зазвучало, ніби код, шифр, який могли розуміти тільки вони двоє.

Старенька не мала стриму в зраджуванні таємниць.

— Іра також спеціалізується в коронарній ділянці!

Сказав тільки:

— Я так і думав.

Чоловіки залишилися біля буфету, Ірина пригорнула Люба на фотелику під вікном. Обидва претенденти до її руки, ну не зовсім. Усе ж таки прийшли сюди не до старенької! Приложивши долоню до обличчя, вона глянула

на Ірину і шульнула за поріг. Піду приляжу трохи, було в тому русі.

— У нас з вами, майоре, є дещо спільне, — і ніби підхопивши Іринин погляд відразу насторожений, недовірливий, Ніко повернувся до неї з увічливим усміхом — Іро! Паштеттики справді знамениті! — і додав іншим тоном на допитливо піднесені брови Джима. — Те, що ви своїми плянами і діями знищите, ми мусимо направляти!

— Як це так?

— А хто ж займається раненими, як не лікарі?!

— Ах, так! Справді дотепно!

— Але правдоподібно є в нас і розходження, — продовжував, склянка з рідиною в його правій руці. — Я не знаю, який ваш погляд. Я не політик, не військовик, не дипломат. Тобто я не компетентний у тій ділянці, про яку хочу сказати. Але мені здається, що в Нюрнберзькому процесі (як відомо, він був проти воєнних злочинців!) не було ніякої згадки про злочин поповнений супроти людських прав немалої частини громадян!

— Я вас не вповні розумію, докторе...

— А якже там з тими, які завдяки великим політичним діячам світу взагалі не будуть мати родини? Розірвані подружжя, розлучені наречені... Кого тут судити?

Поклав склянку на буфеті і, простуючи до крісла, зупинив на Ірині довгий уважний погляд. Гладила гладку блискучу шерсть Люба з великою увагою. Вдвплений у підлогу застелену косівською доріжкою, Джим захитався на ногах. Відіззався з немов для себе тільки призначеним усміхом:

— А знаєте, докторе, я майже певний, що належу до тих людей!

Ні, таки ні один ні другий не хотів вийти першим, навіть старенька подрімавши хвилин з двадцять усупереч своїм звичаям сиділа до пізна з ними. Той коронарний лікар приніс їй на одну коротесеньку хвилину ще останню оману життя! А звикла до практичних справ, до реального погляду на всі справи, вона встигла навіть подумати, що як би так їй стало слабо, то має тепер біля себе лікаря і медсестру! Їй і в гадці не було, що для цієї пари та кімната була якоюсь підмінкою рідного, що підсилювала згадку

про минуле і що їм до болю хотілося тепер самоти зі собою. Йй, бо хотіла сказати:

— Ніку! Чому, чому ти прийшов? Я можу забути, що ти одружений!

І його, що хотів кинути гострий закид:

— Іро! Та невже ж ти мала для мене закони, як мур, а цей чужинець устиг ті мури завалити???

Але батько товариша привіз Ігоря, почалася спільна розмова, рух і прийняття, і самоти таки не було. Навіть погляди не зрадили того, що було в думках.

**
*

Новий день голосився роз'ясненим на сході небом, з ним посилювався шум на шляху, пташня ж у лісі почала своє перекликування — а Ірина все ще не могла заснути. Десь біля півночі зійшла була зі своєї спальні вниз до української кімнати, щоб тут у спокою якось впорядкувати свої думки. Бачила його, не могла відсунути зі своїх думок Ніка на порозі її кімнати з квітами в руках такого нового, а все ж таки її давнього Ніка! Але за ним бачила Маю. Чому прийшов? Чи його почуття до неї, Ірини, все те саме, незмінене, як її до нього? Співати від радості? Дуріти? Що зробити, щоб викинути зі своїх грудей ту несподівану велику радість? Ах, що там Мая! Вона перемогла, як тільки побачив її! Але ж є діти...

Скінчилося тим, що сон пігнав кудись від неї, залишивши її саму в темноті, що завжди заповнена питаннями, сумнівами та бажаннями, що переборщує в усьому, побільшує турботу, перетворює дійсність у щось напричуд гарне, або й робить уявний образ нестерпно безнадійним. Що ж тепер буде? — питала себе. Що буде? Як має повести себе? Куди стремітимуть обидвоє, коли життя виявилось сильніше за них? Ані час, ані розлука, ані закон не могли змінити їх почуття! Аж хочеться кинути в простір невідомо кому: неси куди хочеш, як хочеш! Відчувала кожним своїм нервом, що своїми думками він тут, біля неї! І від того уявні образи плили-напливали, розбурхавши її нерви ще більше, поклавши тягар на повіки. Він цілував її, він пестив, він казав забути про все. Повна життя, її комплетний розцвіт!

Лежала з заплющеними очима, у самоті не сама, у темноті з великою ясністю в душі. Древа шуміли в лісі, навперейми з ними шуміли авта на шляху. Один за одним прогуділи літаки з недалекого летовища і, нарешті, ніби втихло. Здавалося, що приходить спокій і забуття і сон. Все затихало, зникало і вона разом із тим.

Непотрібна думка камінчиком впала у солодке завмирання:

— Що він подумав про Джима???

Очі відразу були широко відчинені. Сіла на лежанці. Справді! Що він подумав? Може більше і не відізветься? Може не бачитиме його більше? Чому Джим мусів саме бути тут, коли прийшов Ніко? Адже Джим просто знайомий... Але яким правом він має дорікати їй Джимом, як у нього Мая??!!

Старенька не скривала свого захоплення.

— Чому ви не сказали мені, моя дорога, що маєте такого вродливого знайомого? І на такому становищі! Спільник доктора Мейсона! Це не щонебудь! І де ви його досі ховали? Бідний Джим! Співчуваю з ним, але що ж робити? Цей вам ближчий і таки видно, що ви не байдужі до себе.

— Відкіля ви це взяли??

— О, я знаю! У мене під тим оглядом ніякого особистого досвіду немає, але це не значить, що я не вмю спостерігати! І, моя дорога! Чого ж ви така гарна і молода самотою ходите по світі? Ігор? Певно, що він ваша радість, він не тільки вам, але і мені заповнює життя, але ж ви мусите зрозуміти, що скорше, чи пізніше він відійде від вас. І що тоді? А якщо він і не захоче одружитися задля того, щоб ви не були самі (а з невісткою не завжди є згода!), то чи не буде це крайня несправедливість? А старість, хоч вам і далеко до неї — але думати треба, бо літа летять немилосердно! — старість, ах, яка ж вона болюча своїм осамітненням! Під тим оглядом я людина з досвідом. І тільки ви зі своїм хлопцем прикрасили мені мою старість. І тому я хотіла б вам добра. Ви колись то сказали так просто і щиро, що мені аж легше стало на душі. "Я забрала б вас до себе". Іро, не важне те, чи ви справді взяли б мене, але те, що ви виявили готовість це зробити! Бачите, в житті найліпше ні-чого і ні-від-кого не бажати послуги, мовляв: "мені належиться". Нема тоді розчарувань, ані болю. А як тільки хтось обіцяє нам щось, то це вже велика радість!

Крутилася по їдальні, заглядала до креденсу, пересунула вазу, бурмотіла, немов до себе самої:

— Я була дурна. Не любила мужчин. Думала, що вони хочуть мого маєтку, а не мене. Де ж можна любити таке

створіння, що навіть не схоже на жінку? Ноги качки, по-
стать карлика, обличчя мавпи, — тож на палець, замість
заручинового перстенця, прийшов артретизм!

Ірина не втерпіла. Обвела рукою її рамена, приложила
уста до обличчя.

— Ви є золота жінка! Ніхто в світі не заслужив більше
на любов, як ви!

— О, певно! На любов я може і заслужила, але не на
кохання! Той, хто хотів мене, "кохався" в цім домі і в
моїх грошах!

— Ну і нехай! Але пізнавши вас, був би полюбив вас
щиро! Світе мій, — думала в той же час, — як дивно! Один
замучує себе турботою, що не має досить грошей на прожиток,
а інших гроші позбавляють спокою і віри в людське
почуття!

Попереднього вечора, могла впевнитися, що старенька
не знає, що це таке затримання таємниці. А проте не зчу-
лася, як саме їй почала вигортати всі свої справи, ніби
полола грядки від бур'яну, всі свої пережиття, що їх нагро-
мадили роки. Викидала все з душі, говорила про все, чого
не сказала ані одній рідній людині, навіть Паньковій, яка
знала, що це значить мовчати.

Занурившись в фотелі у вітальні, заплющивши очі роз-
мальовувала свою рідну Осмолоду гарячими барвами. Ліс-
ничівка, батьки, брати, навіть собаки, коти і освоєна сарна.
Зашумів підпільним настроєм Львів. Був Тін. Палкий,
повен любови до рідного, увесь затоплений у боротьбу за
волю, якомь нашвидкоруч закоханий у ній, як і вона в
ньому. Настрій хвилини, вияв молодого гону життя у зам-
кненому колесі безнадійщини, безмайбутности в час, ніби-то
спокою, у жахливих воєнних буднях! Волі! Волі! Майбутне
для молодих людей! Рідна влада! Рідна мова! Своя і нічия
інша — Україна!

Перервала свою опановану, але й підсилену нервовою
напругою мову. Шлюб із Тіном був перед її очима. Ніякої
церемонії, ніякого блиску, ніяких додатків підсилюючих
і зміцнюючих враження, яке хочеться пам'ятати ціле життя.
Отой додаток до початку спільного життя, ні, його таки не
було. Якесь усе у хмарах приголомшення, комерційне, ні
трохи не схоже на те, яке тількищо пережила Ореста

Паньків-Ярська! Якесь хапчива, лакома самота з ним, бо ж завтра не належить уже до них, воно призначене для боротьби, до змагань, для України!

Було так, чи ні, скажи сама Ірко, що було так, а не інакше? Куди ж тоді пропала його любов, не до неї, чи до Ігоря, про існування якого він нічого не знав, а та його велика повна посвяти любов до України? Що зробила? Куди пропала?

І от раптом за всі роки після його зникнення, могла тепер уявити собі його. Їй роки нагромадилися, немов земля на каменюках, а для нього вони стояли в одній мірі. Здавався їй тепер дівчаком трохи старшим від Ігоря. Горів як багаття, закрівався інших своїм полум'ям, що неслося вгору, як вогонь. Що ми робили зле, Тіне? Чого ми не знали? Чи в нас не було проводу? Чи ми не мали досвіду, а рвалися до дії? Ми мали тільки любов до батьківщини і велике бажання створити власну державу! Чому ніколи нема за нами успіху, а завжди програна? Навіть держава, на яку ми покладемо свої надії, і та заломлюється! Чому йде намарно молоде життя? Чому все ще караються по тюрмах, по засланнях, по тундрах люди, які називають себе Українцями?

Тін у її уяві всміхався усміхом байдужим до справ, що турбували її, мов усе людське перестало для нього існувати. Усміхався до неї, не був ані злий, ані сумний. Вона відчувала це, немов прощання з ним. Без гніву, без жалю прощання з кимсь, хто не цікавиться вже нічим земним. Остаточне прощання. Тепер віддалювався-віддалювався все з тим самим усміхненим обличчям. Мене нема. Хотілося кинутись за ним, ніби справді тільки тепер утікав від неї, ніби досі таки був десь тут, близьенько. Тін! У тебе є син! — але він зник уже з її уяви, розплився.

Старенька не переривала її задуми, навіть не дивилася на неї зі свого крісла-гойдалки. Була тільки тут, не накидувалась ані питанням, ані пригадкою. І от одне за одним прийшов і виїзд з дому "кудись на село, далеко від куль, де можна б дістати молоко для дитини", і її розчарування, що замість у якомусь рідному селі опинилася в Мадярщині, Словаччині, Австрії, Німеччині. ("Шлях нам збомбили, уявляєте?"). Продирання з дня на день, бороть-

ба за існування серед голодного німецького населення, де все було на картки у страшенно малій кількості і та дитина, Ігор з нею, що не дивлячись на біду, на все зло, росте, хоч із страшенно тендітним здоров'ям. А потім повівають білі прапори на німецьких домах — така горда, самопевна навіть аrogантна у своїй перемозі Німеччина піддалася, повна впокорення. Ірина вже не думає. Багато-багато своїх людей довкола, знайшлися знайомі, прибувають нові, великий гурт, тисячі їх, тисячі, і це вже щастя! Свій, як не допоможе, то хоч скривиться — каже народня мудрість і саме тоді вона зрозуміла, що це правда. Є Панькови (вона, мисс Диксон, знає його!) такі чудові люди, такі повні прихильності для неї! (Що ж, думає тільки про себе, коли ж не всі люди думали так і що наварилося там!). З ними вона почуввається, немов знайшла якусь дуже близьку родину, за якою їй було тужно. Куди вони, туди і вона, і от табір широко відчиняє перед ними свої касарнянні ворота. Чи може вона, мисс Диксон, уявити собі, що це таке той табір?

— Ні! Кажіть, прошу! Все що ми знаємо з минулої війни в Європі, це те, що пережили Жиди. Жах було слухати! Але Жиди є скрізь на світі, у кожній частині вони сказали своє слово, тож не дивниця, що світ про те знає. Але як ми могли знати про ваші переживання, коли ми навіть не знали, що ви існуєте на світі, як нація, то тим більше не могли знати ваших переживань?! То ж говоріть, я радо слухаю!

— Я вам говорю тільки про себе, мисс Диксон, я не розповідаю історію народу. Хоч безумовно і в тій малесенькій частинці вона є!

— Ви чудово оповідаєте, — старенька пустила в рух гойдання і крісло одноманітно, без скрипоту зарухалося вперед і назад. — Слухається, як незнану казку, в якій діються несправедливі речі. Тай чи не є людське життя якась свого роду казка, чи оповідання, одне цікавіше, друге нудніше? Ваше повне напруги, — вона заплющила очі, мов збиралася при тому напруженому оповіданні... заснути. Іринине оповідання котилося, мов камінь кинутий з горба. Не могла зупинитися. Мусіла сама почути його, досі ж бо все було тільки замкнене в її власному сховку. А втім чимало людей слухає так звірювань інших, хоч сидять вони

з розплющеними очима! Їх думки втікають тоді в якусь своє особисте переживання, нагадавши їм щось із власного пережиття, або виробляють собі власну думку про людину. Але скільки людей вживається насправді в переживання інших, скільки секунда за секундою відчувають їх, як карбували вони душу, скільки радості чи болю давали? Ніхто навіть не намагається таке робити! Чи не досить власних турбот, щоб ще вживатися і в ті інших людей?

В Ірининих словах обергаймський табір прибрав перш усього національну поволоку: він був український. Це було таке важливе в тих часах для них, таке пекуче, нехай тільки вона, мисс Диксон, постарається зрозуміти те! Воно мало кріпити їх, воно мало казати чужинцям, що опікувалися ними, що вони, Українці, існують на світі. Для молоді були там школи, для малят садочки (туди ходив її Ігор), були церкви, був хор, приїздив театр. Була лікарня. Правда, малесенька, куди ж їй там самою назвою до св. Антонія! Щось на п'ятдесят ліжок без найновішого устаткування, але все ж таки була!

І от тут починається її переживання, що не дає спокою і досі, хоч робила, що знала, щоб викинути його з думок і зі серця. Почалося завдяки тому національному обличчю табору. Може також належить за те подяка Джимові, який перевіряв їх від американської армії. Він позбавив головного лікаря опіки міжнародної організації. Лікар-Мадяр мусів залишити своє становище головного. Треба було дати нового. Чи догадується вона, мисс Диксон? Ні, напевно ні! Тим лікарем мусів бути Українець! Табір був їх!

І от прийшов з Гайдельбергу. Молодий. Уродливий. Уперше на відповідальному становищі. Медсестри, якстій позакохувалися в ньому і навіть дружини лікарів були прихильні до нього. Пацієнти любили його. І так вибухло між ними кохання! Чує вона, мисс Диксон, вона Іра, закохалася також, хоч не мала до цього права! Непростиме! Зникнення Тіна, її чоловіка, було ще таке близьке, таке болюче і от раптом інший чужий чоловік закрався в її почуття! І воно було таке чудове, таке схоже на казку! Дуже швидко вона знала, що почуття до Тіна було хвилиним захопленням, воєнним дурманом, безнадійщиною її буднів, ореолом борця за волю довкола нього! До Ніка ж

було правдиве і глибоке. Бо це був Ніко, мисс Диксон, отой сам, що познайомилася з ним минулого дня.

Чи вона, Ірина, згадала вже про о. Гавоту? Ні? Він був справді не з цього світу, хоч ходив по землі, як вони всі, ходив по тих вуличках та майданах табору, як вони всі, вчив у школі та правив Службу Божу в капличці лікарні, де вона була головною медсестрою. Отже той отець Гавота, той чернець перший скаазв їй, що для неї нема ніяких виглядів на подружжя, бо вона не має ніякого доказу, ніякого документу, що Тін не живе! Чуєте? Це жорстоке — і правильне, це нелюдяне — і справедливе. Це як хто дивиться на ті справи. Вона нічого не знала про Тіна. Він для неї пропав, зник і це було все, що знала. Але той же чернець указав їй ще на щось інше. На згоду з самим собою, від чого приходить спокій серця. На внутрішній голос, який перестерігає людину, або дораджує, або каже, що щось робить зле, а щось добре. Треба вдуматися, побути самій з собою і тоді той голос стає дуже виразний. І от той голос казав їй, що ще за скоро на те. Може Тін був ще тоді живий.

І от зірвала з Ніком, утекла до Мюнхену на важчі умови життя, щоб сховатися від нього, щоб навіть його лист не дійшов до неї. Треба знати, що в тому часі він був уже в Америці.

— Починати клопотання у церковних властей було для мене цілком неможливо. По-перше: вимагало грошей, яких я не мала. По-друге: треба було мати постійну адресу. І цього не було. І було ще щось інше. Сила, чи значення людської opinii була в тому часі дуже правосильна у нас. Мені здавалося, що мене всі осудять. А може навіть не в тому справа, тільки в тому, що своїм поведінням яюсь скривджу свою громаду. Він був борцем за волю і моїм обов'язком було вірно стояти біля нього, що б не сталося! Тепер може це декому здаватися смішним, але тоді я саме так відчувала. Наслідки виховання і життя, в краю, і в тій добі. Він міг жити десь на засланні! А втім було яюсь і дивно: якже так? Якщо є гроші, то буде і дозвіл на одруження? І кого ж я в той спосіб купую? Бога? Хіба ж це можливо?!

Ірина мовкне. Старенька тихенько сидить у своєму

фотелі, ніби чекає на дальші слова, ніби дримає. Дивно їй, що саме старенькій, чужій людині сказала все, але разом з тим і добре. Необхідно було викинути все зі своїх думок. Але і хотілося сказати їх комусь, хто не знав переживань того часу і прийме все, ніби розповідь, перекладену з чужої мови.

Від крісла-гойдалки прийшло трохи захриплим голосом:

— Ви Слов'яни, чи може тільки Українці, обдаровані хистом робити все собі ж на шкоду. Все аналізуєте, порівнюєте, оглядаєтеся на інших у своїх учинках, які повинні б цікавити тільки вас самих. Маєте через те більшу моральну вартість? Можливо. Але хіба інші народи без моральної вартості? Тільки що вони її інакше розуміють. Ви вороги самі собі. Вони ні! Я кажу "ви" і думаю "нарід", бо ви вийшли з нього, то ж ви є відбиткою його. Хіба ви, Іро, жили? Одним бичем була вас доля, а другим бичем били ви самі себе. Ваше зло в тому що, щиро кажучи, ви не є собою. Вас омотали чужі думки і чужі погляди. Нехай вони і ваших людей, але ж вони таки не зродились у вас самих. Вас так виховали. Закони цивільні, чи церковні, певно, що вони необхідні, їх треба шанувати, без них життя було б жахливим маревом. Але інші народи використовують їх для свого ж добра! Вони мають бути для людей, а не люди для законів! У ваших словах я вичуваю бунт. Ви почуваетесь, як — вибачте! — дикий кінь у загороді. Ви не вмiєте вирватися з неї, хоч вам у ній незвичайно тісно. У вас — тобто Українців — навіть віра в Бога якась інша, як у чужих вам народів, хоч вони вашої віри. Вам здається, що кожен ваш крок, слово, думку контролює Той Хтось у висотах і за них зараз же приходить кара. Можливо, що так виховує схід Європи. Тут цього не знайдете, хоч тут сила силенна віруючих людей. Тут кожен є собою, знає що має одне життя і бажає тим життям керувати сам!

Ірина не відзивалася. Думала. Вона, чи всі? Її нарід, чи її доба? Може так має бути, може ні. Може не треба узагальнювати? Але от реакція чужої людини на її переживання, думки, почування! Думала, що старенька спала підчас її розповіді. А вона нанизувала її слова мов коралі і тепер дала їй готове намисто.

— Через свій похилий вік я не ходжу вже до своєї мето-

дистської церкви. Мене це вже мучить. Вдягайся, їдь, зустрічай знайомих і кожен питатиме "як почуваетесь"?, а сам дивується, що ще живу. Тож стаю я собі в теплярні, дивлюся крізь вікно на ліс, на небо, на птахів і підношу думки до мого Бога. І добре мені з тим, я відчуваю Його у своїм серці. І тепер дивлюся на вашу справу крізь призму моєї віри. Шукаю виходу для вас. Бачу, що хоч як шляхетно воно вийшло, але життєво воно неоправдане. Вам пора вже взяти свою власну справу в свої ж руки!

— Вже запізно... — шепнула. Старенька не зрозуміла її.

— Безглуздя, моя дорога! Доки людина жива, доти має право на життя! Навіть у моєму віці! Знаєте у нас кажуть: за гроші все можна купити, крім рідної мами! Отже сідайте на літака, Іро, і летіть до Риму, чи куди вам треба, та влаштовуйте своє життя, творіть родину, доки справді не буде запізно!

— Мисс Диксон, — Ірина нерухомим поглядом дивилася перед себе, — я бачила його дружину...

Крісло-гойдалка хитнулося наперед і назад швидко раз за разом. Зупинилося. З-поза високих його боків прийшло повне недовір'я:

— Це неможливе! Він же прийшов із квітами до вас...!

— Та прийшов. А дружину таки я бачила! Мая називається...

**

*

Якось під вечір телефон. Була вже на горі у своїй кімнаті. Ігор зі старенькою спостерігали якусь веселу історію на телевізорі в гостинній.

— Іра?

— Таак...

У слухальці голос Ничая не мав у собі ні крихітки ніжності. Так лікар міг би дзвонити — якщо не мав би медсестри у своїй канцелярії — до операційного відділу. Те і те бажаю, це і це потребую, так і так має бути. Справа. Все.

— Іро, дозволь, що приступлю відразу до справи. Як знаєш, я відкрив свою канцелярію...

— Я знаю і я вже тобі побажала успіху.

— Так, дякую. Але тут не в тому справа. Твоя мисс Диксон згадувала, що ти спеціалізуєшся в коронарній ділянці. (Чи не дивно, що ти і я вибрали те саме!?). Я хотів тебе спитати — і просити — чи не могла б ти прийняти працю медсестри в моїй канцелярії...? Я пам'ятаю якою діловою ти потрапила бути у праці...

Звела очі до стелі. Нерви, рушені його голосом у слухальці, не хотіли втихомиритися. На диво самій собі підраховувала в думках, скільки років проминуло від їх останньої зустрічі в Європі. Якою ж бистроводною річкою потекли роки геть від неї, коли встигли викопати такий рів між ними?! Казав їй колись те, напевно казав, але звучало воно якось інакше, ніжніше. Десь чи не на обергаймських сіножатах прийшло воно до неї, як кохання тільки лише зароджувалось між ними. Поверталися разом з містечка, уперше самі з малим ще Ігорем. Він, директор таборової лікарні, вона, головна медсестра. Сьогодні це вже не "пан директор" лікарні на п'ятдесят ліжок, що пізніше виявив їй своє кохання в парку баварського короля! Це спільник медичної коронарної слави, що робить їй комерційну пропозицію! Нема освідчення в коханні, нема запиту, чому так зробила, нема згадки про минуле, з якого видно запам'ятав тільки, що була доброю допоміжною силою лікареві! Тому й були ці квіти, тільки що не було нагоди запропонувати працю при чужих! Що ж, це було б навіть прекрасно, якщо б колись не було між ними кохання такого сильного, такого головокружного! Він знайшов свою пристань у житті, вона ні — і це мусить пам'ятати!

Радіє, що він добився чогось у житті, якже не радіти?! А все ж таки коле-коле жаль і сором і пониження і біль і покуса, і хто там знає що ще! У його житті вона може бути тільки медсестрою! Те перше почесне місце зайняла та вузькоока. Прокопала сама прірву між ними і чого ж хоче? Сама? Теж думка!

— Іро?

— Так?

— Я чую як ти віддихаєш...

— Лікарське вухо!

— ...але чому ж ти не відповіш мені?!

— Бо над цією комерційною пропозицією треба подумати.

— Чи може майор Вилтон має тут сказати своє слово? Майор Вилтон! Ах, ти ж!

— А Мая — вибач, пані докторова, — дала свою згоду дзвонити до мене?

— Признатися: не дозволявся.

— Ніку...

— Іро, залишім Маю на боці. Вона справді заслужила на найліпше.

— О, я не сумніваюся! Джим також!

— До дітей її відношення таке прекрасне...

— І тільки..?

— ...і медсестра в моїй канцелярії це таки не її справа!

— О, ні? У подібному випадку вона була б моєю!

— Приємно почути. Отже згода?

— Ні! Чому саме Я маю там бути?? Чи не маєш інших медсестер?

— Бо тебе хочу... тут мати. Я сказав, що пам'ятаю тебе, як... медсестру з Обергайму. А втім я хочу Українку. Це моє право!

— І навіть майор Вилтон не може тебе відстрашити?

— Навіть, якщо б ви були заручені — ні!!! Згода?

— Я подумаю.

— Як довго?

— Може день, може два, може тиждень...

— Може місяць, може два. Іро! Я ВЖЕ мушу мати медсестру! Чому так довго?

— Бо... я маю дуже добру позицію в "Святого Антонія"!

— Я й не сумніваюся! Але не думаю, щоби... під матеріальним оглядом діялася тобі в мене кривда...

— О, я певна в цьому...! (А в думках пече-болить "у мене", мій Ти милий Боже! "У мене під матеріальним оглядом...!")

— І можливо також, що Ігор, якщо в нього серйозний намір стати лікарем, захоче бути в моїй канцелярії під час літніх вакансій...

Туди дорога! І медсестра! Чи може бажання поновити кохання в більш зрілому вигляді? Славнозвісне американ-

ське "Гом евей фром гом"? Через дитину можна потрапити до маминого серця, але не через її! Ні!

— Ігор має вже свою власну волю і свої знайомства. Тобі я дякую. За себе і за нього.

— Чи це значить "ні"?

— Я сказала: подумаю.

— Але не довго. Для тебе я зроблю виїмок: дам тобі тиждень до надуми. Добре?

— Згода.

— Ігор має мою візитку. Там є число телефону. Отже чекаю. Тільки, Іро, прошу, щоби було "так" і якнайскорше!

Не буде "так" і не буде "якнайскорше", сказала собі повним бунту голосом, але слухальце поклала на вилки якомсь дуже обережно, безсило. Хотілося плакати, та сліз не було.

Коридор, який відділював конференційну залю — там же і канцелярія — від коронарної лябораторії, інколи здавався Ірині рухливою вуличкою. Люди сюди, люди туди. Нечутні кроки медсестер у чіпчиках різних шкіл, санітети, техніки, лікарі, хтось з відвідувачів — тільки мигали у рамах відчинених дверей. Ішли на відділи, до підойми, до Інгаляційного відділу. Тоді чи тоді повезли возиком, або на наколесному кріслі хворого, на пересвітлення, до фізичної терапії; з кошичком повним пробівок перейшла техничка з лябораторії. А потім наступала тиша і спокій, не чулося ні голосів, ні кроків, доки знову не появиться хтось у коридорі.

Електричний годинник напроти дверей, що ніби тихенько та непомітно існував собі на стіні, грав у коронарній лябораторії велику роль. За його рухомими вказівками протікало все життя. За ним приймали пацієнтів, за ним працівники виходили на десятьхвилинну перерву ("на каву" називалося воно), на обід, чи спішили до дому. Поверталися до своїх справ, до любих осіб, до розваг, чи іншого роду обов'язків. Залишали на решту дня чи вечора той великий будинок, де не тільки люди народжувалися, терпіли-виліковувалися та вмирали, але і вчилися, робили свої особисті пляни, кохалися.

Прийнявши телефонне зголошення пацієнта на наступний день від секретарки її шефа д-ра Сінклера, Ірина впевнилася, що за тридцять хвилин пора їй залишити працю. Того дня ніяких зголошень не було і день перейшов їй на перевірці необхідного для коронарного огляду пацієнта приладдя, постачання, на замовленнях. За тридцять хвилин устигне приладити все потрібне для пацієнта д-ра Сінклера заповідженого на пів восьмої, щоб уранці не було зайвої біганини.

Тільки що збиралася перейти до лябораторії, коли два голоси затримали її за письмовим столом. Д-р Сінклер провадив когось до лябораторії. Не було в тому нічого дивного. Не першина. Час до часу приїздив якийсь лікар з околиці, якась медсестра з далекого стейту, якісь люди з добродійних товариств, цікаві поглянути на нову клітину лікарні. Мусіла почекаати, доки не вийдуть відтіля, не хотіла вештатися там, доки якийсь гість оглядав усе влаштування, вислухуючи пояснень д-ра Сінклера.

Увійшли в двері лябораторії, як того і чекала. Низький присадкуватий д-р Сінклер із дбайливо причесаною лисиною, завжди елегантно до смаку вдягнений, і біля нього вища чоловіча постать. Ясна модна блюза, брунатні штани, темне волосся вирівняне над шиєю. Тут Іринині спостереження урвались різко й несподівано. Ту шию вона могла би пізнати в якому завгодно кутку світу! Вона не змінилася з роками. Все така сама струнка і гладка, молода шия, хоч сам Ніко змужнів, розширився в раменах.

Ніко! Чого він тут? Правда, він коронарний лікар. Приходять інші, прийшов і він. Чому мусить думати, що задля неї? Хіба він знає, що саме тут вона працює? Чого ж відразу якісь непотрібні думки лізуть у голову, а серце... ну взяти б тільки кардіограму її серця, які лінії вистрілювали б мов ялинки вгору!

"Зашилася" (його ж вираз!) у дальній кут залі там де був письмовий стіл д-ра Сінклера, де плекав якийсь квіт, що не потребував світла, — і чекала. Знала, що вони не прийдуть сюди, хіба, що шеф мав би якесь бажання відносно нового пацієнта. Гостей він ніколи не провадив до конференційної залі. Але знала і те, що не встигне вже приладити все на наступний день і мусітиме вранці прийти вчасніше, щоб усе було готове на час.

**
*

Пішла до дому пішки, як і кожного дня. Її досвід не завів. Ничай побував у лябораторії майже точнісінько стільки ж хвилин, скільки вона думала, і до конференційної залі не заходив. Чи думав мати привілеї лікування своїх пацієнтів і в "Св. Антонія"? Можливо. Чому ж би ні. Це не

її справа. Зустрічати його не буде часто, на коронарному відділі вона не працює. Побачити може його тільки тоді, як привезуть до лабораторії його пацієнта. Тоді він буде асистентом Сінклера, а вона медсестрою свого шефа. Наказано — виконано. Все, Головна особа, біля якої все буде крутитися — це пацієнт. Але до його канцелярії не піде, о, це ні!

"На горбах" рух авт, як і кожного дня в тій порі. Якесь одне авто за нею затрубіло остережливо. Вона спішно зійшла ще більш на край і навіть, повернувшись, зупинилася. Задумавшись певно задалеко висунулася на шлях і це розлютило водія. Авто барви морської глибини проминуло її і раптом з'їхавши на край шляху, зі скреготом гамульців, зупинилося. Задкуючи помалу, наближалось до неї, Ничай нахилився і відчинив дверцята.

— Це ти, Іро?! — прийшло зі середини, — От несподівана зустріч! Сідай, прошу. Підвезу тебе.

— Дякую. Справді це недалеко. Тільки дійти до роздоріжжя, а там кілька домів і я вдома! Завжди йду пішки. Здоровіше.

— Без сумніву. Але тим разом я хочу підвезти тебе. Може хоч при тій нагоді одержу відповідь від тебе! Не роблю викидів, що ти дозволила собі продовжити реченець на два тижні... Чи може ти дзвонила?

Висів. Пішов до неї. З шумом минали їх авта.

— Ні!

— Я вже хотів посуджувати секретарку, що не повідомила мене про телефон! Бачиш, я вірив тобі...

— Секретарка тут ні при чому. Я не дзвонила.

— Аж так довго треба тобі вирішувати? Чи "Св. Антоній" не пускає тебе?

— Я не вирішувала.

— Тобто?

— Я дивувалася, що ти зробив мені таку пропозицію!

— Дивувалася? Хіба досі не було лікаря, щоб запропонував тобі перейти працювати до його канцелярії замість працювати в лікарні?

— То лікар...

— А то я, розумію. Приємно бути вийнятком. Хочу вірити, що тим ліпшим. Але прошу, сідай!

Зачинив за нею дверцята. Ловила крадьки незрозумілий для неї вираз задоволення на його обличчі. Непотрібно влізла сюди, казала собі. В його приязності її думки спішать в якомусь іншому напрямі.

— Нарешті! — над кермою його голос тихий і повний тріумфу.

— Що "нарешті"?

— Ти всіла до мого авта...!

— І зайняла належне комусь місце!

— Якщо ти там сидиш, то воно твоє! Тобі подобається цей колір авта?

— Ііі... Нічого собі.

— Значить "ні"! Який колір любиш?

— Вишневий, старого золота...

— Не диво. Вони підходять до твоєї вроди!

Коли минули перехрестя і він не завернув ліворуч, Ірина насторожилася.

— Ніку! Ти забув? Треба було скрутити ліворуч!

— Я не забув!

— То... Куди ж ми їдемо?

— До мене! — рішуча відповідь і погляд спрямований перед себе.

— До... тебе??? О, ні! Зупини, прошу, авто там біля тої бічної вулички! Піду пішки!

— А якщо цього не зроблю?

— Тоді відчиню дверцята і так змушу тебе зупинити!

— Добре, — після хвилиної надуми і знову ані усмішки, ані хоча б киненого погляду на неї.

— Як добре, як ти вже минув вуличку?? Ніку! Прощу тебе, не змушуй мене...

— Я везу тебе до своєї канцелярії. Так? — допитливе, без супроводу погляду, коли не прийшла від неї відповідь.

— Це далеко?

— Чи далеко? А хіба не ти сама сказала була, що віддаль не грає тепер завеликої ролі? Вісім-десять хвилин і будемо там!

Не відразу Ірина відізвалася:

— Я радію твоїм успіхом...

— Те, що я досягнув, завдячую тобі...

— Ме-ні???

Скрутив у в'їзд низького домику. Перед ним розцвітали осінні квіти, за ним був великий паркувальний майдан позначений білими лініями для порядку. Біля входу стояло вишневе авто. В'їхав між дві лінії, вилучив газ. Повернувся до неї. І тільки тепер справді одне одному поглянуло в очі.

— Тобі. А кому ж?

— Я не розумію при чому тут я, якщо йдеться про твою професійну кар'єру?!

— Тому, що через тебе я пірнув у науку! Я вивчав на всі лади те дурне і прекрасне людське серце, що через нього приходять і життя і почуття і терпіння... — І раптом різко торкнувшись рукою її лівого рамени: — Скажи: як ти могла зробити так, як ти зробила?? Відповідай! Як??

— А могла інакше?

— Певно! Треба було порозумітися зі мною, порадитися. Тут ішлося про нас двоїх, то яким правом ти взяла на себе вирішувати цілу справу?! Дурів, тужив, шалів, а ти собі преспокійно зашилася в якомусь безпечному місці і, ніби королева, відмовляла аудієнції!

— Нічого не було спокійно, Ніку! Нічого! Я перенеслася була до Мюнхену, бо вірила, що це єдиний вихід з положення. Зникнути. Розлука. Все.

— А ти не бачиш, що доля нас постійно зводить разом? Навіть у праці ми вибрали одну ділянку! Ти думаєш якимись дивними думками. Будь хоч трохи сучасна! Думай категоріями своєї доби!

— Що? Я думала, що я сучасна людина!

— Фізично. Думками платиш данину минулому.

— Це ти просто невірющий! — обурено відвернулася від нього.

— Дивися на мене. Послухай, що тобі скажу. Я знаю докладно анатомію людини. Я не тільки без надуми можу вичислити всі органи людини, назви костей тощо, навіть кількома мовами, але й хемічні складники та пересічну вагу всього. Я оператор. Я можу покряяти, відкряяти, додати штучне людині. Я можу бачити і перекряяти мозок. Але я ніколи не спіймаю процесу думання чи почуття, того, що знає тільки сама одна людина, але не видне воно для нікого. Але воно з усією певністю існує! І от тут, якщо

тобі цікаво, починається моя віра. Може вона відчута інакше, як твоя, але вона віра. Вона навіть глибша за твою. Основана на факті. Чи не бачиш до яких висот доходить людська творчість в різних ділянках? Це ж часточка Великої Творчості! Так що, прошу, ніяких закидів! Я думаю, що це вже вяснене між нами.

— Ніку! Між нами вже давно все вяснене, чого ради маємо робити собі тепер якісь викиди?!

— Я іншої гадки. Ти була на стільки добра, що покиришила все і змарнувала нам обидвоім добру кількість років!

— Чому обидвоім? Хіба ти нещасливий у своєму подружжі?

Зідхнув, ледве всміхнувся і не сказав нічого. Поглядом пересував по її обличчі.

— Ти все та сама, — промовив тихо, — Гарна й байдужа до своєї краси Іра!

— А ти певний, що тобі не треба окулярів?

— Найпевніший! Навіть до операцій ні!

— А втім, ти помиляєшся. Котра жінка справді байдужа до свого зверхнього вигляду? Тільки, що краса ніяк не влаштувала мого життя, тому я й рішила придбати трохи зморщок, може тоді буде ліпше!

— Зморщок немає. Є тільки ледве слідні дві рисочки...

— Чи ти привіз мене сюди на те, щоб...

— ...ти була зі мною хоч кілька хвилин!

З увагою гладила торбочку на своїх колінах.

— Де ця твоя канцелярія? Ти знаєш, що мене і вдома чекає обов'язок. Мисс Диксон чекає на мене...

— Добре, добре, я пам'ятаю. Сьогодні вранці були години прийнять, тепер там є тільки Мейсон. Це його авто. Він працює тепер у своїй канцелярії. Я роблю те саме кожного вечора. Інколи він приходиться до мене і тоді відбуваються цікаві дискусії. В поважну справу він мусить усе всунути якусь анекдоту, знаєш, як Англо-саси вміють! Отже ходім. Я хочу, щоб ти бачила мою канцелярію і ще щось...

Відчинив перед нею дверцята. Чекав. Пересунула ноги на землю і не підводилася. Дивилася на нього боком, ніби недовірливо, ніби міркуючи.

— Ти хочеш зробити мене капіталісткою, від "капіту-

лювати". Але я можу поглянути на твою канцелярію і триматися далі "Св. Антонія"!

— Все згідно з твоєю волею. Тепер пішли.

У малих сінях стрибали в клітці з гойдалки на гойдалку два паракіти. Вікно ждальні, довге й високе, було зачинене. У стіні малий вітряк з легким шумом викидав надвір зужите повітря. З бічних коридориків двома струмами напливало свіже повітря. Два образи прикрашували стіни.

— Це Мейсонові любимці, — вказав Ніко на паракітів у клітці.

— А твої ні?

— Мої, тобто мій побачиш зараз...

— Де?

— У моїй канцелярії. Сюди, Іро...

Увійшла в темний простір. Вікна там не було. Включена Ніком настільна лампа кинула два кружочки світла: на поверхню письмового стола і на стелю над ним. По кутах жбурнуло тінню.

— Як той твій любимець може тут жити?!

— Мусить!

— Чому мусить?!

— Бо я так хочу!

Розглянулася долиною. "Тут"! — сказав він і взявши її ззаду за рамена повернув до стіни напроти письмового стола. Довгою паличкою блиснуло затінене світло і раптом мала перед собою в дорогій рамі бачений колись образ. Надходить буря. Вершочок ялиці гнеться від вітру, молоді деревця горнутья до неї, шукаючи захисту. Обергайм! Робітня мистця Ренера! І вони двоє відбиті на склі, за яким був отой образ тоді! Тепер скла не було, тільки світло сховане під долішньою частиною рами кидало на нього свій рефлекс.

— Пізнаєш? — тихе питання за нею. — Колись він говорив до тебе... і тому я його придбав... на те, щоб говорив тільки до мене самого...

Стояла нерухомо, без слова. І знову тихим голосом за нею:

— Колись я пошанував був твою волю. Але час проминув і не дав ніякого доказу, що ти мала рацію. Я знаю, що

Тін згинув. Дійшла до мене певна вістка. Можу тобі сказати, хто це і де знайти цю людину...

— Коли...? — спитала тільки, ковтнувши цю вістку, ніби напиток гірко-солодкий.

— Давно. Ще заки ми... познайомились...

— Я знала, — відізвалася не відразу притишеним голосом, — я знала, що його нема на світі...

Від зеленого абажуру по кутках причаїлися м'які тіні. Його долоні все ще були на її раменах.

— Ах, Іро, — сказав тільки і в тоні його голосу пробилося так багато скарги, болю, жалю і викиду, що Ірина без слова схилила голову.

Від його долонь горяч розходилася по всьому тілі. Передавалися їй усі ті почуття висказані двома словами і пекли жалем. Запізно! І взагалі, що вона тут так довго робить??

— Кого обвинувачуєш? — кинула визивним тоном, приховуючи так своє почуття перед собою, — кого?

— Не тебе, — відповів. Нараз рвучко повернув її до себе, його обійми були, немов кліщі. Сильні. Владні. Його уста були на її устах у якомусь розпачливо-солодкому, віддих запираючому поцілунку. Так прощаються назавжди, або вітаються після довгої розлуки закохані.

Стояла на два кроки від нього, відштовхнувши, нарешті, його. Іскри сипалися з очей, а поцілунок горів на її устах.

— Як ти можеш? Як ти можеш, чоловіку і батьку?

Це говорив розум. Уста ж розчервонілі, спрагли мали іншу мову: цілуй мене, цілуй мене ще... Розум пігнав її до дверей, відтіля ще наказав напімнути його:

— Ах, Ніку... Чому ти зіпсув те, що було таке гарне?! Я не могла мати тебе, зате я мала чудовий уявний образ про тебе! Тепер я втратила його! Мені ясно чому я мала б тут бути медсестрою!

Серед ясности і тіней на його обличчі пробилася усмішка.

— Тобі ясно? — спитав, — Добре! Краще не може бути, повір!

Двері перед нею були навстіж відчинені. Якийсь відгос почувся відтіля, де була канцелярія Мейсона. Може літній лікар саме вибрався на дискусію зі своїм молодим партнером. Одним кроком Ничай був біля Ірини. Його праве рам'я опоясало її спереду, ліва долоня зачинила двері.

— Не втікай, серце моє! — сказав він м'яко, любовно.
— Чого ж ти гніваєшся? Чи це зле, що я не міг тебе забути?
Чи це погано, що ми знову знайшли себе, що ти повернулася до мене?

— Повернулася? Я не повернулася!

— Але ж ти вільна тепер! Це не видумка, що я сказав про Тіна!

— Я то вільна, але ти ні! "Не міг мене забути", подумась! А вже не тільки одружений, але і шестеро дітей придбав! То як ти можеш мені говорити, що "ми знайшли себе"? Пустити мене, Ніку, і справді тепер уже "На все добре" назавжди!

Виглядало, що розсміється. Але він тільки, схилившись приложив своє обличчя до її. Спитав роблено псеважно:

— Чи я винен тому, що ти "одружила" мене з Маєю?!?!
Ще й дітей казала порохувати! Не було ради, тільки "позичити" їх у мого свояка...

Висунулася з його обіймів. Сіла перед письмовим столом. Дивилася на нього, погляду не відривала. Прикріпився він до його обличчя, що роз'яснювалося усмішкою, збиточною і ніжною. Давною усмішкою.

— То ти не є... — почала і раптом вибухла, — Ах, ти густуне! Шестеро дітей! І ти міг так обдурювати мене? Не було ні трішечки жаль?

У відповідь усміх на його устах, почуття в очах і просягнені руки до неї.

— Було. Дуже жаль! Але я не був автором тої казки... яка за малим не стала жахливою дійсністю...! — розплилося в його надійно-розбурханих думках.

ЛЮДИ І ПОДІЇ

(Замість закінчення)

І тут ми з Вами закінчуємо кружляти над долею людей, що для них обергаймський табір—один з островів великого архіпелагу ДІ-ПІІ — був життєвим закутком.

У хроніці містечка Обергайм, яке в своєму гербі має обвинену турбаном голову муринчика за двома сьрещеними гілками пальми, записано таке: "У роках 1945-1952 приміщено в артилерійських касарнях, віддалених на три кілометри від містечка, евакуйованих, утікачів, вивезених на примусові роботи. Спершу були різні національності, опісля тільки Українці. Табір був спершу під опікою міжнародної організації УНРРА, а пізніше ІРО. Клопоту з Українцями не занотовано. Вони концентрували увагу на своїх проблемах. Створили там своє містечко. Обмінювалися своїм культурним дорібком — багатим і цікавим — із мешканцями Обергайму та околиці. Після розв'язання табору кілька родин поселилося в Обергаймі. На кладовищі є два ряди могил мешканців табору".

Куди поділися ті люди і що сталося з ними — обергаймського хронікаря не цікавило. Важливе було те, що касарні над Остаром знову заповнилися їх хлопцями, що Німеччина набирала сили, відживала.

Тільки ми з Вами в моєму гелікоптері-уяві перенеслися з деким із них на західню півкулю і тепер кинемо ще останній погляд на них.

Отець д-р ЯРОСЛАВ ГАВОТА зник з поля їх зору і ніхто з колишніх мешканців обергаймського табору, Апостольської Візитатури, чи заокеанського монастиря не міг би сказати, що з ним сталося. Капличка на "баворчиних" сіножатах не зраджувала своїх таємниць. Навіть одна єдина карточка українською мовою серед німецьких подячних

карток — “За незаслужену ласку Тобі, Оспівана Божа Мати, вдяка велика” — не доказувала, що писав її саме о. Гавота. І старий дуб на узліссі за доріжкою, свідок людських благань, не міг переказати нікому, як однієї ночі наблизився до каплички з ліхтарем у руці бувший чернець. Він довго клячав на кам'яному виступі, ліхтар біля його ніг був єдиним світлом серед темні гір. Розгублений, зневірний, збуджений — він, бувший книжник, що попав у осередок розбурханого життя. Воно огірчувало і принаджувало, воно кликало його до себе і в той же сам час повчало, що віра його, яка здавалася йому такою сильною і правильною, є мертва, бо не освячена посвятою для ближнього, боротьбою для люду України. Буває голод на слово, але і на їжу; існує хвороба душі, але і тіла; є спрага на вино, але і на воду; може бути одежа на будень, але треба і на свято. Тіло є мешканням душі. Смертельне виховує безсмертність. Треба йти між народ із хрестом в одній руці і хлібом у другій. В основу світу-життя покладено два дієслова: давати і приймати.

Віра в чудесне об'явлення допомогла о. Гавоті винести рішення. Прийшло воно до нього справді дивним шляхом. Треба було, щоби “баворчин” син стратив здоров'я у полоні; необхідне було, щоб вона вірила не тільки в обіцянку, але і в жертву принесену Всесильному для сповнення бажань; і мусів бути хтось, хто допоміг би їй здобути гроші на її жертви. Нею була дівчина з табору, Настка Гаврищак, що любила купити для себе це і те від неї.

Світло довкола Статуї Пречистої в капличці на сіножатях засвітилося саме тоді, коли бувший чернець, шукаючи виходу для себе, зупинив свою увагу на духових потребах люду в Україні. Воно було призначене для Сєпа, “баворчиного” сина, що терпів від відморожень в одній із хаток Обергайму. Але воно стало також дороговказом о. Гавоти, печаткою, що зробила правосильним його рішення. У рідний край до ролі місіонаря-апостола!

Здавалося: на тому все кінчиться. Появився і зник та тлі таборового життя один чернець. Але ні. Промінь його незвичайної індивідуальності пішов у світ у формі книжки, хоч і приніс славу о. Деркачеві. Простудіювавши, подумавши над усіма знайденими записками з увагами і комен-

тарями, бувший парох обергаймського табору опрацював їх у формі проповідей, які більше скидалися на есеї. Хоч твір попереджував уступ про о. Гавоту, його життя й діяльність та згадано, що написано його на підставі записок колишнього ченця, то однак тільки ім'я о. Деркача стало широко відомим. Можливо, що воно і було наміром о. Гавоти відсунути від себе навіть малий розголос, давши комусь іншому нагоду використати людські та свої власні думки. Про це говорили б його власні слова поміщені на першій сторінці:

“Я не приходжу до Вас, як ворог, хоч деякі з вас можуть так зрозуміти мої слова. Я хочу, щоб споневіряна, втомлена українська душа вийшла з тьми ненависти, страждань та пониження, щоб росла й розвивалася сама та допомагала меншим народам, бо всім призначено жити у великому колі народів світу. Для себе я не прошу навіть про пам'ять...”

ІРИНА НАВЕРСЬКА — вповні дотримала обіцянки даної старенькій. Вона не залишила її навіть після зміни власного життя. Спокійна, вдячна за опіку, мисс Диксон заснула одної ночі не на кілька годин, а навіки, у своєму домі на Східньому Шляху. Вийшовши з кола одних труднощів, що тягнулися роками, Ірина майже безпосередньо попала в інші. Здавалося їй, що Тін заплатив жертвою свого життя хоч за щастя сина. Але світ не міг довго обійтися без війни і тим разом його жорстокі обійми вхопили Ігоря. Перед виїздом у В'єтнам, де серед джунглів, у спеці, дощах та вологости відбувалася боротьба, він спитав її:

— Мамо! Це тільки така думка. Але чи то можливе стріннути людину, яка скривдила мого батька?

Д-р НИКИФОР НИЧАЙ — відчував таку ж пустку без Ігоря, як і його дружина. Те саме нетерпеливе чекання листа від нього і повна напруги пора, коли не було нічого. Виглядання листаря і страх перед ним. Непевність, коли задзвонив телефон. У праці, в турботах людських було забуття і відпущення.

Як не дивно, але віршована розповідь Ілька Матвійчука мала свій вплив і на нього. Він не читав її, не бачив ніколи її автора, не говорив із ним, не лікував. Одержавши в свої руки рукопис д-р Паньків знав щось сказати і про автора,

Ірина потрапила доповнити його і так пережиття, почуття і віршована розповідь Матвійчука дійшли до Ничая. Скромна і зворушлива, невибаглива і принадна, вона викликала в нього почуття, що було дуже схоже на сором. Якщо сільський парубок, опинившись у чужому світі міг виявити в якійсь, нехай і бідній формі свою любов до рідного, то як він, Ничай, наладований медичним знанням, міг занедбати свій колишній задум і не дати нічого зі своєї ділянки?!

Це був початок праці над Медичною Енциклопедією...

ІЛЬКО МАТВІЙЧУК — власник хутора, що плекає худобу. Він трохи і поет. Вправді ніхто з літературознавців не спішився помістити його прізвища на листі діячів культури — хоч і одержали примірники — проте тут і там про нього знали. Його твором цікавилися ті, які працювали над звичаями та життям українського села тієї доби. Він зрівноважений розсудливий господар на своїй землі. Це вже також "його" земля, що кормить його та дітей. Він назвав свій хутір "Опришівка" і був вдоволений, що може орати, сіяти, садити, дивитися, як росте його городина, дихати повітрям, що не пахло спаленою бензиною, бо до неї ніяк не може звикнути, хоч допомагає вона йому податися туди, куди хоче.

Але й там, над Бистрицею, його земля, він не зрікся її. Він хоче знати що там діється, як живуть люди, радо обдаровує того, чи сього якимсь дарунком. Нехай знають, що був там колись такий Ілько, який у світі не забув про них...

НАСТКА ГАВРИЩАК — "Матвійчукова молодиця" сиділа за керівницею авта не гірше уроженки Нової Землі. Байдуже, був це вантажник чи особове авто, вона сміливо сідала за керівницю і їхала куди хотіла. Це вона возила своїх дітей до школи, на науку фортепіяну, на балет, їздила з Ільком на якусь імпрезу, або кудись у незнану околицю, бо Матвійчук у більшості ухилився від тієї відповідальності розсудливою увагою: "А я не знаю як туди їхати"... Вона не належала до людей, що живуть минулим, не поверталася в думках до Сая, він належав до якогось там відтинку її життя і з ним відійшов у небуття. Єдине, що з минулого тривко сиділо в її душі, була мати. Казала: "Колись поїду туди і таки побачу їх!" Як тільки появлялися

якісь труднощі з дітьми, прикликала в думках Ірину Наверську, молоду жінку з хлопчиком в обергаймському таборі і шукала в неї поради. Її діти мусіли бути до Бога і до людей, і таким малим хлопцем здавався їй Ігор Наверський. А втім вона горда власничка свого хутора, модно вдягнена й зачесана, яку знають в околиці...

ОРЕСТА ПАНЬКІВ — Крім світу, в якому жила постійно існував у її душі інший. Світ уяви, мрій, краси — Україна. Вона була мисткинею в поєднанні тих двох світів. Сумніви почалися тоді, коли на світ прийшло двоє дітей. Вона не знала, як їх учити. "Тут твій рідний край Америка", чи "Там твій рідний край Україна"? Як вони можуть це сприйняти і зрозуміти? Чому рідне те, чого вони не бачили і що далеко, і чому чуже те, серед чого ростуть? Вона вдавалася з тим до батька, в її думки, що заганялися в якесь далеко майбутнє, прокрадалася небажана тривога і тоді все, що дали їй батько-мати, Борис Карлович Бохнацький з цілим учительським збором, о. Гавота, чи о. Деркач і навіть поет Симон Петрович Мурашка своїми патріотичними творами, склалося в неї у благання: "Не допусти до того, Великий Боже, щоб колинебудь дійшло до війни між моєю рідною Україною і прибраною батьківщиною дітей моїх. Не дай того, щоб мої діти чи внуки, чи навіть правнуки були зрадниками, чи вбивцями своїх рідних..."

Д-р **ЛЕВ ПАНЬКІВ**—Його маленька канцелярія "Купна і продажу домів" розрослася та побільшилася і він уже не потребував відповідати на телефони та їздити з покупцями показувати їм дома. Він і був тепер там рідким гостем. Вивіска над дверима на всю ширину дому явно вказувала хто тепер там господарив. **ПАНЬКІВ** — **ЯРСЬКИЙ** могли читати цікаві. Прихід на світ онуків ще більш підсилив його бажання та потребу розвивати громадську працю на новому ґрунті. Боротьби "Паньків-Сокора", як у маленькому обергаймському острівці, тепер не було. Появилися вороги по частинах світу та в Україні, але й побільшилося-поширилося число його приятелів. Не всі могли зрозуміти його ідеї, а якщо й розуміли, то не хотіли їх у житті України, чи Замор'я. Говорив на з'їздах, а часописи під-

хопили його слова і рознесли поміж усюди суцїх Українців. "Ми маємо бути світлом, що променює в Україну. Ми маємо бути мостом, що з'єднує розкинений по світі Український Народ. Ми маємо бути будівничими, які для наших майбутніх поколінь будують Заморську Україну (і тоді мав у думках свої власні, розпечені бабусяю внучата, чого ніхто не міг знати). Скільки навіть могутніх держав появлялося і зникало впродовж століть, — мав він ще відповідь для скептиків, що не бачили цілі ані довговічності в його праці "будівничого" — але факт залишається фактом, вони перейшли до історії, і то не без наслідків. Якщо ви бачите в нашому переселенню тільки перелив свіжої крові в чужі країни, то це ваше право. Але я скажу, що ви короткозорі..."

Мгр. МЕТОДІЙ СОКОРА — переселився до Франції. Доля виявилася для нього цілком таки неласкавою. Він не тільки не міг проявити себе в своїй батьківщині, не тільки не бачив своєї Волині і не знайшов зрозуміння в підмінці рідного—обергаймському таборі, він не знайшов нічого і в Парижі. Устиг тільки с'як-так улаштуватися, пошукати за земляками, поглянути на Латинський квартал та Елізейські поля, полюбуватися чужою Аркою тріумфу і навіть поплянувати, яку б це покласти в Києві, і на тому все скінчилося. Безглуздо й несподівано. Він згинув під колесами авта.

СИМОН ПЕТРОВИЧ МУРАШКА — У випадку поета доля була не менш химерна. Так, він без труднощів доїхав до Нью Йорку. Так, він одержав своїх три тисячі доларів у спадку по ніколи не баченому батькові. Так, він одружився з Валею-Волиняночкою, коли згідно з усіма законами вона змогла опинитися по той бік океану. Але що ж він відкрив? Гроші, ніби вода, потекли від нього з неймовірною швидкістю, кашель, що торгав його легені, не дозволяв працювати на прожиток, а його твори... Вони були високо оцінені знайомими критиками, але їх майже ніхто не читав, не розумів, не потребував. Вони не виконали того, чого він бажав — дійти до звичайного пересічного читача, не тільки до знавців. Творчого настрою, як колись у таборі в Авґсбурзі, не було де набрати. Була

ув'язнена асфальтом, чи бетоном земля, був шалений біг за ліпшим, за кращим, за новим, у якому він помітив своїх земляків, і він зі своїм на роки рсзтягненим роздумуванням над одним твором, з подією, що давно прогомоніла, здавався десь поза часом, за межами своєї доби, непотрібом. Горіла душа. У дитинстві не була дитяча, в мслодості не була молода. Потребувала, ніби рослина, сонця, тепла, відповідної землі. Не було в нього віри в потребу своїх дій, як у Панькова, чи в Бога як в о. Гавоти, від якого він, Мурашка, набирався пізнання Вищих Правд, що прийнялися якось дуже поверховно повні запитів і сумнівів. Не було в нього і епертости д-ра Ничая, що постійно працював над собою, вдосконалюючи своє знання. Нова земля не горіла, вона западалася під його ногами. Хотів, щоб пах йому чебрець, щоби переливався розлогий Дніпро, щоб небо над ним було блакитно-чисте, не насичене вологістю.

“Ти не йдеш у ногу з часом”, — казала йому Валя. Приходила з праці втомлена, приблизла і мусіла відразу знати, чи він допильнував малого, чи сам щось з'їв, чи виходили на повітря, — ти згубився у своєму власному світі! Живеш у минулому! Так пропадеш! Вийди з нього! Не суди, але зрозумій людей довкола себе!

Він дивувався, не мав зрозуміння.

“А хіба я не вийшов? Не пізнав життя, його турбот, бруду, підлоти, жорстокости, всього його зла?” (“Але і добра”, — втручала вона своє слово, але він не приймав його). “Я думаю навпаки, ми, письменники, повинні мати таку свою власну мушлю, в якій ми могли б сховатися від дійсности, бо тільки тоді ми можемо зрозуміти світ довкола нас. Він розколовся на тих, що накидають свою волю, і на тих, що сліпо виконують чиясь видумку. Я хочу бачити українську літературу великою, будуючою, мудрою. А світ довкола мене хоче щось низького, малого, приземного. Я смішний для теперішнього світу. Але я не рахуюся. Важливе те, щоб те, що створю, могло існувати не на пожовклому папері, але в людських душах. Це було б моє завдання, але...”

“Інших осуджує, а сам також хоче іншим накиннути свою волю..” — було у Валиних думках. Дивилася-розглядалася по своїх малих двох кімнатках обставлених уживаними вже

кимсь меблями, на безвіконну кухню, чула гамір рухливого нью-йоркського "давнтавну", знала, що до стін східної клітки прилип підозрілий запах і замирала від турботи, що так росте її син. Її чоловік-поет хотів відродитися в людських душах, вона ж хотіла здорового сина...

Двох приятелів-ворогів МИХАЙЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЖУЧКА та радника РОМАНА ЛЕБІДЯ, ніби зразкове подружжя, розлучила тільки смерть. "Куди емігруєте, пане полковнику?" — питали його тоді, чи тоді. Він мав одну відповідь: "На кладовище!". Сповнилося швидше, чим хто думав. Його могилу можна знайти в одному з тих двох рядів, про які згадує обергаймський хронікар. Відносно ж радника Лебідя, то його прийняла американська земля на українському клаптику, що зветься кладовищем у Бавнд Бруку в стейті Нью Джерзі. А втім були це знані вже нам ШИМАЇ, ГУЦУЛКА з КУБАНКОЮ, чи ЛАПЧАК з рідними, всі вони одного дня повиносили свої скрині, валізи, чи клунки на вантажник і розбрилися кудись по світі. Залишився нам іще —

ДЖИМ ВИЛТОН. — Крім військових завдань майора були в нього особисті бажання, що зачепилися були за Ірину Наверську. Проте його прохання про відрядження до Вєтнаму не мало нічого спільного з появою на обрії д-ра Ничая. Були в Джима хвилини роздумувань, чи не запропонувати "Айрін" подружжя. Він приглядався їй, спостерігав, слухав, брав-її до місць розваги. Перемогла постановова не витягати її зі світу чужого йому, до якого вона так глибоко прив'язана. "Я люблю мій світ, — казав він своїй мамі, — і тому розумію її прив'язання до рідного".

Чи мав він нагоду бачити, або знайти серед чужих джунглів Ігоря та допомогти йому якимось, не було ніде записано.

Кінець

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
“ДОБРА КНИЖКА”

Видало у Львові до 1939 року 133 книжки, а на
еміграції в Австрії видало 9 книжок.

УЖЕ В КАНАДІ, М. ТОРОНТО, ВИДАНО:

Випуски 142, 144, 145, 159 — вичерпані. На складі
маємо ще:

- 143) Олександр Мох. ТЕОФІЛ КОСТРУБА, УЧЕ-
НИЙ ПРАВЕДНИК (життєпис). 1952. Ціна \$0.25.
- 146) Юрій Мозіль. КРІЗЬ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ.
Спомини. 1953. Ціна \$1.00.
- 147) Наталена Королева. ПОДОРОЖНИЙ. Легенди.
1953. Ціна \$0.50.
- 148) Ол. Мох. КНИЖКИ І ЛЮДИ. Серія 2-га. Літе-
ратурно-критичні нариси. 1954. Ціна \$1.00.
- 149) Теофіл Коструба. НАРИСИ З ЦЕРКОВНОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ X-XIII СТОЛІТТЯ. 1955. Ціна
\$2.00.
- 150) КНИГА ТОВИТ у перекладі о. д-ра В. Дзьоби.
1954. Ціна \$0.25.
- 151) о. Йосиф Схрейверс, ЧНІ. ЧУДЕСНЕ ЖИТТЯ
СЕСТРИ ВАРВАРИ. 1954. Ціна \$1.50.
- 152) М. Кузьмович-Головінська. ЧІЧКА. Новеля.
Ювілейне видання. 1954. Ціна \$2.00.
- 153) Олена Кисілевська. ПО РІДНОМУ КРАЮ.
Мандрівні спомини. 1955. Ціна \$2.00.
- 154) о. д-р Ісидор Нагаєвський. РИМ І ВІЗАНТІЯ.
Вселен. Церква і патр. Фотій. 1956. Ціна \$2.50.
- 155) Юрій Мозіль. ЗАПИСКИ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ. 1958.
Ціна \$1.00.

- 156) В. Позинський — М. Ценевич. **ПРОКЛЯТИЙ КАМІНЬ**. Історична повість. 1958. Ціна \$1.50.
- 157) М. Кузьмович-Головінська. **ГОРБАТЕНЬКА**. Оповідання. 1958. Ціна \$0.50.
- 158) Юрій Мозіль. **НА ВРОНКАХ**. Спомини політв'язня. 1959. Ціна \$1.50.
- 160) Митрополит Василь Липківський. **ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ 1917-1930**. — Ціна \$3.00.
- 161) о. О. Заклинський. **ЗАПИСКИ ПАРОХА СТАРИХ БОГОРОДЧАН**. Спомини. 1963. Ціна \$1.00.
- 162) Федір Одрач. **ПОКИНУТА ОСЕЛЯ**. Оповідання. 1961. — Ціна \$2.50.
- 163) Богдан Курилас. **ДІЯЛОГИ ВАСИЛІЯНОК**. Із часів переслідування св. Церкви Росією в 1838-1843 рр. — Ціна \$1.00.
- 164) д-р Юрій Герич. **ОГЛЯД БОГОСЛОВСЬКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА**. 1961. Ціна \$0.50.
- 165) омм. **КІНЕЦЬ СВІТУ**. Чи, коли і як буде. 1963. Ціна \$2.00
- 166) д-р Богдан Казимира. **ПЕРШИЙ ВАСИЛІЯНИН У КАНАДІ**. 1961. Ціна \$0 50.
- 167) Володар Буженко. **ІВАН СУЛИМА**. Історична повість із козацьких часів. 1961. Ціна \$1.50.
- 168) Теофіл Коструба. **ЯК МОСКВА НИЩИЛА УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ**. 1961. Ціна \$0.50.
- 169) Василь Королів - Старий. **ЗГАДКИ ПРО МОЮ СМЕРТЬ**. — Спомини. 1961. — Ціна \$1.50.
- 170) Наталена Королева. **ПРЕДОК**. З анналів і легенд. Історична повість. 1961. — Ціна \$3.00.
- 171) о. д-р Ісидор Нагаєвський. **ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКВИ Й ІДЕЯ ПАТРІАРХАТУ В КИЄВІ**. Історична студія. — 1961. — Ціна \$1.00.
- 172) Теофіл Коструба. **НАРИС ІСТОРИЇ УКРАЇНИ**. Стор. 304. — 1962. — Ціна \$3.00.
- 173) Федір Одрач. **НА НЕПЕВНОМУ ҐРУНТІ**. Спомини. 1963. — Ціна \$3.00.
- 173) Микола Олександрович. **МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ**. Відродження українського письменства в Галичині. 1961. — Ціна \$0.50.

- 175) Іван Добрачинський. ЛИСТИ НИКОДИМА. Повість. 1967. Стор. 564. — Ціна \$4.00.
- 176) Марія Кузьмович-Головінська. МАРІЯ. Сценічна картина у 3 відслонах. 1962. — Ціна \$0.50.
- 177) о. д-р Юрій Федорів. НА СВЯТИХ МІСЦЯХ. 1962. — Ціна \$2.00; у полотні \$3.00.
- 178) Б. Полянч. ЗАМОК ЯНГОЛА СМЕРТИ. Повість з часів К. Розумовського. 1964. — Ціна \$2.00.
- 179) Дарія Ярославська. ПОВІНЬ. На крутій дорозі. Роман. — Ціна \$4.00.
- 180) Марія Кузьмович-Головінська. ПОПУДНИК. П'єса за народнім повір'ям. 1965. — Ціна \$1.00.
- 181) Марія Кузьмович-Головінська. ОСІННЄ ЛИСТЯ. Нариси й оповідання. 1966. — Ціна \$4.50.
- 182) о. Петро Хомин. ВІЧНЕ МІСТО РИМ. Враження з відвідин. (67 ілюстрацій). 1964. Стор. 192. \$2.00.
- 183) Н. Королева. БЕЗ КОРИННЯ. Повість 1968. Стор. 228. Ціна \$3.00.
- 184) Д. Ярославська. ОСТРІВ Ді-Пі. Трилогії "Повінь" друга частина. 1969. Стор. 320. Ціна \$4.00.
- 185) О. Дячишин. СЕЛО ЧЕРЧЕ. Багато ілюстрована монографія. 1969. Ціна \$2.00, в переплеті \$2.50.
- 186) Календар Просвіта на 1969 рік. Ціна \$1.00.
- 187) "ПРАВДА" журнал ч. 1-2. 1969. Ціна \$2.00.
- 188) "ПРАВДА" журнал ч. 3-4. 1969. Ціна \$2.00.
- 189) В. Лозинський — М. Ценевич. ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ. Історична повість з часів Коліївщини. 1970. Ціна \$2.00.
- 190) Д-р Б. Гомзин. МАСОНИ — тайна організація. 1970. — Ціна \$1.00.
- 191) "ПРАВДА" журнал ч. 5-6. 1970. — Ціна \$2.50.
- 192) М. К. Головінська, ЛІСОВИЙ ГОЛУБ. Бойківські оповідання. 1970. — Ціна \$3.00.
- 193) "ПРАВДА" журнал ч. 7-8, 1970. — Ціна \$2.50.
- 194) "ПРАВДА" журнал ч. 9-10, 1971. — Ціна \$3.00.
- 195) о. д-р І. Мончак. ПАТРІЯРХАЛЬНИЙ УСТРІЙ. 1971. — Ціна 50¢.
- 196) Д. Ярославська. ПІД ЧУЖІ ЗОРІ. Закінчення трилогії "Повінь". — 1971. Ціна \$4.00.

197) Марія Кузьмович-Головінська. ЗАРВАНИЦЯ. Зі щоденника. — Друкується.

НА СКЛАДІ МАЄМО ЩЕ ІНШІ КНИЖКИ, НПР.:

- а) Д. Ярославська. **ІІ НЬЮ ЙОРК.** Повість. Ціна \$2.50.
- б) Я. Хомичев. **У СТЕПАХ УКРАЇНИ.** Повість. 2 томи. Ціна \$3.00.
- в) Й. Терський. **ЩО ТАКЕ СТАЛІНСЬКЕ "ТИЛО-ОПОЛЧЕННЯ"?** Спогади політв'язня. 1969. Ціна \$2.00.
- г) Б. Курилас. **НЕРОН.** — Ціна \$1.00.
- г) **ВСЕЛЕНСЬКИЙ ВАТИКАНСЬКИЙ ІІ СОБОР.** Діяння й постанови. 5 томів. — Ціна за комплект (з пересилкою) \$15.00.
та багато інших.

Замовляйте на адресу:

ALEXANDER MOCH ("DOBRA KNYZKA")

6 Churchill Ave. — Toronto 145, Ontario — Canada

